85.315.42
R 25

SHAVKAT RAXIMOV, LOLA SULTONOVA

FORTEPIANO VA QO‘SHIMCHA CHOLG‘U

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

SHAVKAT RAXIMOV, LOLA SULTONOVA

FORTEPIANO VA QO‘SHIMCHA CHOLG‘U

Oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma

O‘QUV ZALI
NIZOMIY NOMIDAGI TDPU AXBOROT-RESURS MARKAZI
932500

«Musiqa» nashriyoti
Toshkent
2022

85.315.3ya73
R 28
Raximov Sh., Sultonova L.
Fortepiano va qo'shimcha cholg'u. Oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun o'quv qo'llanma /Shavkat Raximov, Lola Sultonova – T.: «Musiqa» nashriyoti, 2022. 116 b.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (№ 166. 13.05.2022)

Mas'ul muharrir:

Qurboniyoz Berdievich PANJIYEV – san'atshunoslik fanlari nomzodi, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagika universitetini dotsenti

Taqrizchilar:
Nozim Kozimovich QOSIMOV – O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi "San'at nazariyasi va tarixi" kafedrasi professori
Davron Kabulovich QODIROV – Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Fortepiano va qo'shimcha cholg'u fanidan o'quv qo'llanma pedagogika oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan. Qo'llanmada keltiriladigan nota asarlari cholg'ular musiqasining asosiy janrlarini qamrab olgan va bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchisi oldida turadigan pedagogik vazifalarning ko'p qirrali ekani, shuningdek, talabalarning bazaviy tayyorgarlik darajasi turli ekanini hisobga olgan holda tanlangan.

Taqdim etiladigan musiqiy asarlarni o'rganish yuzasidan metodik izohlarda musiqa ta'limi ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarlik xususiyatlari, uslubiy cholg'u musiqasi yutuqlari hamda qo'shimcha cholg'u ijrochiligiga o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari umumlashtiriladi.

KBK 85.315.3ya73
UO'K 780.616.432(075.8)

ISBN 978-9943-8182-4-8

© «Musiqa» nashriyoti, 2022.
© Sh.Raximov, L.Sultonova. 2022.

KIRISH

Fortepiano va qo‘shimcha cholg‘u tayyorgarligi bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy sifatlarini shakllantirish jarayonining uzviy muhim qismi sanaladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yoshlarning ma’naviy tarbiyasiga katta e’tibor berib shunday degan edi: “Haqiqatdan ham,hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan masala bo‘lib qolmoqda”[1]. Shu ma’noda, oliy ta’lim muassasalari pedagogika sohasi musiqa ta’lim muassasalarida fortepiano va qo‘shimcha cholg‘u fanini o‘qitishning ko‘p qirrali kasbiy yo‘nalganligidan farqli o‘laroq, pedagogika oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarining ijrochilik tayyorgarligining maqsadi ularni qo‘shimcha cholg‘u san’ati vositasida pedagogik (bilish, tarbiyaviy, rivojlantirish) vazifalarini hal qilish usullari bilan qurollantirish sanaladi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi kadrlarni tayyorlashda barcha pedagogik vositalardan foydalanilgan holda bakalavriat bosqichi talabasining kelajakda musiqa o‘qituvchisi sifatidagi faoliyati uchun kasbiy ahamiyati sanalgan qobiliyat va sifatlarni maksimal rivojlantirishga yo‘nalganligi ushbu qo‘shimcha cholg‘u fanining asosiy xususiyati sanaladi. “Yoshlarimizning mustagilfikrlay-digan,yuksakintellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib,dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysisohada bo‘sh keimaydiganinsonlarbo‘lib kamol topishi,baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”[2] – deb ta’kidladi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.

Fortepiano va qo‘shimcha cholg‘u fani asosida talabalarni ijrochilik ko‘nikmalariga o‘rgatish kabi bir qator asosiy vazifalarni amalga oshirish bilan bir qatorda yuqori darajadagi pedagogik vazifalarning hal etish, o‘quv jarayoni talabaning ijrochilik, kasbiy o‘sishini imkon qadar jadallashtirish, uning ijodiy mustaqilligini rivojlantirish, kontsert-ijrochilik faoliyatiga jalb qilishga yo‘naltirishdan iborat.

Kursning asosiy vazifalari aynan ana shu quyidagi jihatlarga e’tibor qaritshni taqazo etadi:

- o‘rganilayotgan asarning uslubiy murakkabligi, janr, badiiy xususiyatlarini gavdalantirish ko‘nikmalarini egallash;
- texnik erkinlikka erishish;
- sahifadan o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish;

---

[1] Mirziyoyev Sh.Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi//O‘zbekiston Respublikasai Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2016-yil, 7-dekabr. Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2017. 25-b.

[2] Mirziyoyev Sh. Erkin va forovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz//O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq.-Toshkent: O‘zbekiston NMIU-2016.25b.

- klassik asarlarni, maktab dasturi repertuari, bolalar musiqasini ijro etishda ifodalilik, emotsional yorqinlikni rivojlantirish;

- talabalarning oliy ta'lim muassasalari yoki o'rta maxsus ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlari uchun fortepiano repertuarini o'rganishi va saralashi;

- asarning ijro murakkabligi va ularning bartaraf qilish yo'llarini izlab topish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- talabalarni ijro ifodaliligining eng yaxshi vositalarini saralash ko'nikmalari bilan qurollantirish;

- bakalavrlarni ijodga, mustaqillikka, uzluksiz o'z-o'ziga ta'limga undash;

- kontsert faoliyatida muntazam ishtirok etish sanaladi.

Turli sharoit, turli vaziyat va jarayonlarda bo'lajak musiqa o'qitiuvchisining ommaviy chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Jumladan, ijodiy chiqishlarning kontsert-sinov (kafedra o'qituvchilari va kurs talabalar oldida), kontsert-tanishuv (umumta'lim maktabida pedagogik amaliyot davri)da, tematik va turkum konertlar (pedagogika o'rta maxsus o'quv yurtlari, musiqa va san'at maktablarida), kontsert-hisobot (faultetda, kafedra)da, asarlarning eng yaxshi ijrosi yoki shunga o'xshash tanlovlar kabi shakllaridan keng foydalaniladi.

Fortepiano va qo'shimcha cholg'u fanida talabalarning mustaqilligini, ularning o'z-o'zini boshqarish, ijrochilik mahoratini oshirish, ta'lim muassasalari o'quv dasturlari asosida yakkaxon ijrosini tashkil etish, o'z-o'zini nazorat qilish, ijodiy-izlanish faoliyatiga tayyorgarligini rivojlantirish qo'shimcha cholg'u faniga qaraganda yanada maqsadli, jadal va har tomonlama mukammal amalga oshiriladi.

Talabalarni Fortepiano va qo'shimcha cholg'u faniga o'qitish jarayonida bo'lajak mutaxassis mustaqil ishlarining roli va salmog'i jiddiy tarzda ortadi. Bakalavrning mazkur fan bo'yicha mustaqil ishlaridan maqsad ijrochilik va metodik ko'nikmalar kompleksini egallagan, mustaqil ishlay va fikrlay oladigan o'qituvchi pedagog-ijrochi, musiqiy-estetik tarbiya bilimdonini shakllantirishdan iborat.

Asar ustida mustaqil ishlashning asosiy bosqichlari:

1. Dastlabki tanishuv, yaxlit ijro etish.
2. Bastakor asarning yaratilish davri va tarixi haqida ma'lumotlar.
3. Muallifning bidiiy g'oyasi. Dastur (dasturiy asarlar uchun).
4. Muallif matnini aniq o'qish.
5. Matn tahlili va applikatura hamda shtrixlar ustida ishlash. Tonal plan.
6. Frazalash.
7. Intonatsiyalash.
8. Shakl (qismlar, parchalar, qismlar, davrlar).
9. Tovush hosil qilish.
10. Texnik qiyinchiliklar.
11. Texnik murakkab parchalar ustida ishlash – garmonik komplekslarga bo'laklash, tranpozitsiyalash, ritmik variantlar va sh.k.
12. Pedallashtirish.

13. O‘z badiiy-emotsional dasturini tovushda gavdalantirish va bezash.

14. Detallarni «chalish», shlifovkalash (sayqallash).

15. Psixologik kayfiyat va omma oldida chiqishga tayyorgarlik.

Qo‘lingizdagi ushbu o‘quv qo‘llanma yuqorida sanab o‘tilgan barcha talablarni e’tiborga olgan holda tuzilgan. Musiqa material fortepiano musiqasi asosiy janrlari bo‘yicha tasniflangan: polifoniya, yirik shakl, etyudlar, pyesalar hamda turli darajada murakkab asarlarni o‘z ichiga olgan. Bu pedagogga talabalar uchun dasturlarni ularning musiqiy xususiyatlari va cholg‘u ko‘nikmalari rivojlanganlik darajasiga muvofiq tanlash imkonini beradi.

Talabalarni o‘z ijrochilik ijodi orqali milliy madaniy qadriyatlarga keng jalb qilish imkonini beradigan o‘zbek bastakorlarining asarlari alohida qimmatli didaktik material sanaladi.

Musiqa-pedagogika fakultetlarida pedagog-musiqachilarni tayyorlash ishi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan butun pedagogik jarayonining maqsadga yo‘naltirilganligiga bog‘liq. Fortepiano va qo‘shimcha cholg‘u sinfida o‘qitish mutaxassisning keyingi ish faoliyatida yuzaga keladigan vazifalarga mos kelishi lozim. Maktab amaliyotida pedagog qo‘shiqlar, ikki, uch ovozli xor asarlarini ijro qilish, musiqa eshitishga oid turli asarlarga duch keladi. Darsda ikki ovozli qo‘shiqni o‘rganish uchun uni bir qo‘llab, u yoki bu ovozni ta’kidlagan holda chalish, boshqa qo‘li bilan bolalarning kuylashiga rahbarlik qilish zarur. Ikki ovozli qo‘shiqni bir qo‘llab ifodali chalish, bir ovozda tovushdan tovushga o‘z vaqtida o‘tish, ayni paytda boshqasida uzun tovushni tutib turish malakasi pedagog-musiqachi uchun juda zarur.

1-QISM. FORTEPIANO.
Polifoniya

Fortepiano bir ovozli cholg‘u sifatida kam ishlatiladi. Polifonik ijro usma-ust, bir-ketinlikdagi ko‘p ovozlilikdagi ijro fortepianodagi polifonik ijroning tipik xususiyati sanaladi. Fortepiano musiqasini ijro etar ekan, pianinochi bir paytda jarang sochadigan ovozlar chizig‘iga quloq sola bilishi kerak, bunda “gorizontal fikrlash” ko‘nikmasi, har bir ovozning ohang chizig‘ini anglab yetish malakasi shakllanadi.

Turli maxsus fanlarni o‘rganayotib, partitura ustida, xor bilan ishlayotib, solfedjio fanida bo‘lajak pedagog doimiy ravishda polifoniyaga duch keladi. Bu undan polifonik eshitishni, polifonik fikrlashni, ma’lum texnik ko‘nikmalarni talab qiladi. Polifoniyani egallash – fortepiano tayyorgarligining eng muhim vazifasi. Talabani fortepiano asarlarida tez-tez uchrab turadigan polifonik bayonni egallashga o‘rgatish zarur.

Fortepiano musiqa ta’limining eng murakkab bo‘limlaridan biri. Shu sababli ham cholg‘u asarlarning turli shakllarini o‘rganishni talabaning tayyorgarlik darajasidan qat’iy nazar ta’limning boshlang‘ich davridan boshlash kerak. Cholg‘u asarlari ustida ishni bir necha bosqichga bo‘lish yoki cholg‘u asarlar bilan tanishish turli shakllarda kechishi mumkin (pedagogning ijro etishi, yozuvni eshitish, kontsert eshitish va sh.k.), biroq, eng asosiysi, u o‘quvchida emotsional his uyg‘otishi, musiqiy-ijro obrazi yuzaga kelishiga ko‘maklashishi shuningdek, o‘quvchining ijro qiyinchiliklarini aniqlash va bartaraf qilishga ijodiy irodasini faollashtirishi lozim.

Asar ustida ishashning birinchi bosqichida asosiy vazifa asar g‘oyasi, mazmunini, uning shakli, musiqa tili ifoda vositalarini aniqlashdan iborat. Asarning ijro to‘qimasi qanchalik rivojlangan bo‘lsa, tematik material chuqur mulohazali bo‘lishi kerak. Uning kompozitsion strukturasini ochib berish, musiqiy materialning ifoda elementlariga e’tibor qaratiladi. Murakkab bo‘lmagan ikki ovozli imitatsion musiqada mavzu va uning ekspozitsiya, o‘rta va repriza qismlarida o‘tishini ko‘rsatish, intermediyalar, bog‘lanishlar, qarama-qarshi tuzilishlarga e’tibor qaratish kerak. Ikki ovozli asarlarda ovozlarning garmonik vertikallarini, ularning birikmalari nisbatan murakkab shakllarini, ritmik o‘zaro ta’sir xususiyatlarini ochib berish lozim. Intermediyalar va qarama-qarshi tuzilishlar musiqiy materialiga alohida e’tibor qaratiladi.

Fortepiano asari ustida ishlashning asosiy va murakkab bosqichlaridan biri – ovozlar ustida ishlashni ularning batafsil tahlilidan boshlash kerak. Har bir ohang chizig‘ida kuyning intonatsion va ritmik xarakterliligini, unda tabiiy tarzda kelib chiqadigan pauzalarni aniqlash va eshitish, dinamik chiziqning yorqinligiga, ishonchli frazalashga erishish, ifodali va ichki asoslangan intonatsiyalarni topa bilish kerak. Ovozlarni yoddan bilib olish, ularni xayolan, cholg‘usiz kuylay bilish maqsadga muvofiq. Fortepiano musiqasini bilish har bir ovozni tasavvur qilish va uning rivojlanishini, uning jarang xarakteri, tembri, tushe (fortepiano cholg‘usidagi ijro jarayonida klavishlarni bosish turi) ijrosini tinglay bilishdan iborat. Ovoz

turlarini yaxshi bilishi, ovoz klasifikatsiyasini barcha xususiyatlarini bir-biri bilan nisbatlab tasavvur qilish, har bir ovoz ifodaliligi, dinamikasi va rivojlanishini asarning yaxlit g'oyasiga bo'ysundirishni osonlashtiradi. Bir paytning o'zida bir necha ovozni chalish, ularni asosiy ovozga yon bermagan holda har biri o'z mustaqil oqimiga ega bo'ladigan qilib olib borish, asarning ikki ovozli to'qimasini eshitish malakasini rivojlantirish pianinochi tarbiyasida muhim vazifa sanaladi. Keyingi bosqich – ovozlar birikishi ustida ishlash.

Ovozlarni juft-juft qilib chalishni boshlab, har bir ohang chizig'i xarakterini yo'qotmaslikka, har bir ovoz juftligi xonandalik dueti kabi jaranglashini kuzatib borish zarur. Fortepiano tovushi boyligi, tovush hosil qilish usullari va ottenka (qirralar) rang-barangligi fortepiano jarangini orkestr cholg'ulari va inson ovozi tembriga yaqinlashtirish imkonini beradi. Har bir ovozning kerakli bo'yog'ini yorqinroq tasavvur qilish uchun ovozlarni turli cholg'ularda chalish yoki xor partiyalari bilan qiyoslash foydadan xoli bo'lmaydi. Tovush obrazini yaratish uchun bir ovozga tembr doimiyligini berish va boshqa ovozlar jarangida bo'yoqlar farqini eshitib farqlash zarur. Har bir ovoz uchun cholg'ulashtirilgan ovozni topishni osonlashtirish uchun obrazli qiyoslashdan foydalanish mumkin. Har bir ovoz individualligini aniqlash uchun asarni boshqa ijrochilar bilan o'rganish ham foydali. Bu har bir ovozni aniqroq eshitish, jarang tizimini topish imkonini beradi. Kantilen xarakterdagi ovozlarni harakatchan yoki ritmik harakatchan ovozlarni bir-biri bilan birlashtirish foydali bo'ladi. Ikki ovozlilikni bir qo'llab qayta yaratish murakkabligi shundan iboratki, har bir ovoz ifodali va relefli jaranglashidadir. Vazifani osonlashtirish uchun ovozlarni ikki qo'llab chalishni, keyin ijroga bir qo'llab taqlid qilishni topshirish kerak. Har bir ovozni artikulyatsion shlifovkalash usulini qo'llash, ovozlarni turli shtrixlar bilan chalish mumkin. Aniq shtrixlardan foydalanish o'quvchiga tovushning har bir qo'lida ikki partiyani his qilish imkonini beradi. Ovozlarni yaxshiroq aniqlash uchun registrlarni "siljitish", ya'ni ovozlardan birini bir oktava yuqori yoki pastga ko'chirish usulidan foydalanish maqsadga muvofiq. Har birida intonatsion jihatdan tobora ahamiyatli qismlarni navbatma-navbat chalib ikki ovoz hosil qilish yoki ovozlarni bir paytda e'tiborni ulardan birida jamlagan holda chalish foydali. Ovozlarni chalishning yana bir usuli mavjudki, bunda ovozlardan biri tovushsiz, ya'ni klavishlar bosmasdan (aniq applikaturani saqlagan holda) chalinadi, bu ovozni ichki eshitishga ko'maklashadi.

Fortepiano asari ustida ishlash metodikasida eng muhim holatlardan biri ovozlarni eshitish malakasini tarbiyalash, har bir ovozning ohang chizig'ini uning musiqiy mazmuniga muvofiq tarzda, uning xarakterliligini, dinamikasi, frazalanishini aniqlab o'tkazish sanaladi. Har ikki ovozni aniqroq eshitish uchun avval e'tibor va eshitishni ulardan birida jamlash mumkin. Har ikki ovoz chalinadi, biroq, ulardan biri, aytaylik baland bo'lgani, e'tibor qaratilgani forte, ifodali va yorqin, boshqasi piano, biroq yorqin dinamika bilan chalinadi. Ikki ovoz go'yo ikki cholg'uchi tomonidan turli cholg'ularda ijro etilgandek tuyg'u hosil bo'ladi. Faol eshitish forte ijro etilgan ovozga qaratiladi. Keyin e'tiborni boshqa ovozga qaratiladi, u yorqin chalinadi. Keyinroq ikki teng ovozni chalinganda o'quvchi har bir ohang chiziqning ifodali oqimini yanada yorqinroq eshitadi.

Ikki ovozli asarlarni o‘rganayotganda, ish usuli shundayligicha saqlanadi: ovozlarni navbat bilan eshitish, ulardan birini yanada yorqinroq chalish kerak, boshqa – piano chalinayotgan ovozlar shaffof musiqa to‘qima sifatida jarang sochadi. Uni xayolan tasavvur qilgani holda ovozlardan birini chalmasdan anglash mumkin.

Ovozlarning hammasini pianinoda, ulardan birida e’tiborni jamlagan holda, chalish usuli qo‘shimcha cholg‘uda musiqiylikni yanada aniq eshitib idrok etish imkonini beradi. Bu kabi ish jarangni yanada nozik his etishning rivojlanishiga ko‘maklashadi, ovozlarni yuritish va eshitish ko‘nikmalarini shakllantiradi, u yoki bu ovozni boshqalari bilan uyg‘unlikdaajratishga o‘rgatadi.

Fortepianoda ishlash ikki yo‘nalishda amalga oshiriladi: “gorizontal” va “vertikal”. Har bir ovozning ohang chizig‘ini “vertikal” eshitish haqida yuqorida to‘xtaladi. Fortepianoda ijro etiladigan asar asosan vertikal ohang chiziqlarni qo‘shish natijasida hosil qilinadi. “Vertikal bo‘yicha eshitish” ovoz tovushlari bilan hosil qilinadigan interval, akkord, garmonik birikmalarni eshitishni anglatadi. Garmonik tahlil yo‘li bilan asar rivojlanishidagi muhim garmonik o‘rinlarni aniqlash va ularga e’tibor qaratish zarur.

Fortepiano asari ustida batafsil ishlash musiqiy obrazni gavdalantirish uchun vosita xolos. Ovozlar ansambli tayyor bo‘lgach, ishning keyingi bosqichi boshlanadi. Bu bosqich o‘z vazifalarini ilgari suradi – ya’ni, asarni yaxlit ijro qilish. Asarni ongli ijro qilish uchun matnni ma’noli qismlarga bo‘laklash, keyin tugal ohang qurilmalarni yagonalikka birlashtirishni bilish muhim. Fikr hamma vaqt asarning mantiqiy rivojiga qaratilishi kerakki, u go‘yo ong orqali “filtrlanadi”. Asarning har bir yangi ijrosi uni xayolan yaxlit qamrab olishni ko‘zda tutadi. Bu bosqichda e’tibor xotirani mustahkamlash va istalgan mazmun qirrasidan ijro qilish malakasida jamlanadi. Har bir qo‘l, ayniqsa chap qo‘l partiyasini yoddan bilish maqsadga muvofiq. Bu ijrorda ishonchni orttiradi.

Asarni yaxlit ijro etishga kirishayotib, uning umumiy dinamik harakatini tamomila belgilab olish zarur. Tinch sur’atda ishlash kerak. Toki ijro o‘quvchi uchun texnik qiyinchilik tug‘dirmasin. Sekin sur’atda har bir tovush, har bir ovozning ohang harakati, ornamental ohang manzara yaxshiroq anglashiladi. Asar ustida barcha o‘rta sur’atlarda ish olib borish kerak, bunda ishning birinchi bosqichida o‘zlashtirilgan anglashilganlik saqlanib qoladi. Ijro o‘z-o‘zini nazoratga bo‘ysungani hamon tez sur’atlarga erishish tabiiy jarayonga aylanadi. Fortepiano asarlarni yaxlit ijro etganda eshitish nazoratini kuchaytirish va pianistik sezgini alohida tovushlarda jamlash, ularni ritmik, artikulyatsion va dinamik jihatdan navbatma-navbat yorqin talqin etgan ma’qul. Eshitish tasavvurlari qanchalik aniq bo‘lsa, ijro usullarini tanlash ham shunchalik aniq bo‘ladi. Klavishlarni his qilish nozikligiga erishish zarur, bu o‘z navbatida, chiroyli tovush hosil qilishga ko‘maklashadi. Fortepiano asarlari ijrosining murakkabligi jismoniy erkinlikni talab qiladi. Jismoniy erkinlik haqida gapirganda, qo‘llar (harakatlari) mustaqilligi va muvofiqligining ahamiyatini alohida ta’kidlamoqchimiz. Ikki qo‘lda konturlar, shtrixlar, dinamikasi va tembriga ko‘ra turlicha ohang chiziqlarning erkin birikuvi polifonik asarlar ijrosidagi asosiy texnik qiyinchiliklardan biri sanaladi. Asar ustida

yaxlit ishlash detallarni shlifovkalash (sayqallash), butundan qismlarga: mavzular va ovozlarga, qismlardan butunga qaytishni istisno etmaydi. Ovoz birikmalarining sifati doimo takomillashtirib borilishi lozim. Ovozlarni cholg'ulashtirish, ijro etiladigan asarni "orkestrlash", o'zini partiturali dirijyor sifatida tasavvur qilish kerak bo'ladi.

Fortepianobasari ustida ishlash haqida gapirganda, legato, kuylovchi tovush haqida to'xtalmaslik mumkin emas. Musiqiy asar uchun ohangliylik, ifodali tovushni shakllantirishga ko'maklashadi. Misol tariqasida I.S.Baxning inventsiya, menuet, ariya va allegrosi uning ilk, u qadar mashhur bo'lmagan va kam ijro etiladigan asari ekanligini hamma biladi. Biroq, bu asarning o'zgachaligi uning shaklida bo'lib, u polifonik diada (preludiya - fuga) va syuita (allegro) belgilarini o'zida mujassam etgan. Uning didaktik qimmati, ayni paytda qiyinligi har bir asarning uslubiy xususiyatlarini berish, prelyudiyaning improvizatsiyaliligi, polifonik hamda gomofon-garmonik elementlarning fugada birlashtirilganligi va ijroda klassik syuitaning allegro uslubini berishdan iborat.

Inventsiya "o'tuvchi dialog" – "savol" – "javob" tamoyilida qurilgan. Savol vazifasini ikki oktava orqali unisonda bayon qilingan va past registrda jarang sochadigan axloqan qat'iy mavzu bajaradi. Javob vazifasini aynan shu, biroq, boshqa faktura, registr va hatto janr sharoitidagi mavzu bajaradi. "Savol" fortissimo (ff) jarang sochsa, "javob" – piano (P). Butun dialog nafaqat uch qismlilik, kupletlilik, variatsionlik tamoyiliga bo'ysunadigan (garchi bu belgilarning bari unda mavjud), ko'proq og'zaki dialog mantiqi va izchilligiga to'g'ri keladigan shaklni hosil qiladi. Bayon oxirida "nuqta" sifatida bir maromda takrorlanib, ornament tusini kasb etgan xarakterli motiv keladi. Inventsiya bo'limlari proportsional: ularning har birida ikkitadan mavzuning to'liq o'tkazilganini ko'ramiz. Butun inventsiya "bir nafasda" ketadi, rivojlanishi reprizaga intiladi, reprizada fuga mavzusini prelyudiya mavzusi bilan birlashtirish amalga oshiriladi.

Inventsiya (2 tovushli) c-moll (Allegretto)

Ikki ovozli invensiya rivojlanishiga asosiy impulьs – mavzuning boshlang'ich motivi: qarama-qarshi tuzish, amalda, mavzuning varianti, uning ikkinchi o'tkazilishi esa strette bo'lib, uning har bir motivi qarama-qarshi tuzishda shu zahoti imitatsiyalanadi. SHakl kulьminatsiyasi to'plamdagi ko'plab inventsiyadagi kabi reprizaning boshlanishi bilan to'g'ri keladi.

I.S.Bax Inventsiya (2 ovozli) D-dur (Con moto)

Inventsiya mavzusi miqyosiga ko'ra juda siliq, atigi ikki taktni egallaydi. Unda ladning past ikkinchi va to'rtinchi pog'onalaridan foydalanilgan, bu musiqaga alohida keskinlik va jamlanganlik baxsh etadi. Uni chuqur falsafiy qurilgan mavzular sirasiga kiritish lozim. Inventsiya reprizasi juda shartli. Mavzuning basda kulminatsion o'tkazilishi garchi fuganing asosiy tonalligini tasdiqlasa ham, biroq, mavzuning birinchi asari bilan mos kelmaydi. Yuqori ovozda bas tertsiyaga dubl qilinadi. Bu effektni shakl oxiriga to'g'planib boradigan ulkan dinamik energiya natijasi sifatida qarash mumkin. Harakat tugallanishi faqat meno mossoda ro'y beradi.

Miniatyurali to'rt taktli koda pp ottenkasida tinglovchiga tutib turilgan bas fonida aks sado sifatida jarang sochgan asosiy motivni "eslatadi".

I.S.Bax Malenkaya prelyudiya g-moll

Malenkaya prelyudiy "o'tuvchi dialog – "savol" – "javob" tamoyiliga qurilgan. Savol vazifasini ikki oktava orqali unisonda bayon qilingan va past registrda jarang sochadigan axloqan qat'iy mavzu bajaradi. Javob vazifasini aynan shu biroq, boshqa faktura, registr va hatto janr sharoitidagi mavzu bajaradi.

"Savol" fortissimo (ff) jarang sochsa, "javob" - piano (r). Butun dialog nafaqat uch qismlilik, kupletlilik, variatsionlik tamoyiliga bo'ysunadigan (garchi bu belgilarning bari unda mavjud), ko'proq og'zaki dialog mantiqi va izchilligiga to'g'ri keladigan shaklni hosil qiladi. Bayon oxirida "nuqta" sifatida bir maromda takrorlanib, ornament tusini kasb etgan xarakterli motiv keladi.

Preludiya qo'shiq ibtidosiga ega, nokturn janriga yaqin. O'lchamli tebranadigan fon va erkin kengaytiriladigan ohista kuy shundan dalolat beradi. Bu preludiya va fuga o'zaro bir-biriga nisbat tupi – janr kontrasti. Preludiyaning o'ziga xosliklaridan biri – fakturaning o'ta oydinligi. Bu asosan ovoz vazifalari aniq farqlangan to'rt ovozlilik:

past ovoz pedal vazifasini bajaradi, ritmik ostinatlik va garmonik variatsiya bilan tavsiflanadi;

yuqori ovoz kuyni bayon qiladi, ikki o'rta ovoz esa garmonik to'ldirish vazifasini bajaradi.

Kichik prelyudiy rivojlanishi milliy vokal intonatsiyalashga xos bo'lgan mantiqqa bo'ysundirilgan, avvalo jarangi plastikligi bilan ta'kidlanadi.

I.S.Bax Malenkaya preludiya C-dur

Kichik prelyudiy "o'tuvchi dialog – "savol" – "javob" tamoyiliga qurilgan. Savol vazifasini ikki oktava orqali unisonda bayon qilingan va past registrda jarang sochadigan axloqan qat'iy mavzu bajaradi.

Javob vazifasini aynan shu, biroq boshqa faktura, registr va hatto janr sharoitidagi mavzu bajaradi. "Savol" fortissimo (ff) jarang sochsa, "javob" - piano). Butun dialog nafaqat uch qismlilik, kupletlilik, variatsionlik tamoyiliga bo'ysunadigan (garchi bu belgilarning bari unda mavjud), ko'proq og'zaki dialog mantiqi va izchilligiga to'g'ri keladigan shaklni hosil qiladi. Bayon oxirida "nuqta" sifatida bir maromda takrorlanib, ornament tusini kasb etgan xarakterli motiv keladi. Mavzuning ritmik manzarasi to'xtashlar va pauzalarga boy, bu alohida motivlar imitatsion rivojlantirilishi uchun sharoit yaratadi. O'rta qismning yana bir xususiyati uning registr kontrastlaridir.

Mazkur qo'llanmada keltirilgan inventsiya, kichik preludiya, ariy, menuet va fugalarda asarlar emotsional-obrazli sohasining g'oyat boyligi – lirika, harakatchan - energiya, quvonchli-sarbaland, ritmik-nozik ko'zga tashlanadi.

Polifoniya ustida ishlash eshitishni, musiqiy fikrlashni, texnik imkoniyatlarni tahlil, qiyoslash, umumlashtirish malakalarini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega, keng ma'nodagi musiqiy professionalizmni shakllantirish.

YIRIK SHAKL

Pedagogika oliy o'quv yurtlari dasturiga sonata turkumlari, variatsiyalar, kontsertlar kiritilgan. Miniatyuralardan farqli o'laroq yirik shakldagi asarlarga mazmunning rang-barangligi, musiqiy material rivojlanishining nisbatan uzun rivojlanishi xos bo'ladi. SHu sababli ularni ijro qilishda butunning birligiga erishish va alohida obrazlar hamda mavzularning xarakterli xususiyatlarini aniqlash qiyinroq kechadi. Ko'p hollarda bir badiiy vazifadan ikkinchisiga ko'chish ehtiyoji tug'iladi, katta xotira va diqqat talab qilinadi.

Yirik shakldagi asarlarda pedagogik repertuarda variatsion turkumlar katta o'rin tutadi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, ular o'zida ham yirik ham kichik shakl elementlarini birlashtiradi. SHu sababli talaba ular ustida ishlayotganda ayniqsa hilma-xil ijro ko'nikmalarini egallaydi. Miniatyura kabi har bir alohida variatsiya ifoda qisqaligi, kamroq hajmda ko'proq "aytish" malakasini talab qiladi. SHu bilan birga ayrim variatsiyalarni bir butunga birlashtirishda o'quvchi yirik hajmdagi asarlar ijrosida duch keladigan yuqorida sanab o'tilgan qiyinchiliklarni his qiladi. L.Betxoven asarlarida variatsiyalashning faktura tamoyili fortepiano chalishning turli usullarini, shuningdek, qiziq ijrochilik vazifasi – har bir variatsiyaning rang-barang, kontrast va tez o'zgaradigan obrazliligini ochib berish malaksini egallaganlikni namoyish qilish imkonini beradi.

Talabalar bilan variatsiya turkumi ustida ishlash vaqtida mavzu – uning xarakteri, qurilishi haqida batafsil to'xtalish kerak bo'ladi. Ma'lumki, variatsiya turkumining yaxlitligiga ko'p jihatdan tematik birlik hisobiga erishiladi. Ayrim asarlarda mavzu ohangi variatsiyalanadi, boshqalarida u o'zgarmaydi va faqat garmoniya hamda faktura o'zgaradi. Ko'pincha, xuddi o'rganilayotgan variatsiyalardagi kabi, bu ikki tamoyil aynan bir asarda birlashtiriladi. Talaba o'zi o'rganayotgan asar asosida bu tamoyillarning qay biri yotganini bilishi va har bir variatsiyada mavzu yoki uning elementlarini topa bilishi kerak. Bu matn tahliliga ongli yondashish va ijro qilinadigan musiqa mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi. Turkum shaklini aniqlash uchun alohida variatsiyalar o'rtasidagi sezuralar katta ahamiyatga ega. Sezuralar bilan variatsiyalarni ajratish va birlashtirish, bu bilan shaklni kichiklashtirish yo kattalashtirish;

alohida variatsiyalarga tinlovchining e'tiborini avvaldan "o'ylantiradigan" sezura bilan jamlab, uning ahamiyatini ta'kidlash mumkin. Sonata ustida ishlashga kirishayotib, talabaga uning oldida turgan vazifa miqyosini, tushuntirib berish, ushbu asar olib kiradigan obrazlar doyrasiga e'tiborini qaratish kerak. Talabaning bu sohagaoid bilimlariga murojaat qilish, ular yetarli yoki mavjud bo'lmagani holda u bilan sonata janrigaoid boshqaasarlarni tinglash maqsadga muvofiq. Sonata shaklida turli uslubdagi asarlar yaratilgan, biroq yaratilish davri, u yoki bu milliy yoki uslubiy maktabga mansubligidan qatoi nazar bu janrni o'rganishning asosiy ijrochilik-pedagogik vazifalari saqlanib qoladi:

- klassik shakl tuyg'usini shakllantirish;
- har bir tuzilish, sonataning har bir qismi ichida ritmik barqarorlik;
- matnning barcha detallari bajarilishining aniqligi;

- butunning yagonaligini saqlagani holda kontrast obrazlarni aniqlash va ko‘rsatish.

Nota matni tahlili, musiqa xarakteri va sonata shakli bilan tanishtirishdan keyin alohida mavzular ustida batafsil ishlashga kirishiladi va har bir shaklning individual xususiyatlarini aniq ajratishga erishish lozim. E.Salixov va A.Berlin kabi O‘zbekiston bastakorlarining sonatalari nafaqat talabalarda yirik texnika ko‘nikmalarini, asar shaklini his qilish rivojlantiradi, balki estradada ijro qo‘ilish uchun yetarlicha yorqin va effektli asarlar sanaladi. Og‘zaki an’analar o‘zbek professional musiqasi xususiyatlaridan foydalanish asosiga qurilgan (E.Salixov sonatasi), zamonaviy musiqiy intonatsiyalar bilan boyitilgan, o‘zida yuksak estetik obrazlarni mujassam etgan bu asarlar talaba va o‘quvchilarning eshitish tasavvurlari kengayishiga, ularning ijrochilik va tinglovchilik madaniyatini shakllantirishga, interpretatsiya qobiliyati, o‘z-o‘zini ifodalash e’tiyojini rivojlantirishga xizmat qilishga qodir.

Bugungi kunga kelib qator texnologiyalarning ko‘plab ko‘rinishlari: miya hujumi, klasterlarga bo‘lish, bumerang, yelpig‘ich, turli ish va rolli o‘yinlar, qaror qilish, tanqidiy fikrlash texnologiyalari va b. hamda bu texnologiyalarni ta’minlash metodlari – obrazli manzarani mazmunli, obrazli, ramziy ko‘rish metodi, prognozlash metodi, giperbolalashtirish, o‘zaro o‘rgatish va b. metodlar ma’lum. Mazkur texnologiyalarni egallagan pedagog ularni ta’lim maqsadi va vazifalariga, shuningdek o‘z fani xususiyatlariga muvofiq tarzda tanlashi kerak. Fortepiano sinfida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanib mashg‘ulotni ishlab chiqish va o‘tkazishga kirishayotib, mashg‘ulot qandaydir yirik pedagogik vazifani qilishga qaratilgan bo‘lishi kerak, degan fikrdan kelib chiqdik. Fortepiano ta’limining asosiy qiyinchiliklaridan biri talabalarning asar ustida mustaqil ishlay olmasliklari ekanini hisobga olgan holda mashg‘ulot maqsadi tanlandi – talabalarni o‘rganilayotgan asarga sistemali-kompleks yondashuv metodi bilan qurollantirish, zero asarni uning barcha qismlari o‘zaro aloqadorligi va yaxlitligida ko‘rib chiqish talaba ishiga anglashilganlik va mas’uldorlik baxsh etadi.

Mashg‘ulot shakli – yakka tartibda-guruhli mashg‘ulot.

Qatnashchilar: pedagog, talabalar (10-11 nafar).

Dastur: L.CHimaroza. sonata re minor (1-qism).

Ish bosqichi: dasturni tanlaganlan keyin asar bilan tanishtirish.

Mashg‘ulotdan oldingi uy vazifasi:

Klasterlarga bo‘lishni amalga oshirish:

a) assotsiativ;

b) maxsus – maqaom va sonata musiqiy shakl sifatida.

Tizimli-kompleks yondashuv uch bosqichli “Men bastakorman”, “Men tinglovchiman”, “Men ijrochiman” rolli o‘yin vositasida ochib berildi.

Mashg‘ulotlarning borishi:

1-bosqich – "MEN BASTAKORMAN"

Mashg'ulotda qatnashayotgan talabalarning barchasiga o'zini Yevropa musiqasi an'analarida yirik asar - sonata yozishni, uni milliy o'ziga xoslik qirralari bilan boyitishni o'ylagan o'zbek bastakori sifatida tasavvur qilish taklif etildi.

Savol: Bastakor o'zbek musiqasining qaysi yirik shakliga murojaat qilgan bo'lardi?

Javob: talabalarning ko'pchiligi maqomni tilga olishdi.

Talabalar bilan birgalikda o'qituvchi sonata allegorosi, jumladan birinchi qismning tuzilish xususiyatlarini belgilab oldi. Keyin talabalar uy vazifalarini anmoyish etishdi:

1) "maqom" tushunchasini klasterlarga assotsiativ bo'laklash (1-misolga qarang).

1-misol (1-sxema)

2) klasterlarga maxsusbo'laklash, aynan: maqomningbirinchi (cholg'u) qismi – «Mushkilot» tuzilishi; sonata allegorosibirinchiqismininva ularniqiyoslash, natijada, o'xshashlikqirralari aniqlandi (2-misolga qarang).

Tahlil natijasida aniqlandiki, E.Salixovning asarida Yevropa anoanalari va o'zbek cholg'usining sintezi original tarzda amalga oshirilgan – birinchi qismning ikki mavzusi ko'proq maqom - xona (birinchi tuzilish) ga kiritilishi mumkin.

2-bosqich – «MEN TINGLOVCHIMAN»

Talabalarga Sonataning 1-qismini o'qituvchi ijrosida yaxlitligicha tinglash va o'zining emotsional taassurotlarini bildirish, o'zlarida yuzaga kelgan obrazli assotsiatsiyalarni tavsiflash taklif qilindi.

Muhokama chog'ida erkin fikr bildirish assotsiatsiyalarni tanlash bilan birgalikda olib borildi. Talabalarga assotsiatsiyalar jadvali taklif qilindi (1-jadval).

1-jadval
Men – tinglovchiman

Musiqiy tavsif	Obrazli assotsiatsiyalar		
	og‘zaki	Spontan og‘zaki	rangli
Birinchimavzu			
Temp – sekin Dinamika Ff (Juda Baland) Ritm – aniq, Marsh sifat Xarakter – ulug‘vor, dabda bali	Epik bayon O‘tmish Yodgorliklari O‘tmish haqida xotiralar Qo‘ng‘iroq (jarang) Fikrlash	Baqiriq – zarb - yiqilish-hayqiriq – savol - buyruq-yiqilish – chaqmoq - zanjir – og‘irlik - cho‘l	Qora Jigar rang Moviy Binafsha rang Qizil
Ikkinchi mavzu			
Temp – nisbatan jonli O‘ang – quylovchan, bog‘lanishli CHap qo‘l partiyasi – qadamlarni imitatsiyalaydi Dinamika – Pp (juda past) Xarakter – g‘amgin, o‘ychan	Yolg‘izsayo‘ Karvonketyapti Lirikxotiralar Ko‘ngillibayon	Birinchi – soddalik – shikoyat – yolvorish – naqsh – uzoq – bo‘shlik - bitta	Kulrang Yashil Sariq Nastarin rang Kumush simon
O‘rta qism			
Temp– bosiq, keyinchaliktezlashadi Harakat, ritm – nisbatan tez, jadal Dinamika – tovushni asta-sekinlik bilan blorigacha kuchaytirish (FF) Xarakter - hayajonli	Hayajonli monolog (nutq) Dramatik duet Daryoning quyilishi Bo‘ron	Yorug‘lik – jala – bahor – ehtiros – yuqoriga – parvoz - bog‘	Qizil Yashil Sarg‘ish Pushti Ranlarning qorishishi

O‘zining sub’ektiv emotsional idrokini, kechinmalarini bildirish va musiqiy materialning obrazli mazmuni tahlili asosida har bir talaba ushbu o‘zicha asarning obrazli - emotsional dasturini tuzib chiqdi (3-misol, 2-jadval).

Obrazli assotsiatsiyalar
(Talabaning assotsiativ jadvali)

Og‘zaki	Spontan og‘zaki	Rangli	SHaxsiy idrok
Birinchi mavzu			
Qo‘ng‘iroq	Zarb – yiqilish – buyruq	Moviy – binafsha rang	Tantanavor, dabdabali, chaqiriqli

Ikkinchi mavzu			
Karvon ketyapti	Uzoq – bitta - bo'shlik	Kulrang - sariq	Yo'l, poygak, g'amgin, o'ychan, uzoq yo'ldan toliqish
O'rta qism			
Daryoning quyilishi	Yorug'lik – bahor, parvoz - bog'		Keng, kuylovchan, hayajonli – bahor suvlari, gullayotgan daraxtlar shamolda tebranadi

3- bosqich – «MEN IJROCHIMAN»

Bu bosqichda talaba qiz bilan avvalgi bosqichda amalga oshirilgan sonataning obrazli – emotsional mazmunini belgilash asosida tovush hosil qilish usullarini aniqlash ustida aniq ish olib borildi. Mashg'ulotda qatnashgan boshqa talabalar bilan birgalikda quyidagilar aniqlandi (ayrimlarigina sanab o'tiladi) (3-jadval).

3-jadval

	Tovush hosil qilish usullari
1-mavzu	Qo'lning butun og'irligi bilan, bog'lanishli mareato, chap qo'lda sakkizliklar bilan yumshatib, kaft harakatlari
2-mavzu	O'ng qo'l – kaft va butun qo'lning bir maromdagi harakatlari bilan tovushlarni birlashtirish; chap qo'l – "qadamsimon" non legato
O'rtaqism	Tirsak va yelka harakatlari kata amplitudasi chog'ida barmoqlarni bir maromda siljitish

Keyin texnik qiyinchiliklar – akkord-oktava texnikasi, sakrashlar, uch ovozlilik va gammasimon passajlarni, sinkopalarni birlashtirgan chiziqlarni tezkor ijro etish, shuningdek, ular ustida ishlash metodlari belgilandi.

SHunday qilib, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash talabalarning fortepiano asarini o'rganishga sistemali-kompleks yondashuvni o'zlashtirishda faol ishtiroki bilan mashg'ulotni yuqori samaradorlik bilan o'tkazish imkonini berdi. Olib borilgan ishlar asosida mazkur yondashuvda ham o'qituvchiga erkin orientirlanish imkonini beradigan modeli (3-sxema) va texnologiyasi (4-jadval) ishlab chiqildi.

3-sxema

Sistemali – kompleks yondashuv modeli

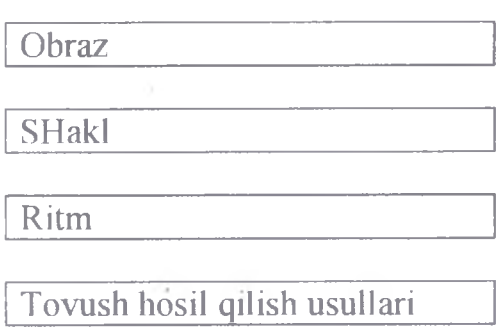

Texnik qiyinchiliklar

Texnik va badiiy vazifalar ustida ishlash metodlari

4-jadval

Mavzu	O‘quv jarayonida pedagogik texnologiya
Maqsad, vazifalar	Talabalarni fortepiano asarlarini o‘rganishga sistemali-kompleks yondashuv bilan qurollantirish. Vazifalar – intellektual va badiiy-ijodiy qobiliyatlar, mustaqillikni rivojlantirish
O‘quv jarayoni mazmuni	O‘rganilayotgan asarning shakl hosil qiluvchi va uslubiy xususiyatlarini intellektual-obrazli o‘rganish va bu asosda uni talqin qilishning tovush va texnik usullarini belgilash
O‘quv jarayonini tashkil qilish texnologiyasi) metod, shakl, vosita, usul, nazorat, baho)	Mashg‘ulotning yakka tartibda-guruh shakli, roli o‘yin, metodlar – klasterlarga bo‘lish, muammoli savollar, obrazli assotsiatsiyalar, qiyoslash, tahlil
Kutiladigan natija	Talabalarning sistemali-kompleks yondashuvni egallashi ular uchun asar ustida ishlashning universal metodiga aylanadi
Istiqbol (tahlil, korreksiyalash)	Sistemali-kompleks yondashuv talabalarning badiiy-ijodiy mustaqilligi va kasbiy o‘z-o‘ziga ta’limini rivojlantirishga jiddiy ta’sir etadi. Buyonday yondashuv keyinchalik boshqa YaPT va metodik usullar bilan boyitilishi mumkin.

Yuqorida ko‘rib o‘tilgan mashg‘ulot doyrasida mazkur yondashuv kompleks tarzda, aynan esa, ta’lim maqsadiga (yuksak professional, maxsus, umumpedagogik, umummadaniy tayyorgarlik hamda doimiy ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatiga ega bo‘lgan o‘qituvchini shakllantirish) muvofiq realizatsiyalandi. Bunda quyidagilar ta’minlandi:

1) kasbiy faoliyatga yaqinlashtirilgan metodlar kompleksi yordamida:

- yakka tartibda va guruhli pedagogik muloqot;
- rolli o‘yinlar;
- musiqiy materialni taqdim qilish va o‘rganishning xilma-xil metodlaridan foydalanish;
- musiqiy ta’limning badiiy-ijodiy hamda metodik komponentlarini birlashtirish;

2) qobiliyatlarni kompleks tarzda rivojlantirish:

- intellektual – talabalarning turli xil intellektual operatsiyalarni: tahlil, sintez, qiyoslash, taqqoslash, mantiqiy xulosalar va sh.k. bajarishi;

- badiiy-ijodiy – assotsiativ fikrlash, o'rganilayotgan asarning emotsional-obrazli dasturini shakllantirish, musiqa-pedagogika fanining turli sohalariga oid, ijodiy musiqa, o'qitish metodikasi, psixologiyaga oid bilimlarni qo'llash;

- pedagogik – pedagogik vaziyat, texnologik qiyinchiliklar tahlili, to'g'ri metodik yechimni mustaqil tanlash;

3) pedagog-musiqachim tayyorlash vazifalarini kompleks qilish:

- asar matnini ta'limiy – musiqashunoslik va ijrochilik tahlili asosida ijrochilik vazifalarining muallifning badiiy g'oyasi bilan belgilanganligini namoyish qilish;

- rivojlantiruvchi – talabarning intellektual, ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning fikrlash faolligini oshirish, ularga ahamiyatli va mustaqil hal qila oladigan shaxs rolini taqdim etish, shaxsiy va kasbiy bilimlarini, sifatlari va malakalarini safarbar qilishga undash;

- tarbiyaviy – ta'lim va tarbiya jarayoniga talabalarning shaxsiy va kasbiy o'sishini taominlaydigan qiziqish bilan, ijodiy munosabatni shakllantirish.

Xulosa o'rnida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

- tizimli-kompleks yondashuv pedagogik faoliyatda optimal natijalarga erishishni ta'minlaydigan umumiy va musiqa pedagogikasining yetakchi zamonaviy tendentsiyalaridan biri sanaladi;

- bo'lajak musiqa o'qituvchisini tayyorlash jarayonida tizimli-kompleks yondashuv, bir tomondan, asosiy pedagogik vazifani hal etish – ijodkor pedagog-musiqachi shaxsini shakllantirishga qaratilishi;

ikkinchi tomondan, bunday shaxsni zarur psixologik-pedagogik, emotsional-estetik va metodik cholg'ushunoslik bilan ta'minlash uchun xizmat qilishi kerak.

ETYUDLAR USTIDA ISHLASH

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining fortepiano cholg'usida ijrochilik mahorati bo'yicha tayyorgarligi kasbiy xarakteri, fanning vazifalari talabalarning pianistik rivojlanishiga katta e'tibor qaratishni talab etadi. SHu munosabat bilan etyudlarni fortepianino ijrochilarning fortepiano cholg'usida ijrochilik texnikasini takomillashtirishning asosiy turi sifatida o'rganish alohida muhim ahamiyat kasb etadi.

Etyudlarni tizimli ravishda o'rganish talabaning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur. Bu janrning ahamiyati shundaki, etyudlar dastlabki ijrochilikda mavjud bo'lgan qiyinliklarni bartaraf etishga e'tiborni jamlash imkonini beradi va maxsus texnik vazifalarni musiqiy vazifalar bilan birlashtiradi. SHu tariqa etyudlardan foydalanish texnika ustida samarli ishlash uchun zamin hozirlaydi.

Etyuddan maksimal foyda olish uchun nafaqat sof texnik vazifalar, balki asarning imkon qadar batafsil musiqiy ishlanishiga ham e'tibor qaratish kerak. Unutmaslik kerakki, jarangning yaxshi sifati, xatto elementar ko'ringan figuralarda ham frazalash ustida ishlash, ovozshunoslikning barcha detallarini qayta yaratish –

NIZOMIY NOMIDAGI TDPU AXBOROT-RESURS MARKAZI
932500

bularning bari texnik qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli qilishga ko‘p jihatdan ko‘maklashadi. Talaba etyudda badiiy adabiyotning istalgan pьesasidagi kabi keraklicha ravonlikka erishish maqsad emas, balki asarni ifodali, chiroyli ijro qilish vositasi ekanini anglab yetishi kerak. Etyudlarning maxsus ahamiyati ularda mavjud texnik qiyinchiliklarni alohida e’tibor bilan hal qilish zaruratini keltirib chiqaradi. Bu ish yanada ongli amalga oshirilishi uchun ular haqida to‘liq aniq tasavvur hosil qilish kerak. SHu sababli yangi etyud bilan tanishtirish chog‘ida nota matni odatiy tahlilidan tashqari maxsus texnik tahlilni amalga oshirish – fakturaning, bu nuqtai nazardan xarakterli xususiyatlarini aniqlash foydadan xoli bo‘lmaydi. Texnik qiyinchiliklarni bartaraf qilish ustida ishlayotib, turli xil usullardan foydalaniladi. Misol tariqasida turli templarda chalish, bo‘laklash, ritmik variantlar, butun etyud yoki uning tuzilmalarini boshqa tonga transpozitsiyalash, maxsus mashqlar va v.k. Biroq har bir etyudda bu usullarning hammasidan foydalanish zarur emas, albatta. U yoki bu holatda eng foydali bo‘lgan va belgilangan maqsadga eriishni tezlashtiradigan usullarni saralash lozim.

Etyudlarni chalishda to‘g‘ri tembrni olish va uni asar oxirigacha tutib turish katta ahamiyatga ega. Bu vazifa odatda, talabalar uchun ma’lum 1) ritmik-eshitish nazorati yetarlicha rivojlanmaganligi; 2) faktura tupining, shunga muvofiq tarzda pianistik harakatlarning o‘zgarishi; 3) etyudda murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan epizodlarning mavjudligi bilan bog‘liq qiyinchilik tug‘diradi.

Bularning hammasi ijro tempini tanlash chog‘ida hisobga olinishi zarur. Fakturaning turli tiplarini birlashtirgan asarlarda harakatlarni o‘zgartirmaslik uchun eng qiyin o‘rnidan kelib chiqqan holda temp tanlash kerak.

O‘quv qo‘llanmada etyudlar texnik vazifalarni asarning badiiy qimmati va mazmunliligi bilan birlashtirish tamoyili asosida tanlandi. Misol tariqasida G.Mushelning etyudi aniq, chekalangan tovush, ijroda yorqinlik va ritmik barqarorlikni talab qiladi. Bu etyud ustida ishlaganda, eng avvalo, asosiy figuratsion yacheyka (bo‘g‘in)ni o‘rganib olish zarur. Buning uchun butun birinchi bo‘limni birgina o‘ng qo‘l bilan (to chap qo‘l partiyasida o‘noltiliklar bilan o‘xshash harakatlar paydo bo‘lgunigacha) alohida o‘rganish kerak. Sekin, faol barmoqlar bilan, keyin esa tez, shuningdek, turli ritmik guruhlar va boshqa usullar yordamida o‘rganish foydali bo‘ladi. F.SHopenning tez oktavalar almashinishiga qurilgan etyudida qo‘lning maksimal erkinligiga va harakatlarni maksimal tejashga intilish zarur. “Kaft nafasi” usulini egallashga katta e’tibor qaratish shart va bunga erishmaguncha mashq qilishni to‘xtatmaslik lozim. F.SHopen va A.Ilin etyudlari ustida ishlash ikkilik notalarni ijro qilish tezligi va aniqligi, plastiklik, kaft harakatlarining nozikligi va chaqqonligi, qo‘llar cho‘zilishi va muvofiqlashishi kabi pianinochilik ko‘nikmalarining rivojlanishi va takomillashishiga ko‘maklashadi.

Kaft texnikasini yetarlicha egallamagan talaba bu kabi tupdagi ketma-ketliklarni ma’lum vaqt juda sekin, erkin qo‘l bilan o‘rganishi foydali. Bunda yelka va tirsak bo‘g‘inlarida, bilakda siqishlar bo‘lmasligiga erishish kerak. Bir sekstadan boshqasiga ko‘chirishda qo‘l bilakda sal ko‘tariladi va “silkish” kabi ohista harakatni amalga oshiradi. Nisbatan tez temp va, demakki, harakatlarni qisqartirishga juda sekin o‘tish kerak. Ishda muvaffaqiyat omili ko‘pincha sabr

bo‘ladi: bir necha bor sekin chalgandan keyin tez chalish ishtiyoqini yenga bilish kerak. Kerakli harakat to‘liq o‘zlashtirilgan va butun qo‘lning keraklicha erkinligi o‘zlashtirilganidan keyingina tempni oshirish mumkin, aks holda avvalgi ishlar chippakka chiqariladi. Tez oktava stakkato ketma-ketliklarida ayniqsa, katta qiyinchiliklar kuzatiladi. Oktavalarni ijro etishda ijrochiga, odatda, jiddiy halal beradigan ortiqcha harakatlarni yo‘qotish zarur. Qora klavishalardan foydalanganda klaviatura ichiga harakatlardan imkon qadar xoli bo‘lish kerak. Buning uchun talabalarni qora klavishalarni barmoqning old uchidan passajlarda oq va qora klavishalar almashinganda ijro jarayonida barmoqlar harakatini oq va qora klavishalarga yaqinroq tutishga va ijroni yanada oson egallashga o‘rgatish kerak. Ijroda vertikal bo‘yicha ortiqcha harakatlar ham halal beradi. Ularni qisqartirish uchun oktava harakatlarini qo‘lni klavishga tushirish jarayonida, uni keyingi passajga ko‘tarishlar emas, balki klaviatura bo‘ylab sirg‘alish yonma-yon ijro sifatida tasavvur qilish kerak. Bu hollarda passaj chizig‘i birligini his qilish yordam beradi. Ijro mobaynida kuchli harakatlardan holi bo‘lish uchun barmoq harakatlarini turli texnik ijro shtirxlari orqali nazorat qilish tavsiya etiladi.

Amaliyotdagi ijrochilik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, oq klavishlar bilan bir qatorda qoralari ham bo‘lgan oktava passajlarni ijro qilish qora klavishalarni to‘rtinchi barmoq bilan (ba’zida qo‘l katta bo‘lganida uchinchisi bilan) chalganda va tovushni ko‘proq barmoq harakati bilan hosil qilganda favqulodda osonlashadi. Xromatik oktava ketma-ketliklarida barmoq harakatlaridan foydalanish ayniqsa samarali bo‘ladi. Bu turdagi passajlarda o‘ng qo‘l baland ovozi va chap qo‘l partiyasidagi past ovoz 4- va 5- barmoqlarning deyarli bir xil harakati bilan ijro qilinadi, 1-barmoqlar esa klavishalar bo‘ylab oson sirg‘aladi. Qo‘l bu vaqtda jamlangan holatda bo‘ladi, shu tufayli kaft harakatlari erkinligi ta’minlanadi (barmoqlar orasi katta ochilganda, bilan kamroq bo‘ysunadigan bo‘lib qolishiga ishonch hosil qilish qiyin emas). SHu tariqa chalayotib, o‘quvchi tovushlarning kerakli ketma-ketligini kaft harakatlari uchun tobora maqbul sharoitlarda o‘zlashtiradi, shundan keyin uni oktava bayonida ijro qilish osonroq bo‘lib boradi.

Bundan tashqari, oktava ovozlari ustida alohida ishlash ularning har birini aniqroq eshitish va barmoqlarning klaviaturadagi harakat chizig‘ini yaxshiroq belgilashga ko‘maklashadi. Ortiqcha kuchlanishlardan holi bo‘lishga shuningdek, bilan holatini almashtirish ham ko‘maklashadi: ayrim oktavalarda u yuqoriroq, boshqalarida pastroq ko‘tariladi. Oktava repetitsiyalarida bu usul ayniqsa tez-tez qo‘llanadi.

Qo‘l toliqishining oldini olishga jarang kuchini oktavaning turli ovozlari, alohida oktavalar va nihoyat, ikki qo‘l partiyalari o‘rtasida taqsimlash ham yordam beradi.

Turli chalish usullarining texnik takomillashgan ijrosi – qo‘lning katta masofolarga harakati chog‘ida 1-barmoqni qo‘yish, sakrashlar, chap qo‘lda uzun appedjiolarda ravonlik (G.Mushel etyudi), qo‘llarning keng yoyilishi va muvofiqlashuvi (F.SHopen va A.Ilin etyudlari), mayda texnika va tertsa-seksta ketma-ketliklar (A.Glazunov etyudi) asarlarning badiiy-obrazli tomonini – G.Mushel va F.SHopen etyudlarining quvvati va optimistik ko‘tarinkiligini, A.Ilin

etyudidagi hayajonli dramatizmni, A.Glazunov etyudidagi tunning rangtasvir manzarasini yorqin ko'rsatib berish bilan uyg'unlashtirilganligini ko'rsatish lozim. Ko'rsatib o'tilgan etyudlar talabalarning kontsert repertuaridan munosib o'rin egallashi tabiiy.

PYESALAR

Pyesa ustida ishlashda asar ustida ishlashning umumiy tamoyillariga amal qilinadi. Pyesalar cholg'u musiqasining eng erkin va emotsional-yorqin janri ekani, odatda, talabalar tomonidan alohida qiziqish va entuziazm bilan o'rganilishiga e'tibor qaratish kerak. Pyesalar bastakor hislarining erkin emotsional ifodasi, ular ijrochilik vazifalariga ko'ra polifoniyadan (ko'povozlilik qoidalariga rioya qilish, jarangning hajmliligiva ko'p planliligiga erishish), sonatadan (turkumlilik va shakl hosil qilish tamoyillariga rioya qilish), etyudlardan (texnik vazifalarni bajarish farq qiladi. Biroq, boshqa janrlarning yuqoriga sanab o'tilgan barcha xususiyatlari pьesalarda fragmentlar, element, qisman ko'rinishda yoki asosiy faktura tamoyili sifatida bastakorning g'oyasi va musiqiy fikrlashi usuliga bog'liq ravishda uchrashi mumkin. SHu sababli pyesa ustida ishlash fortepiano bayoni usuli sifatidagi faktura tipini aniqlash asosiga qurilishi va shundan kelib chiqqan holda bu asarning texnik va ijrochilik vazifalarini hal qilish yo'llarini topish kerak.

Talaba ishining asosiy tamoyili asarni diqqat bilan ijro qilish, o'z ijrosiga e'tibor bilan quloq solish va takroriy ijrolar yo'li bilan barcha kamchiliklarni tugatishdan iborat. SHu maqsadda boshqa ijrochilik vazifalarini hal qilishdagi kabi ko'pincha to'qimaning alohida elementlari va qurilmalarni bo'laklash, ular ustida alohida ishlash va keyin asta-sekinlik bilan ulardan bir butunni jamlashga to'g'ri keladi. Ishda qat'iyat va maqsad sari intilish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qaysidir passajni uddalay olmaganda, uni qayta-qayta takrorlash, muvaffaqiyasizlik sababini o'ylab ko'rish, qo'yilgan maqsadga erishish va qiyinchilikni bartaraf etishning eng qisqa yo'lini topishga intilish lozim. Talabalarning ko'pchiligini mustaqil uy ishlarida tez-tez kuzatiladigan o'ylamasdan, besamar yoi ko'r-ko'rona yod olishga, pьesani ko'p marta boshidan oxiriga qadar chalishga qarshi o'laroq bu kabi yondashuvning zarurligini anglab yetishi va tushunishi kerak.

Faktura qiyinchiliklari ustida ishlaganda ijroning harakat tomoniga, "chalish apparati" ustida ishlashga e'tibor qaratish lozim. Talabaning "chalish apparati" ustida ishlashning vazifasi – uni nozik, itoatli qilishga intilish, uning barcha bo'g'inlarini to'liq muvofiqlashuviga erishish va inson tanasida mavjud kuch manbalaridan maksimal samarali foydalanish – pedagogning doimiy diqqat markazida bo'lmog'i zarur.

Tovushni "etarlicha olmaslik" va umumiy chalish bo'shligiga olib keladigan passivlik fortepiano chalishga zarur ko'rsatadi. Passivlik bilan kurash ichki va tashqi jamlanganlik, jumladan harakat sohasida – tobora tejamkor, uyushgan harakatlarni topishda o'z ifodasini topmog'i lozim. Harakatlarning uyushganligi har xil ortiqcha kuchlanish (zo'riqish)lardan holi bo'lish bilan muvofiqlashgan holda

bo'lishi talab etiladi. Bu kabi "erkinlik" mushaklar kuchlanishi bo'lmasligi emas, balki ortiqcha, harakat uchun halal bo'lgan kuchlanishlarning yo'qligini anglatadi.

Pyesa ustida ishlashning asosiy bosqichlariga qo'yidagilarni kiritish mumkin:

I – muallif tomonidan berilgan matninni berishda aniqlikga rioya qilgan holda asarni savodli tahlil qilish;

II – asarning mualliflik g'oyasi va obrazini aniqlash;

III – kerakli musiqiy ifodalilik vositalarini tanlash;

IV – ichki eshitish musiqiy tasavvurlarini shakllantirish;

V – cholg'uda ichki eshitish tasavvurlarini berish ustida ishlash usullarini va mashqlarni tanlash;

VI – yaxlit shaklga erishish ustida ishlash;

VII – yod olish, pedallashtirish, ijroning bexatoligiga erishish.

O'quv qo'llanmada taqdim etilgan repertuar va metodik tavsiyalardan fortepiano va qo'shimcha cholg'u sinfida pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish talabalarning ijrochilik va pedagogik tayyorgarligini kompleks tarzda takomillashtirishga ko'maklashadi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyat qozinishining muhim omilidir.

O'zbek xalq cholg'u asboblari

rubob, doyra, tanbur v.b. jo'rligida:

asosiy va qo'shimcha cholg'u asbobi, ijro vositalari va badiiyati;

- musiqaning rivojlanish xususiyatlarini anglash yakka ijrochilik ma'orati ustida ishlash;
- klassik bastakor va kompozitorlarning yaratgan merosini o'rganish va ijro etish;
- chet el musiqa madaniyatining ilg'or anoanalaridan foydalan 'aqida bilimlarga ega bo'lishi kerak;
- cholg'u ijrochiligi bo'yicha tanlagan sozida xalq kuylari, o'zbek basakorlarining mashhur asarlarini ijro eta olishni ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;
- nota o'qib ijro etish malakalarini shakllantirish;
- cholg'uda mukammal ijro etish bilim va malakalariga ega bo'lish;
- o'rganilayotgan musiqa asarini umumiy tahlil eta bilish;
- cholg'uda ansambl va xor jamoasiga jo'r bo'la olish malakalarini egallash;
- cholg'uda musiqa asarini badiiy ijro va talqin etish ko'nikmalarini egallay olish malaka va malakalariga ega bo'lishi kerak.

Gamma, uch tovushliklar va mashqlar ijro etishning texnik imkoniyatlarini rivojlantirish

Gamma, uch tovushlik va turli mashqlar ustida ishlash o'quvchini musiqa asarida uchraydigan passajlar va har xil uch tovushliklarni ijro etishga oldindan tayyorlaydi. O'quvchi gamma ijro etish jarayonida tondan tonga muloyimlik bilan o'tish mashqini tobora yaxshiroq o'zlashtirish imkoniyatiga
eega bo'ladi. Bundan tashqari, gamma va uch tovushliklar o'quvchiga texnik va badiiy shtrixlarni o'zlashtirishda material bo'lib xizmat qiladi. Unutmaslik lozimki,

gamma va uch tonliklar ijrosi muayyan maqsad va ma'no bilan amalga oshirilishi kerak. Har safar gamma ijro etilayotganda sozanda oldiga aniq maqsad qo'ymog'i shart. Bu vazifa o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning umumiy ijrochilik qobiliyati rivojlanishiga foyda berdigan bo'lishi kerak. Masalan, o'quvchi ijrosida tovushni baland ʻchalib ijro etish oqsayotgan bo'lsa shu usulni gamma va boshqa mashqlar yordamida takrorlash mumkin. Xuddi shu yo'lni ijroning boshqa usullarini takomillashtirishda qo'llash maqsadga muvofiq. Gamma, uch tovushlik va boshqa mashqlarni ijro etish, ijro mahoratini o'rganish o'quv jarayonining ajralmas bir qismi bo'lishi kerak. Bu turli ijro ko'nikmalarini hosil qilishda, ularni rivojlantirish va takomillashtirish katta rol o'ynaydi. Ijrochilik faoliyati, turli ko'nikmalarning rivojlanish qonuniyatlarini chuqur va har taraflama tahlil qilish cholg'uda ijroni o'rgatishni takomillashtirishda zarur asos bo'lib xizmat qiladi. Ijro uchun zarur ko'nikmalarni shakllantirish musiqa
pedagogikasida eng dolzarb muammo bo'lib, buning sabablardan biri - zamonaviy musiqa asarlarining ijrosi sozanda oldiga kun sayin bir - biridan murakkab talablar qo'yilishidir. Bunday talablarning o'sib borishi ijrochi uchun zarur asos bo'lib xizmat qila oladigan eng oddiy ko'nikmalarning puxta o'zlashtirilishini taqozo etadi. Ijro harakatlarini puxta o'zlashtirish va ularni ko'nikmalarga aylantirish sozanda ishini birmuncha yengillashtiradi. Ijro harakatlarini amalda ko'p marotaba qo'llanganda avtomatizm darajasiga yaqinlashib, ma'lum ko'nikmaga aylanadi. Bunday harakatlar esa turli mashqlar yordamida amalga oshiriladi. Mashqlarni o'zlashtirish va murakkablashtirish ta'lim jarayonining muhim qismidir. SHu bilan birga, ta'lim faqatgina mashqlarning ijrosi emas, balьki, mashqlar ta'lim jarayonining ajralmas bir qismi bo'lib xizmat qiladi. O'quv jarayonining barcha amaliy va nazariy taraflarini hisobga olgan holda mashqlarni ongli ravishda takrorlash ijobiy samara beradi. Mashqlar musiqa asarining talablariga xizmat qiladi. O'quvchi biror mashq harakatni amalga oshirayotgan paytda uning e'tiborini musiqaning ma'noli tamoniga qaratmog'i kerak. Mashq ijroning ma'noli ko'nikmalarini hosil qilish, rivojlantirish va mustahkamlashga qaratilgandir. Bu vazifani bajarishda o'quv jarayonini tizimlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ko'nikmalarning ichki tuzilishini, oldingi ko'nikmaga asoslangan holda yanada murakkabroq ko'nikma hosil etish yo'llarini hisobga olish zarur. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ijrochilik apparatini muntazam ravishda tarbiyalash ishi "oddiydan murakkabga" printsipi asosida tashkil etilishi kerak. Yangi ko'nikmani o'zlashtirish ishiga oldingi ko'nikma puxta o'zlashtirilgandan keyingina o'tish mumkin. Aks holda o'quvchi oldiga qo'yilgan vazifa o'ta murakkablashib ketishi mumkin. SHu sababli ijro texnikasining turli elementlarini o'rganishda uzviy bog'liqlik printsipiga amal qilish zarur bo'ladi. Ijrochining yangi ko'nikmani o'zlashtira olishi uning oldingi ko'nikmani qay darajada o'zlashtirganiga bog'liqdir, chunki yangi o'rganilayotgan ko'nikma oldingisi bilan ma'lum darajada o'zaro aloqadorlikda bo'lib, o'zining ta'sirini ko'rsatadi. Masalan, yangi o'rganilayotgan passaj oldingisiga o'xshash bo'lganligi tufayli sozanda uchun qiyinchilik tug'dirmaydi. O'quv jarayonida o'quvchiga yangi o'rganilayotgan ko'nikma (yoki musiqa materiali)ning oldingisiga o'xshash yoki farqlari

bo‘limlarini aniqlashni, ularni tahlil etishni o‘rgatib borish muhim ahamiyatga ega. O‘quvchida shakllanadigan bunday sifatlar darsning samaradorligini oshirishga, kam vaqt sarf qilib ko‘proq natijaga erishishga yordam beradi.

Notaga qarab ijro qilish

Notaga qarab ijro qilish murakkab jarayon bo‘lib, u maxsus mashqlar yordamida o‘zlashtiriladi. Notaga qarab ijro etish jarayonini kuzatadigan bo‘lsak, unda qo‘yidagi qismlarni ko‘rishimiz mumkin:

nota ko‘rinishining o‘quvchi ongiga etib borishi;

o‘quvchi ongida qanday harakatni amalga oshirish kerakligining aniqlanishi;

kerakli harakatlar yordamida berilgan notaning ijro etilishi.

Notaga qarab ijro etish jarayonining qanchalik tez sodir bo‘lishi nota ko‘rinishini qabul qilib (anglab), kerakli harakatni amalga oshirish tezligiga bog‘liq. Agar jarayonining biror qismi yaxshi ishlamasa, notaga qarab ijro etishda ko‘zlangan natijaga erishish qiyin bo‘ladi. Notaga qarab ijro etishning murakkab taraflaridan biri shuki, musiqa asarining bir qismi ijro etilayotganda cholg‘uchi keyingi qismini ko‘rib, uning ijrosiga tayyorgarlik ko‘rishga tayyorlanadi. Tajribasiz ijrochilar ko‘p holda buning uddasidan chiqa olmaydilar natijada, ularning ijrolari uzilib qoladi. Notaga qarab ijro etishni amalga oshirayotgan paytda o‘quvchidan nota yozuvidagi barcha belgilariga qat’iy rioya qilishni birdaniga talab qilib bo‘lmaydi. O‘qituvchi bu jarayonda o‘quvchi birinchi navbatda e’tibor berishi kerak bo‘lgan narsalarni olindan tushuntirib, belgilab berishi katta ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy ritm, eslab qolish va eshitish qobiliyati

Ritm - musiqaning asosiy elementlaridan biri bo‘lib, musiqa tovushlarining vaqt birligi ichida joylashuv qonuniyatini belgilab beradi.

O‘quvchida ritm tuyg‘usini shakllantirish va rivojlantirish borasida musiqa pedagogikasining eng zarur va muhim vazifalaridan biri ekanligini xis etmog‘i lozimdir. Olimlarning fikricha, bu ishning qiyinligi musiqa tovushining vaqt birligi ichidagi cho‘zimini uning balandligiga nisbatan aniq qayd etib bo‘lmasligidadir. SHunga qaramasdan, olimlar o‘quvchilardagi musiqa ritm tuyg‘usini tarbiyalash mumkin, degan fikrni ilgari suradilar.

Fortepiano jo‘rligida ijro etish

Musiqa asarini o‘rganishda dutor partiyasi bilan birgalikda ijro etiladigan fortepiano partiyasini puxta o‘rganish zarur. Fortepiano bilan birga ijro etishni musiqa asarini o‘zlashtirish jarayonida boshlagan ma’qul. SHunda ijrochi o‘z partiyasini o‘zlashtirish bilan bir qatorda fortepianoda ijro etiladigan partiyani ham o‘ziga singdirib boradi. Ba’zi sozandalar o‘z partiyalarini oxirigacha o‘zlashtirib bo‘lganlaridan keyingina

fortepiano bilan birgalikda ijro eta boshlaydilar. Bu hol cholg‘uchi uchun birmuncha qiyinchilik tug‘diradi. CHolg‘u va fortepiano ijrosi uchun yaratilgan musiqa asarlarini kuzasak, unda quyidagi va o‘xshashliklarni uchratishimiz mumkin. Ba’zi musiqa asarlarida fortepiano cholg‘uchi (solist)ga jo‘r bo‘lish vazifasini bajarsa, boshqa musiqa asarlarida cholg‘u bilan fortepianoning partiyalari bir-birga teng va ma’lum darajada mustaqil xarakterga ega bo‘ladi.

Birinchi xolda kuyni boshqarib borish asosan cholg‘uchi (solist)ga yuklatilgan bo‘lib, fortepiano faqat jo‘rlik (akkompanement) vazifasini o‘taydi. Bunda solist ijro etayotgan kuy mustaqil, ijrosi fortepianosiz ham ma’lum darajada tugallangan bo‘ladi. Bunday musiqa asarlari o‘zining tuzilishi bo‘yicha nisbatan oddiy bo‘lib, ulardan ta’limning boshlangich davrlarida foydalanish mumkin. Lekin bundan o‘quvchi sozanda fortepiano partiyasiga e’tibor bermasa ham bo‘laveradi, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak. Bunday musiqa asarlarini ijro qilish paytida o‘quvchi fortepianoda ijro yetilayotgan akkordlar va ritmik shartlarni o‘z ijrosi bilan birgalikda eshita olishi lozim.

O‘zbek xalq cholg‘uchilarida ijroni o‘rganayotgan yosh sozandalarda fortepiano bilan birgalikdagi ijro paytida ko‘proq uchrab turadigan kamchiliklardan biri musiqa asari ijrosini fortepiano bilan bir vaqtda boshlay olmaslikdir. Bu paytda o‘quvchining diqqati tamomila o‘zining ijrosiga qaratiladi va natijada fortepiano jo‘rligi solistning ijrosi bilan bir vaqtga to‘g‘ri kelmay qoladi. Ijroni fortepiano bilan birgalikda boshlash ko‘nikmasini shakillantirishda musiqa asarining birinchi tovushi boshlanishdan oldingi harakat hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Buni asarning boshlanishidagi dirijyorning qo‘l harakati (auftakt)ga o‘xshatish mumkin. Musiqa asari davomida cholg‘uchi partiyasida ma’lum miqdorda pauzalar uchrab turadi. Bunday paytda fortepianodagi ijro, odatda davom etadi. O‘quvchi pauzalarning necha taktligini eslab qolish bilan bir qatorda o‘z ijrosining qachon boshlanishini ham puxta bilib olishi kerak. Bunda pauza davomidagi fortepiano ijrosini to‘la anglab olishi yaxshi natija beradi. Bundan tashqari, musiqa asaridagi asosiy kuyning yo‘nalishini aniqlab olish fortepiano jo‘rligida ijro etishda asosiy vazifalardan biridir. Ma’lumki, har bir musiqa asari ma’lum kuy (ohang) asosida qurilgan bo‘ladi. Mana shu kuy fortepiano partiyasidami yoki solist partiyasidaligini ajrata bilish konsertmeyster bilan chalish vaqtida ijroning to‘laqonli bo‘lishiga yordam beradi. Fortepiano partiyasini yuzaki bilish cholg‘uchi uchun yetarli emas. Fortepiano partiyasi solistning partiyasi bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, musiqa asarining buzilmas kompozitsiyasini tashkil etadi. SHuning uchun haqiqiy ijro ulardan ansambl qonun-qoidalariga bo‘ysungan holda katta mehnatni talab qiladi. CHolg‘uchining fortepiano bilan birgalikdagi ijrosi qanchalik o‘z vaqtida boshlansa, musiqa asarini o‘zlashtirilishi shunchalik sifatli va tez bo‘ladi.

2-QISM. KICHIK SHAKLDAGI ASARLAR

YALLAMA YORIM

Allegretto

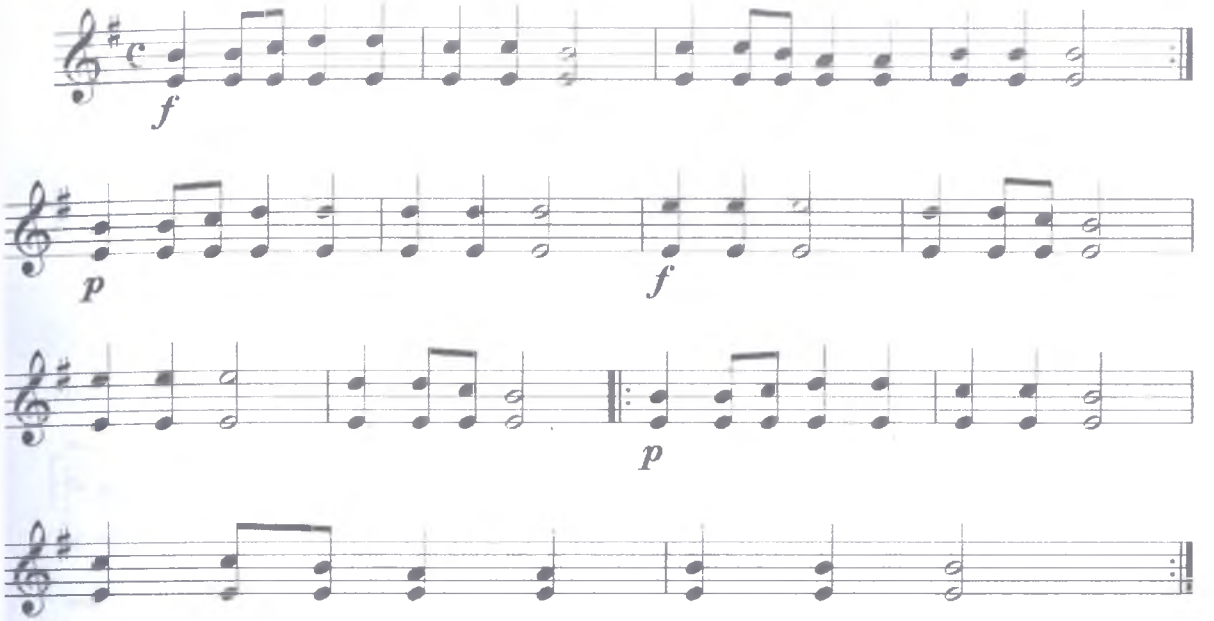

May

G`.Qodirov musiqasi

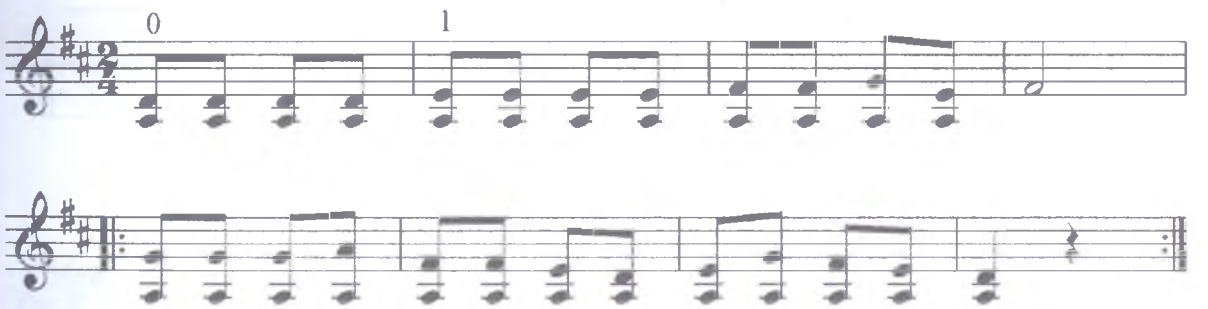

Chamanda gul

O`zbek xalq kuyi

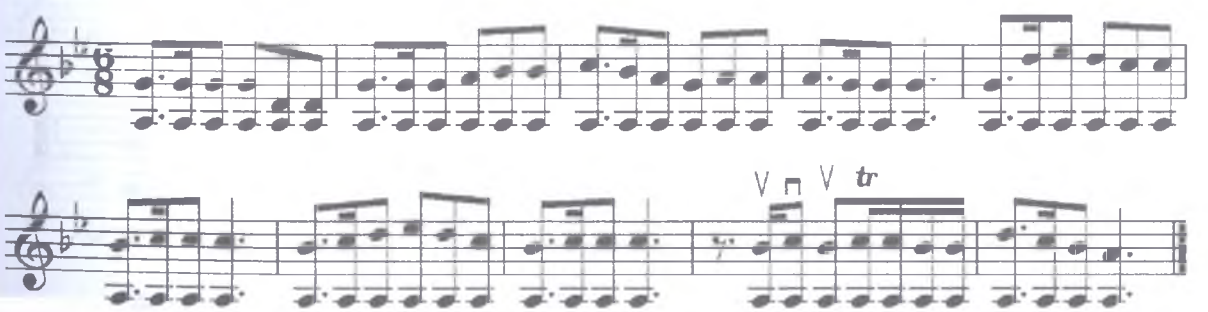

Qo‘g‘irchog‘im

O‘zbek xalq kuyi

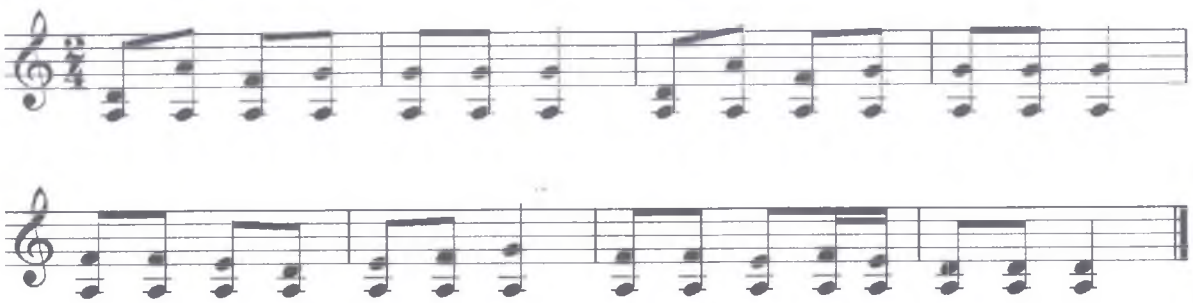

Nimalar dedim sizga

O‘zbek xalq kuyi

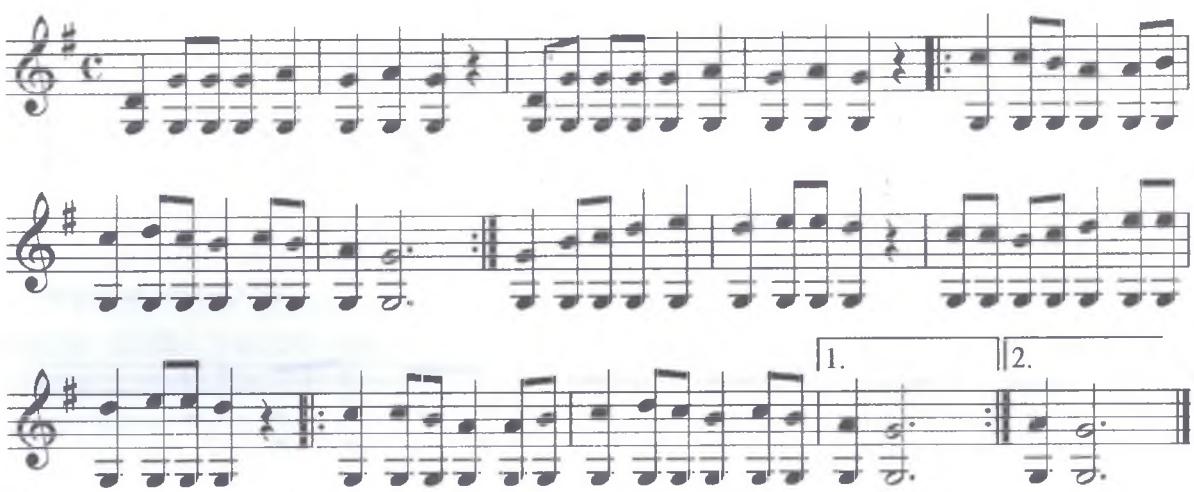

O‘rtoqlar

Yunus Rajabiy

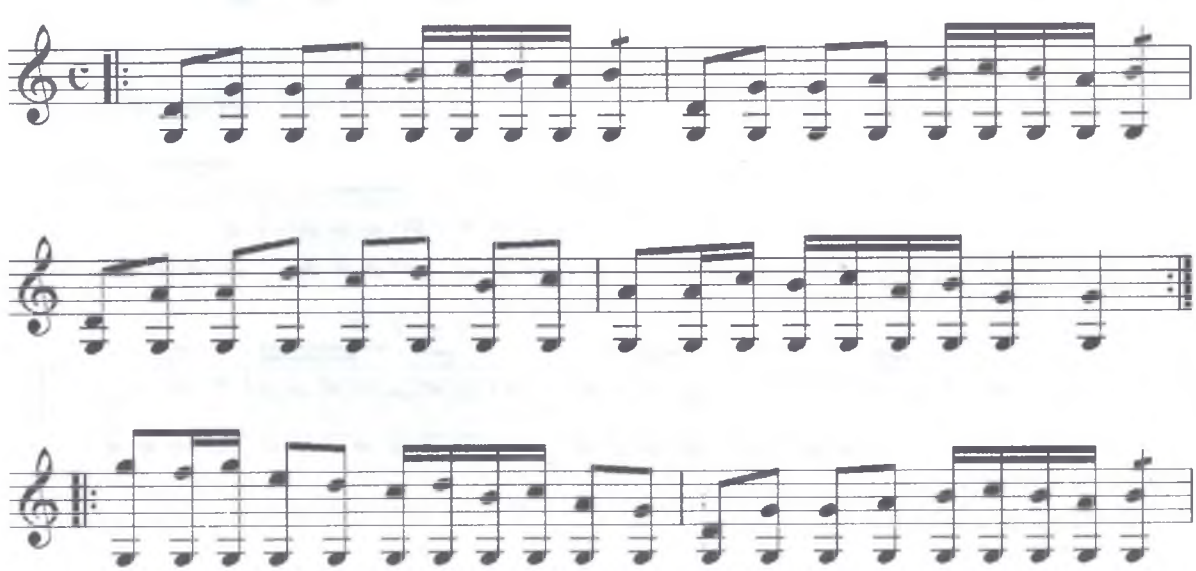

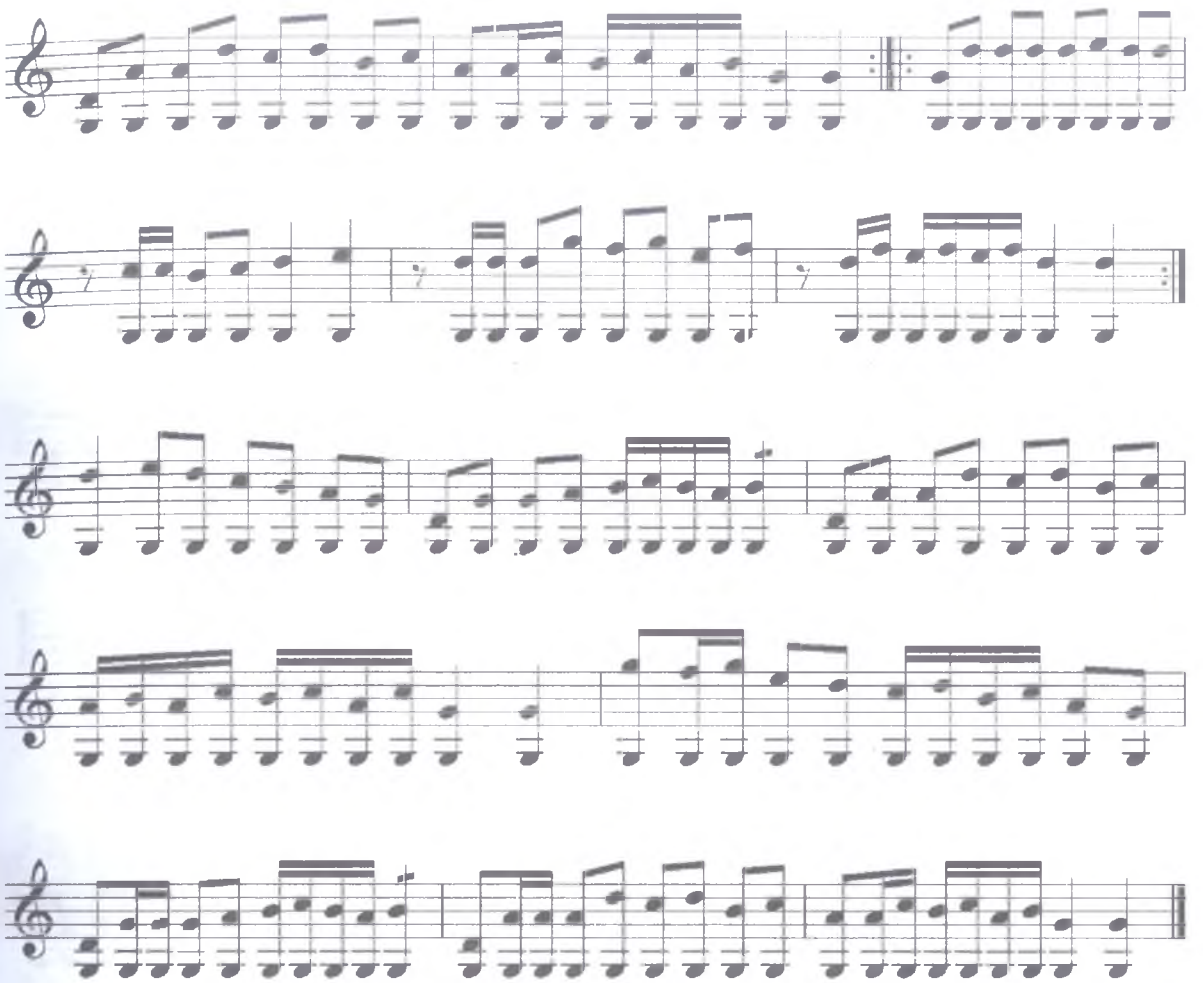

Yelpazalandi uforisi

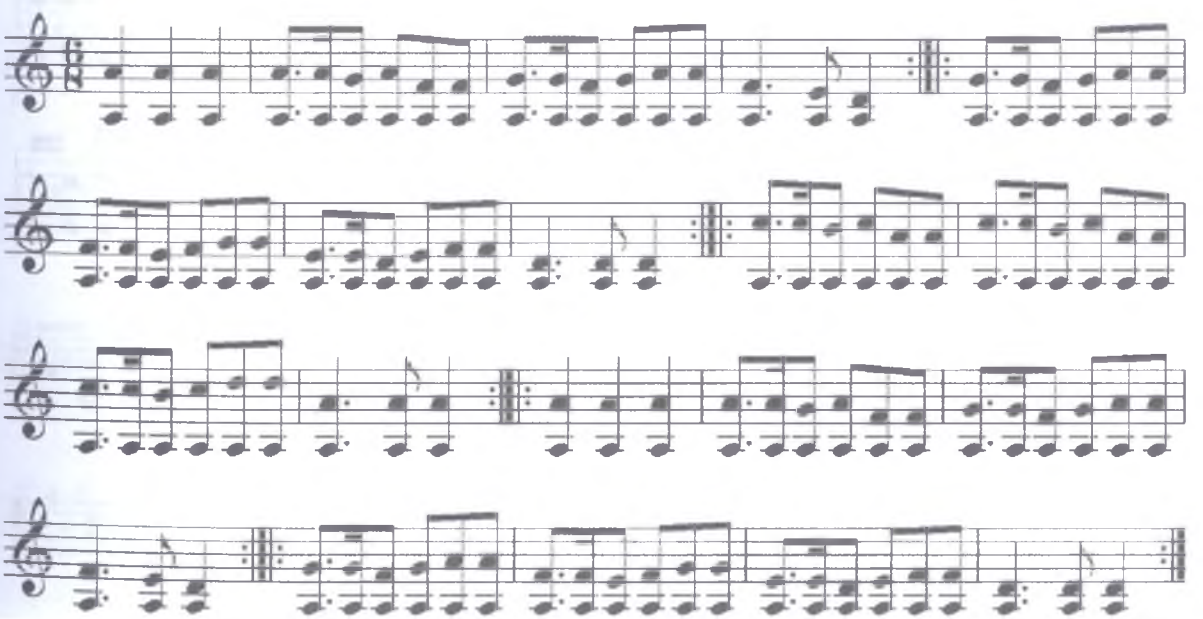

Yallama yorim

O'zbek xalq kuyi

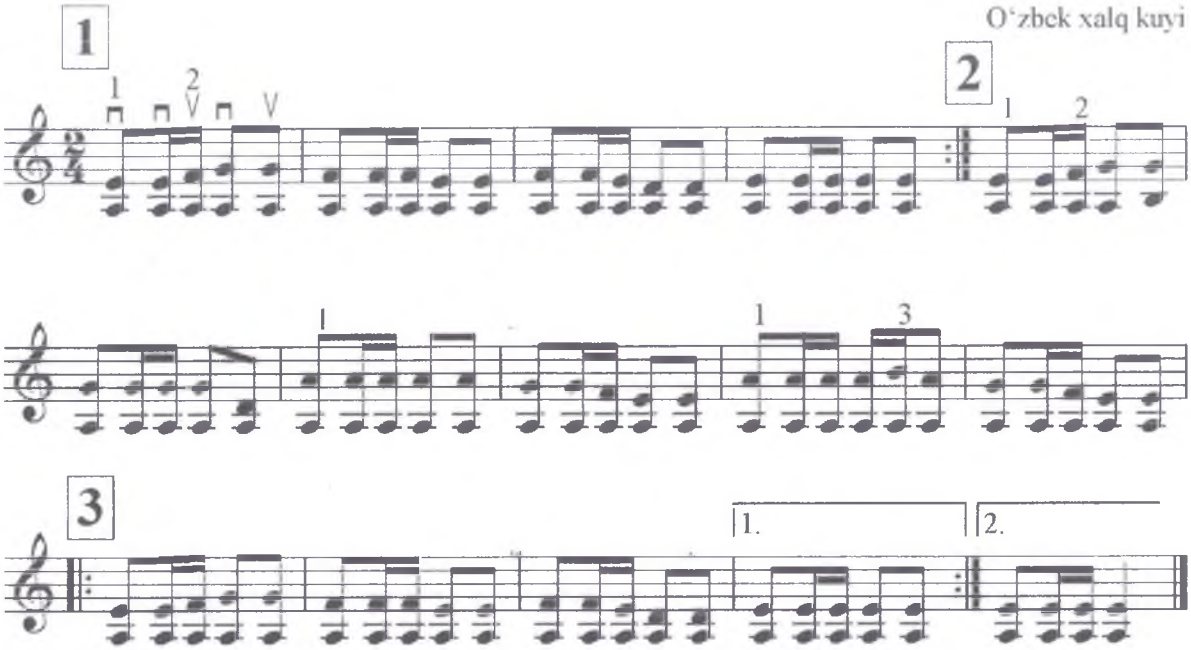

Chaman ichra

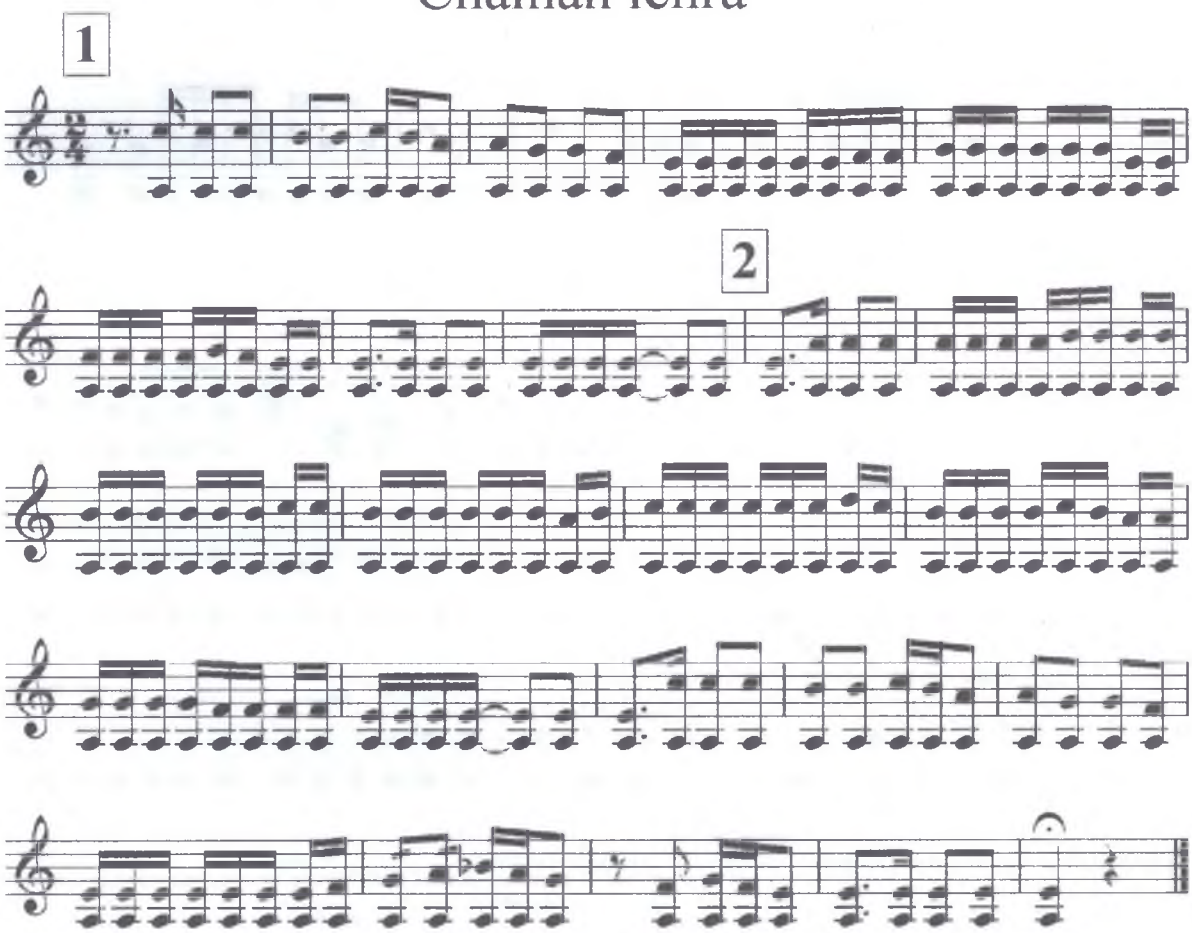

Allegro

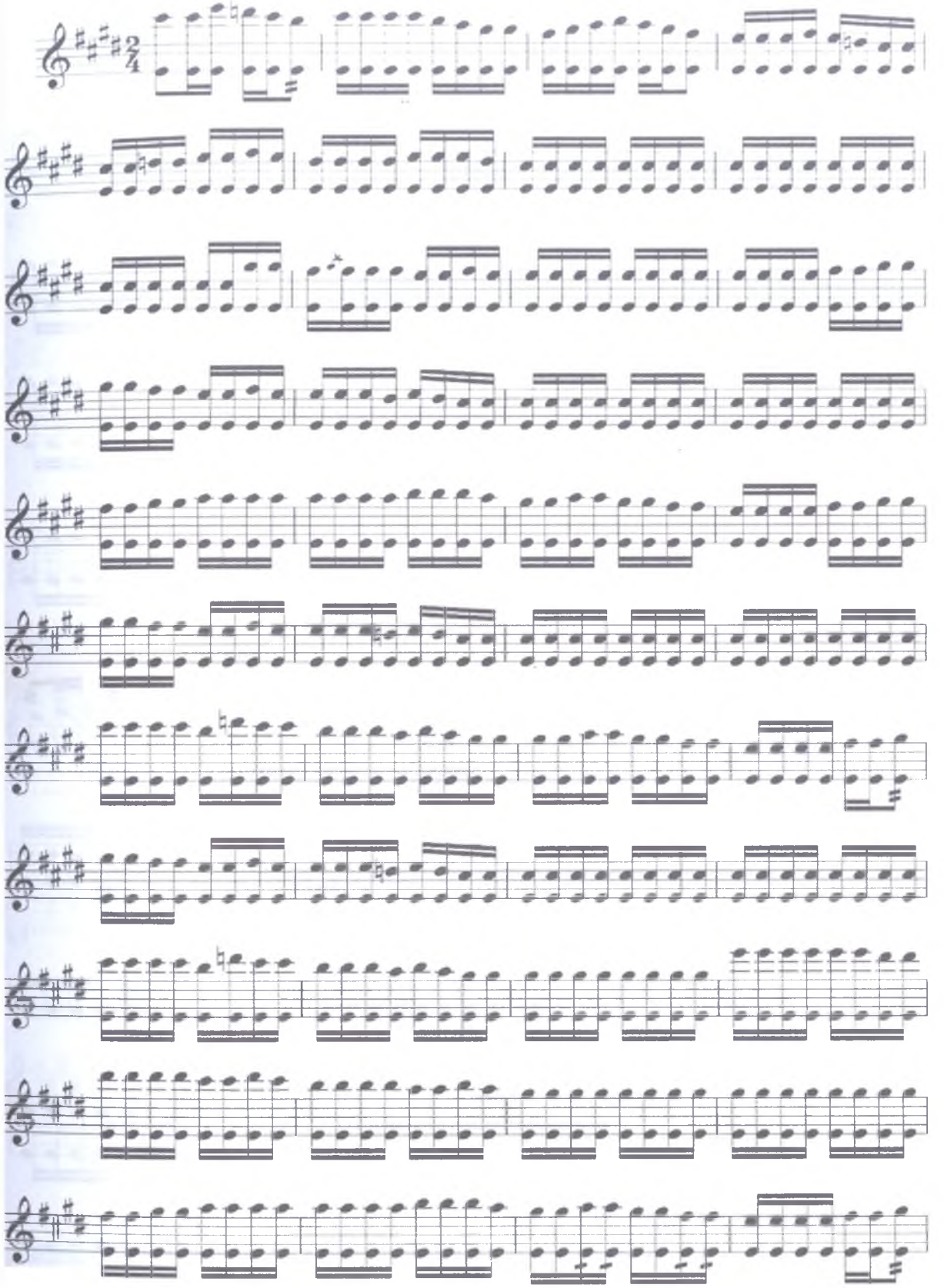

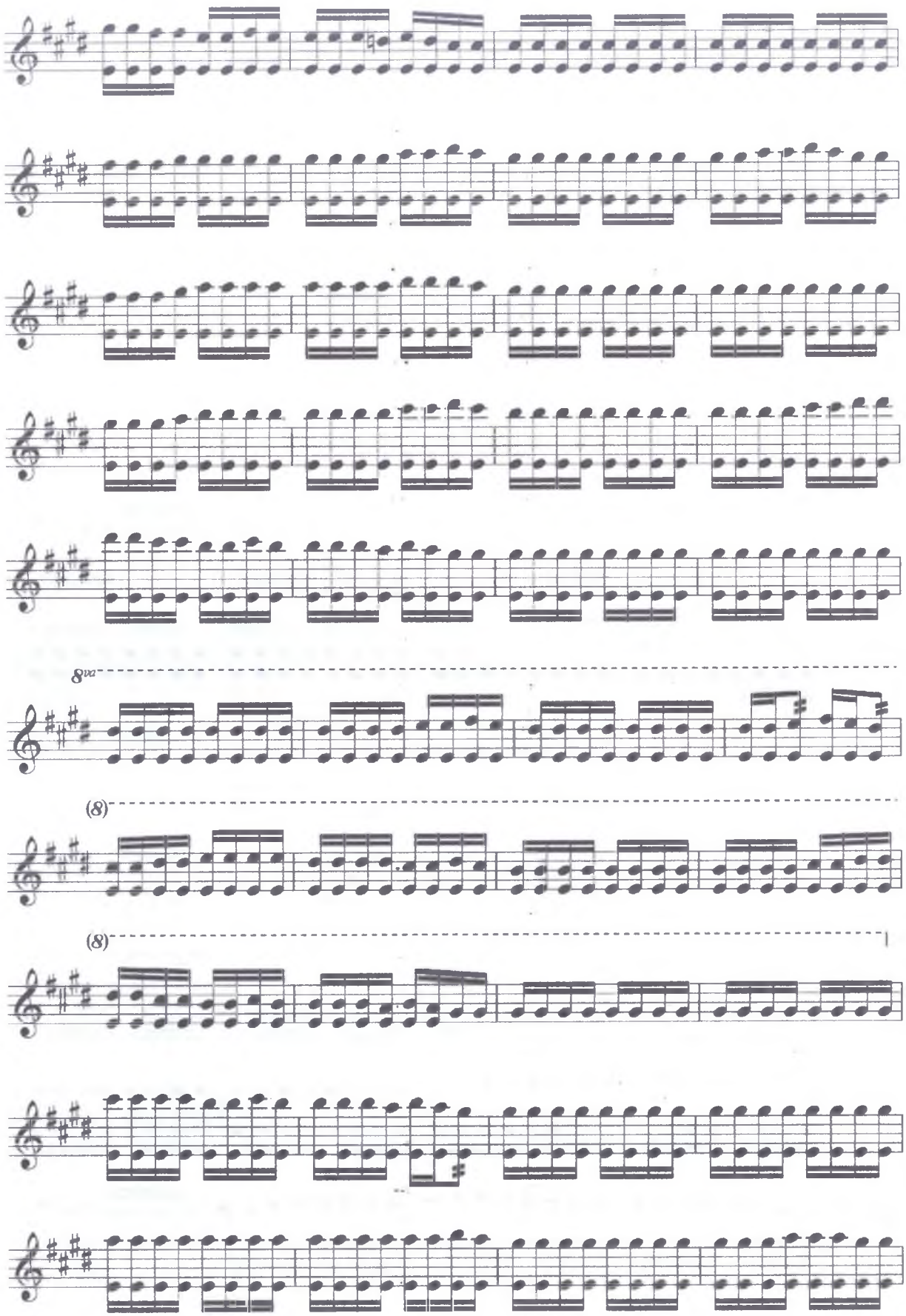
8va
(8)
(8)

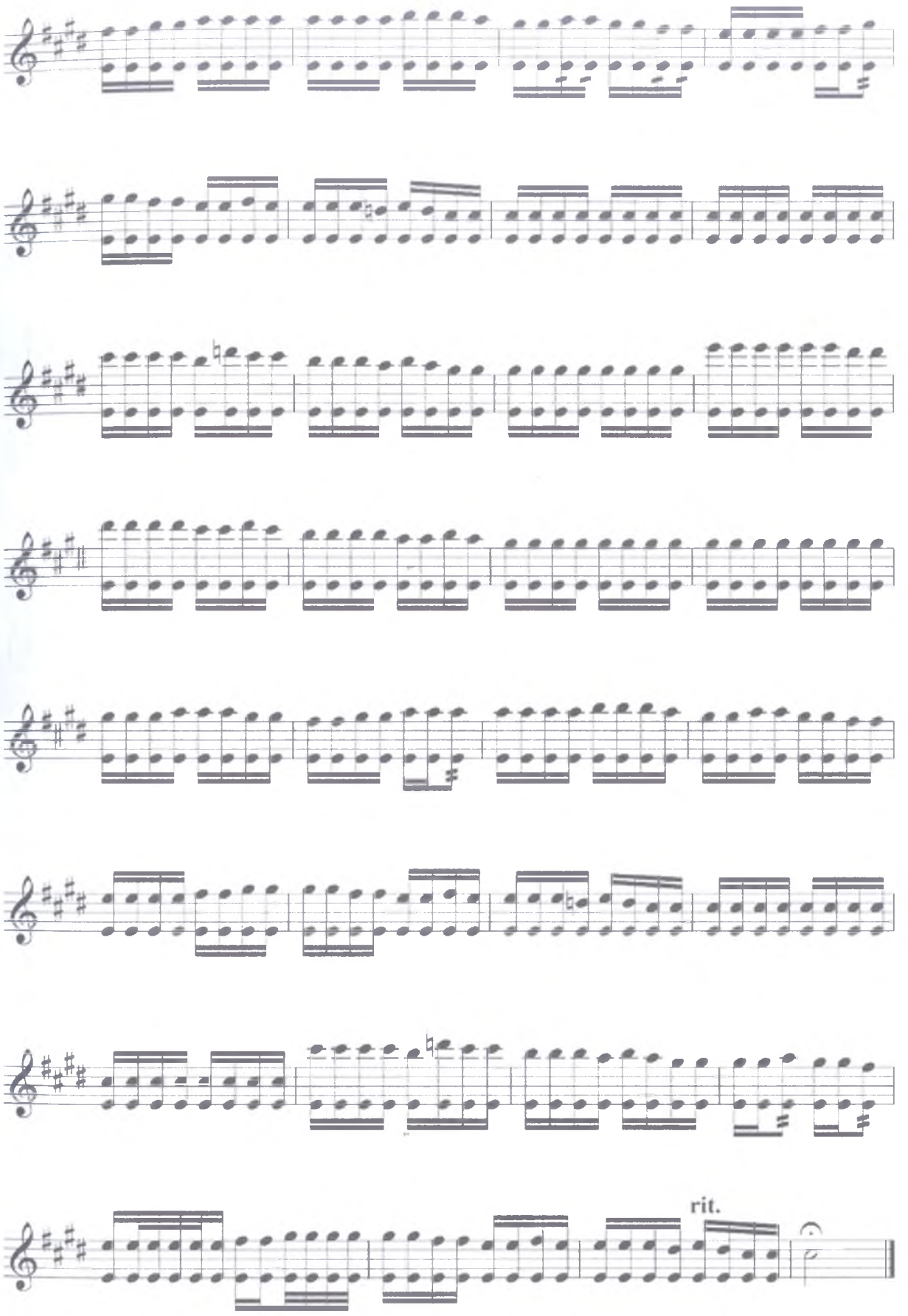
rit.

3 QISM. FORTEPIANO UCHUN ASARLAR.

Polifonik kuylar

27.Rigodon

G.F.Teleman

Allegro deciso

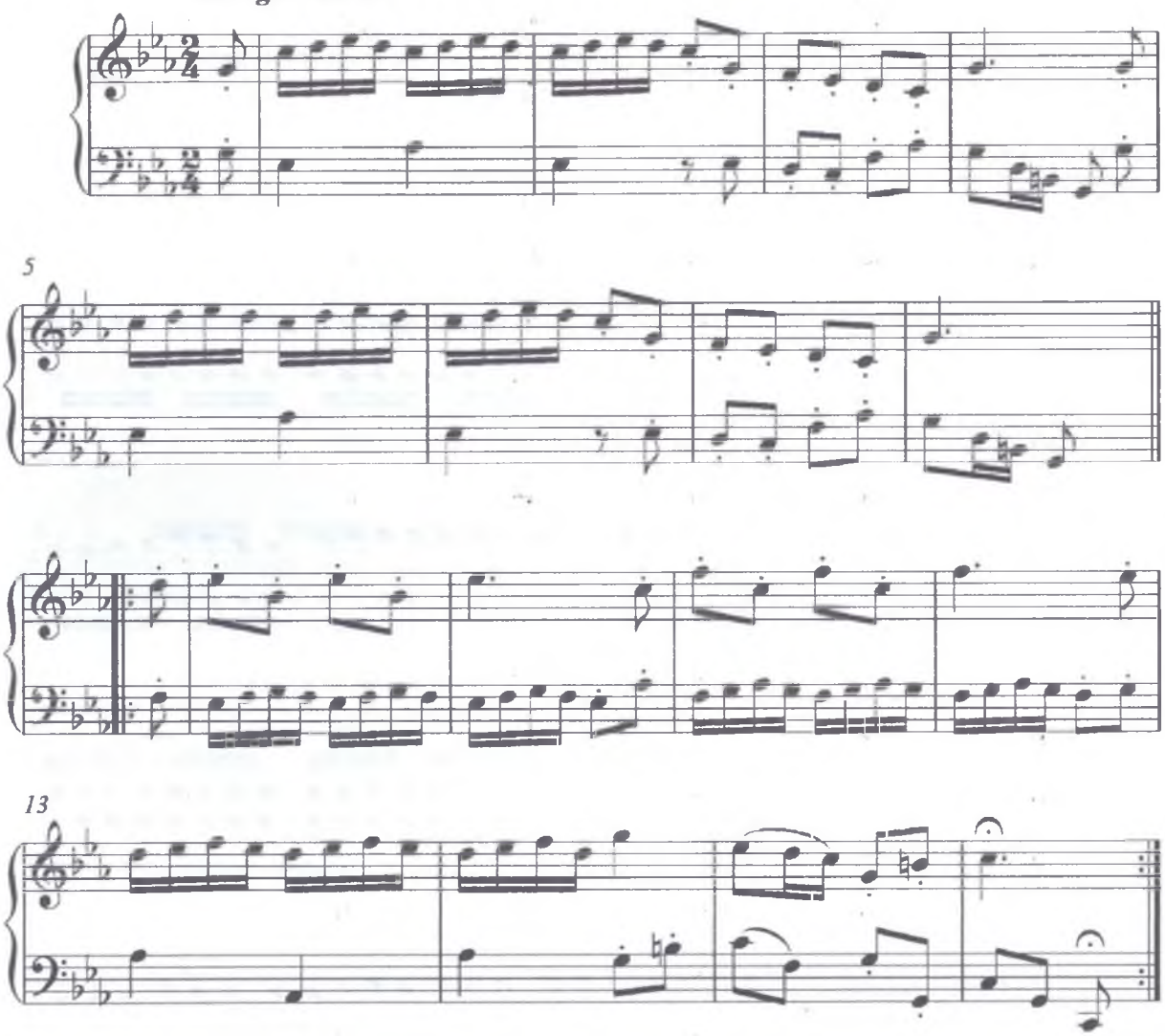

Malenkaya prelyudiya

I.S.Bax

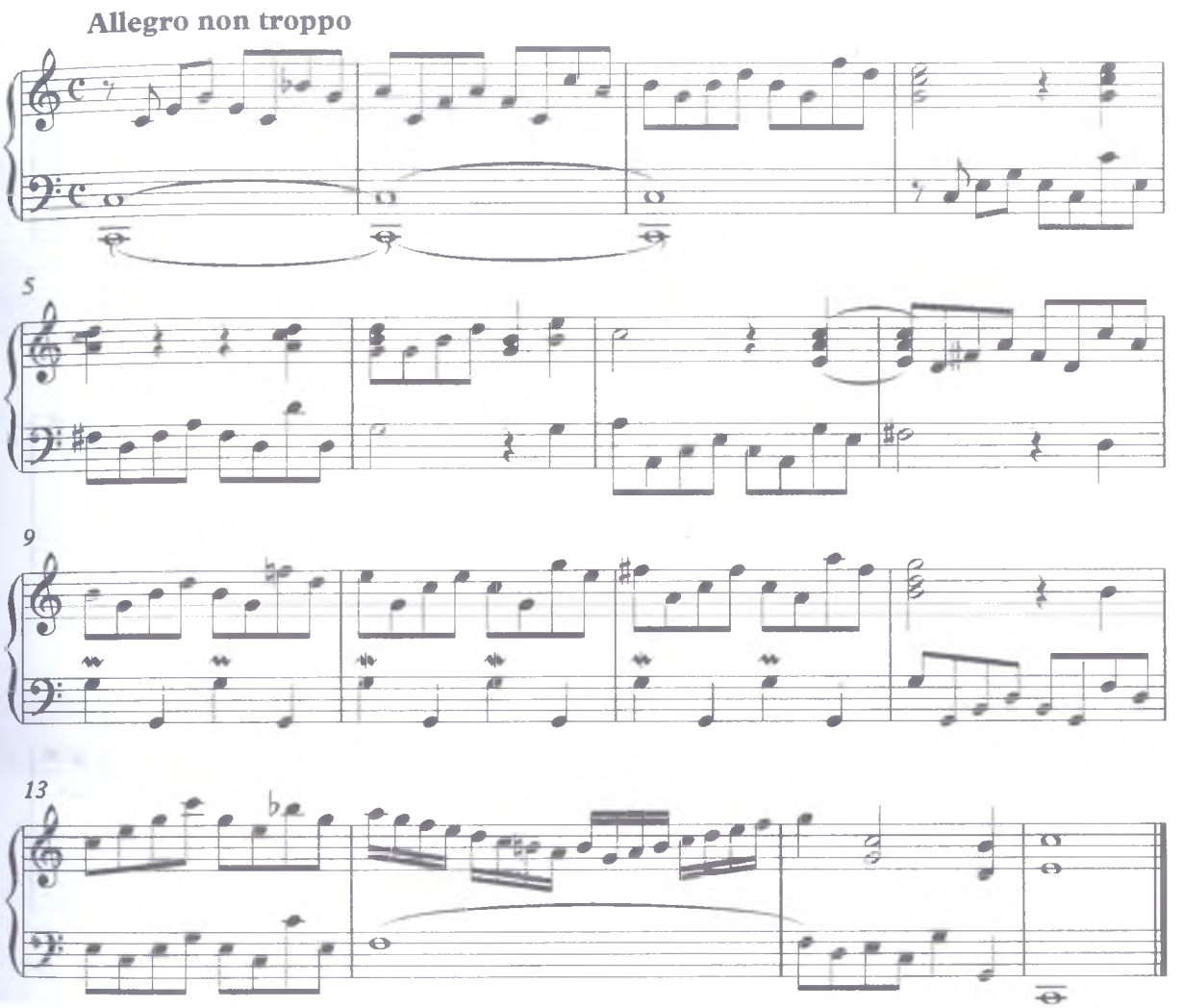

Sarabanda

I.Pahelybely

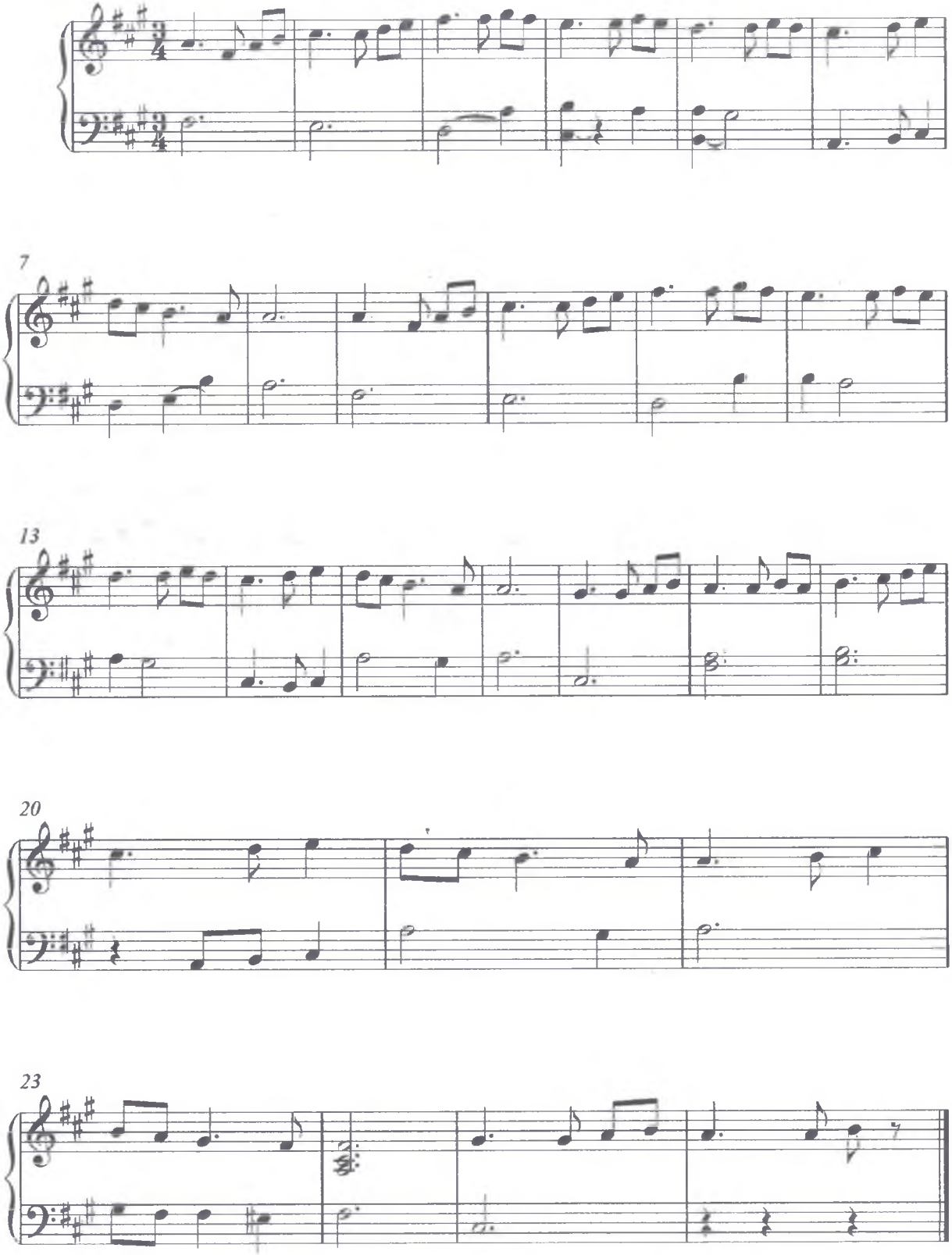

Invensiya

4.

(BWV-775)

I.S.BAX

Allegretto grazioso

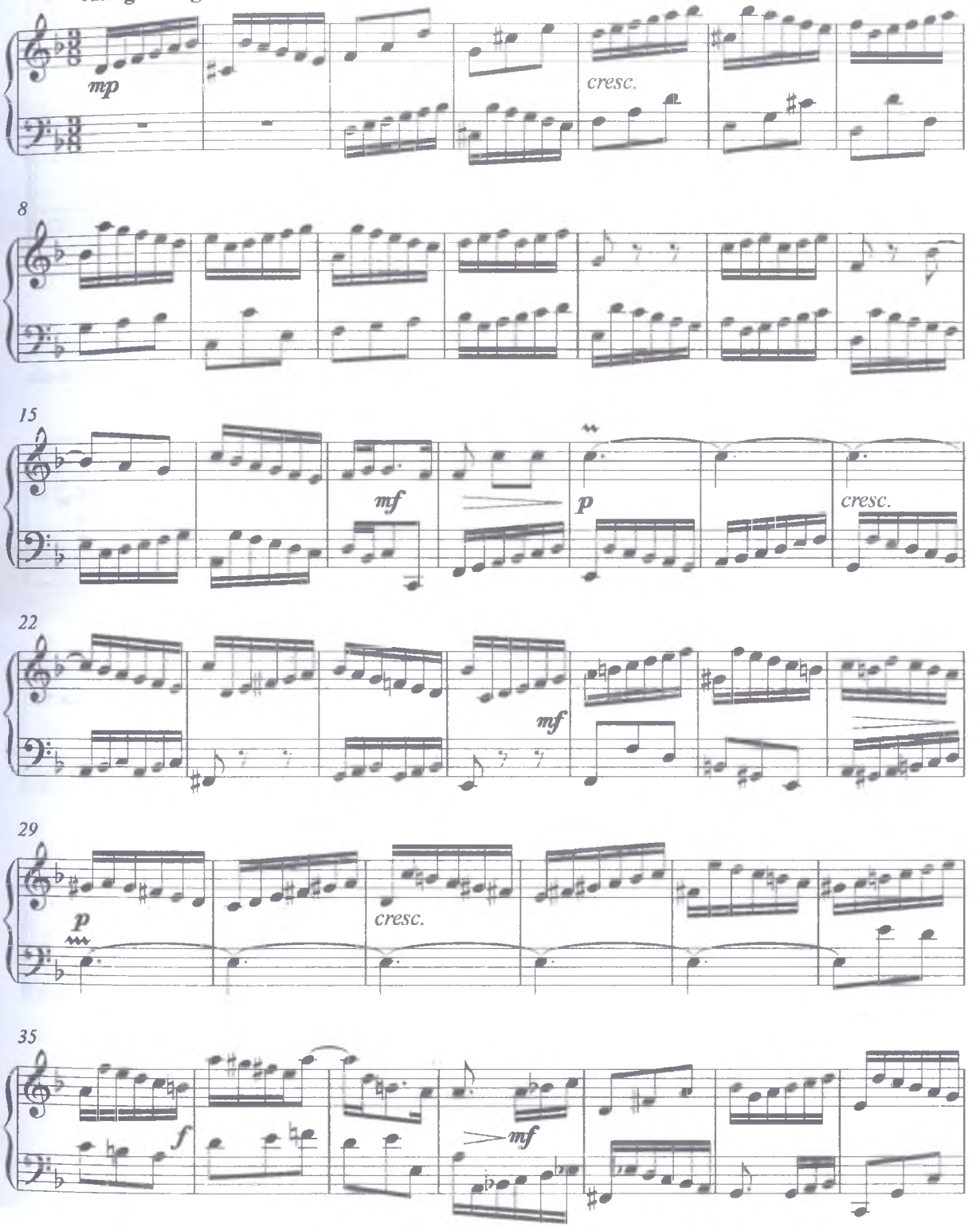

2

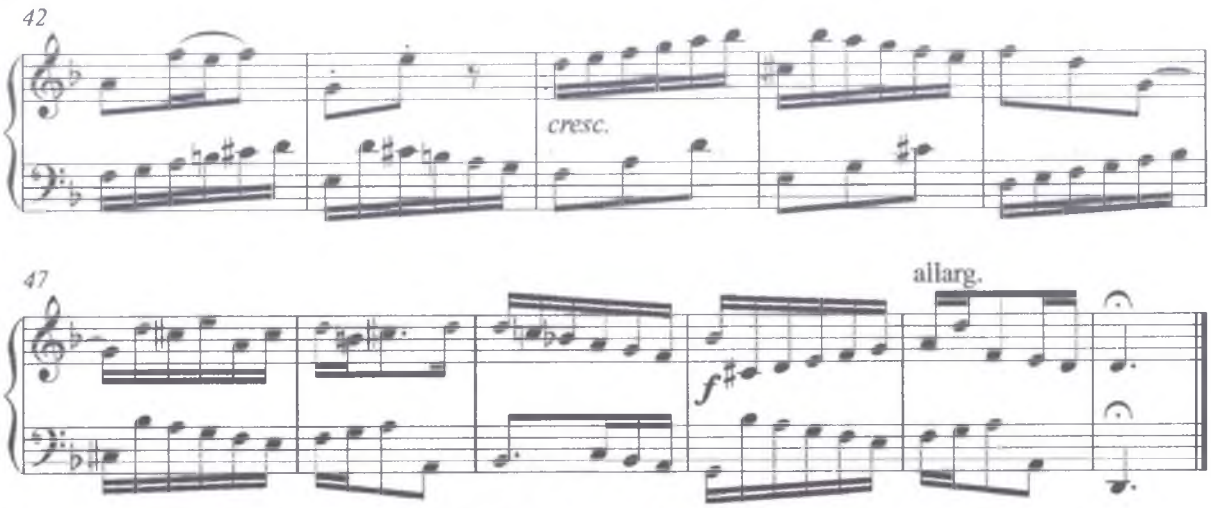

MENUET

Shoshilmay

Pak En-din

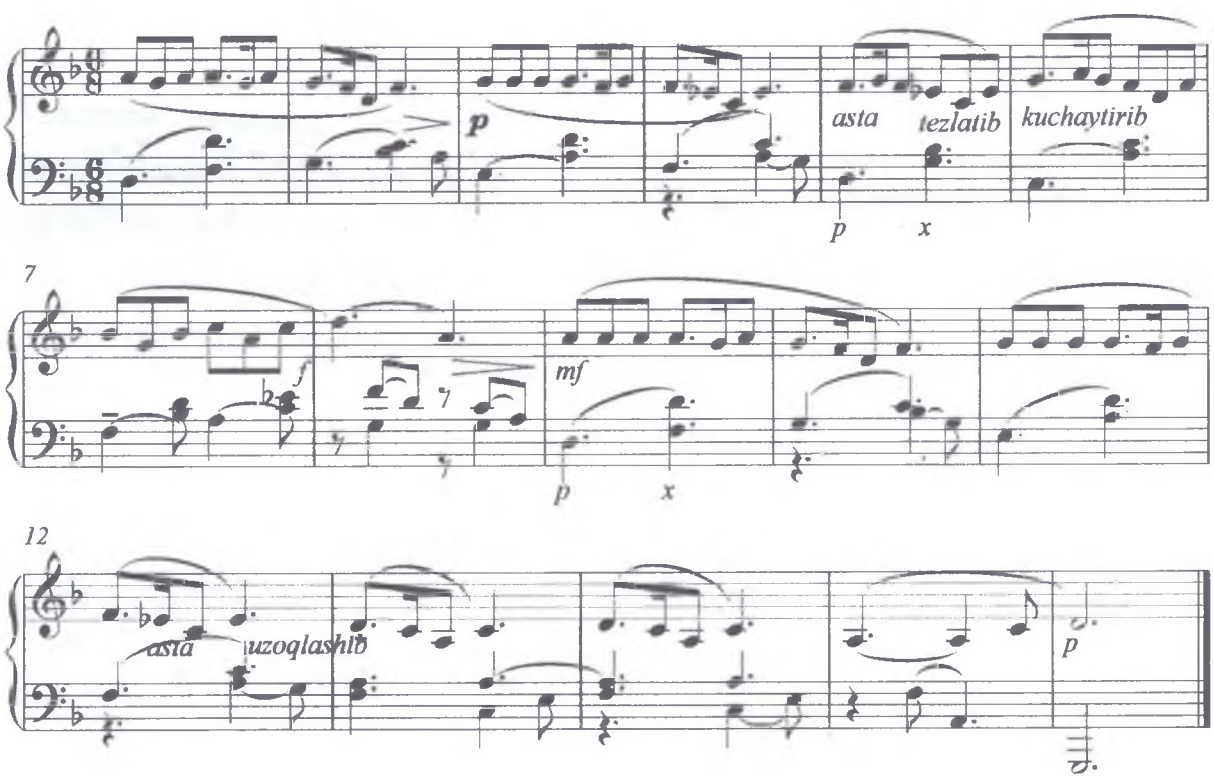

Invensiya
1.
(BWV-772)

I.S.BAX
(1685-1756)

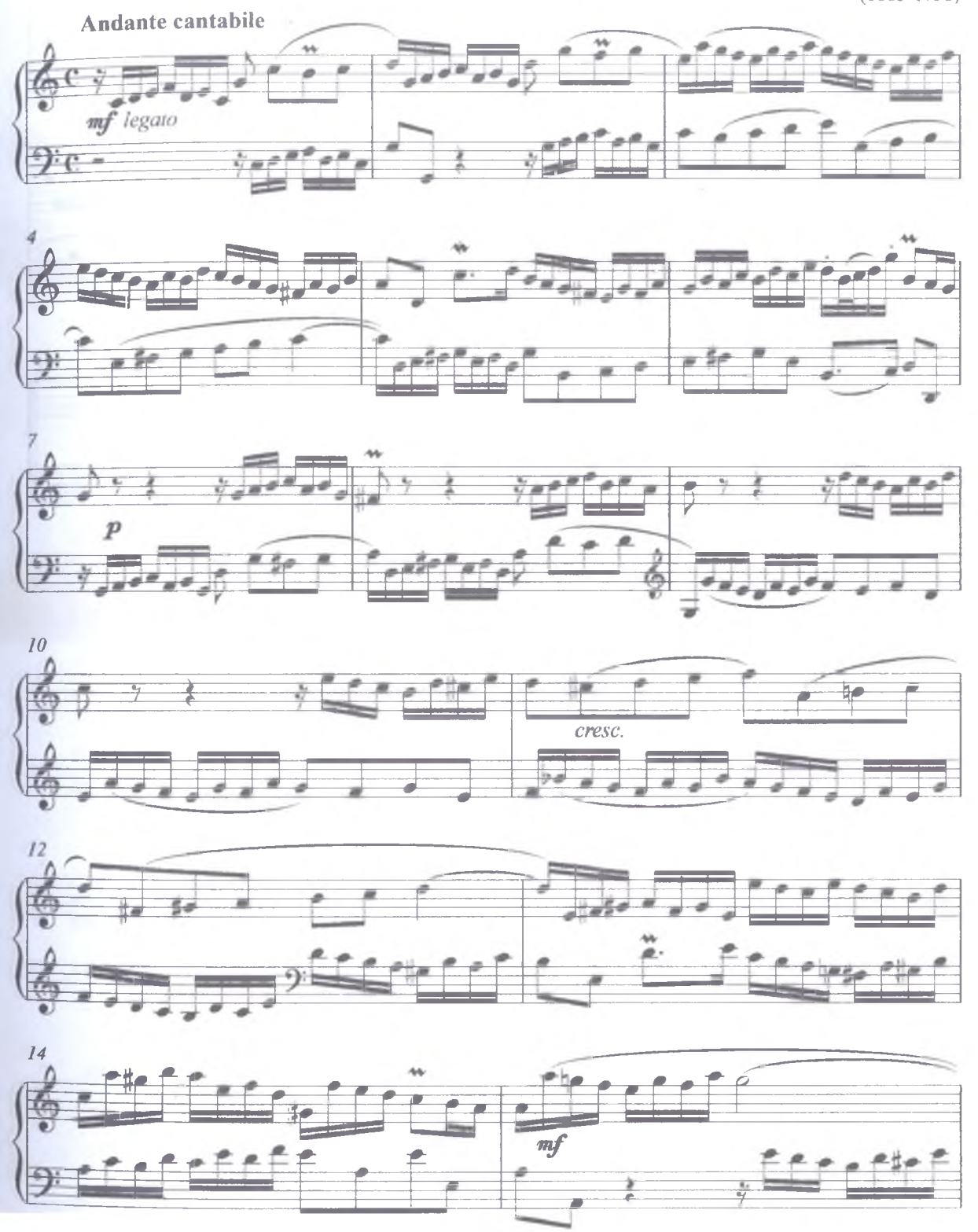

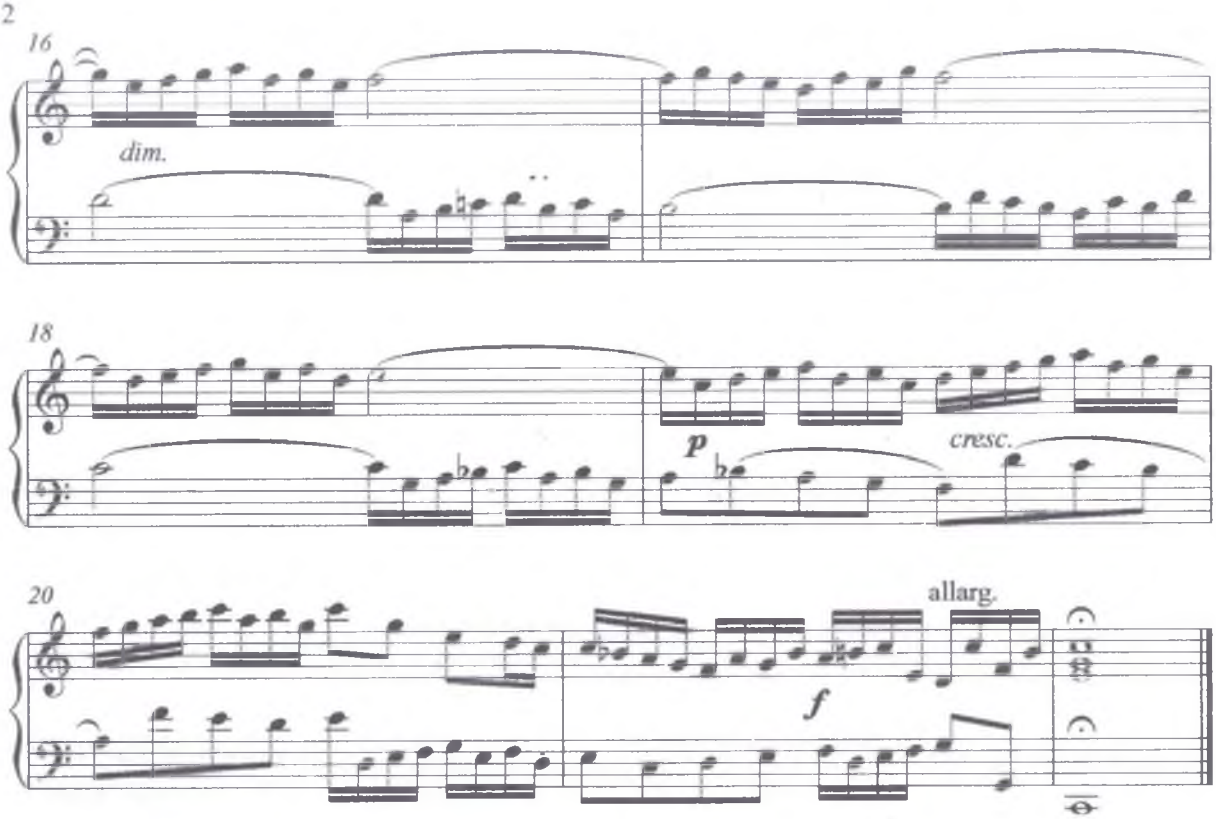
2
16
dim.
18
p
cresc.
20
allarg.
f

Malenkaya prelyudiya

I.S.Bax

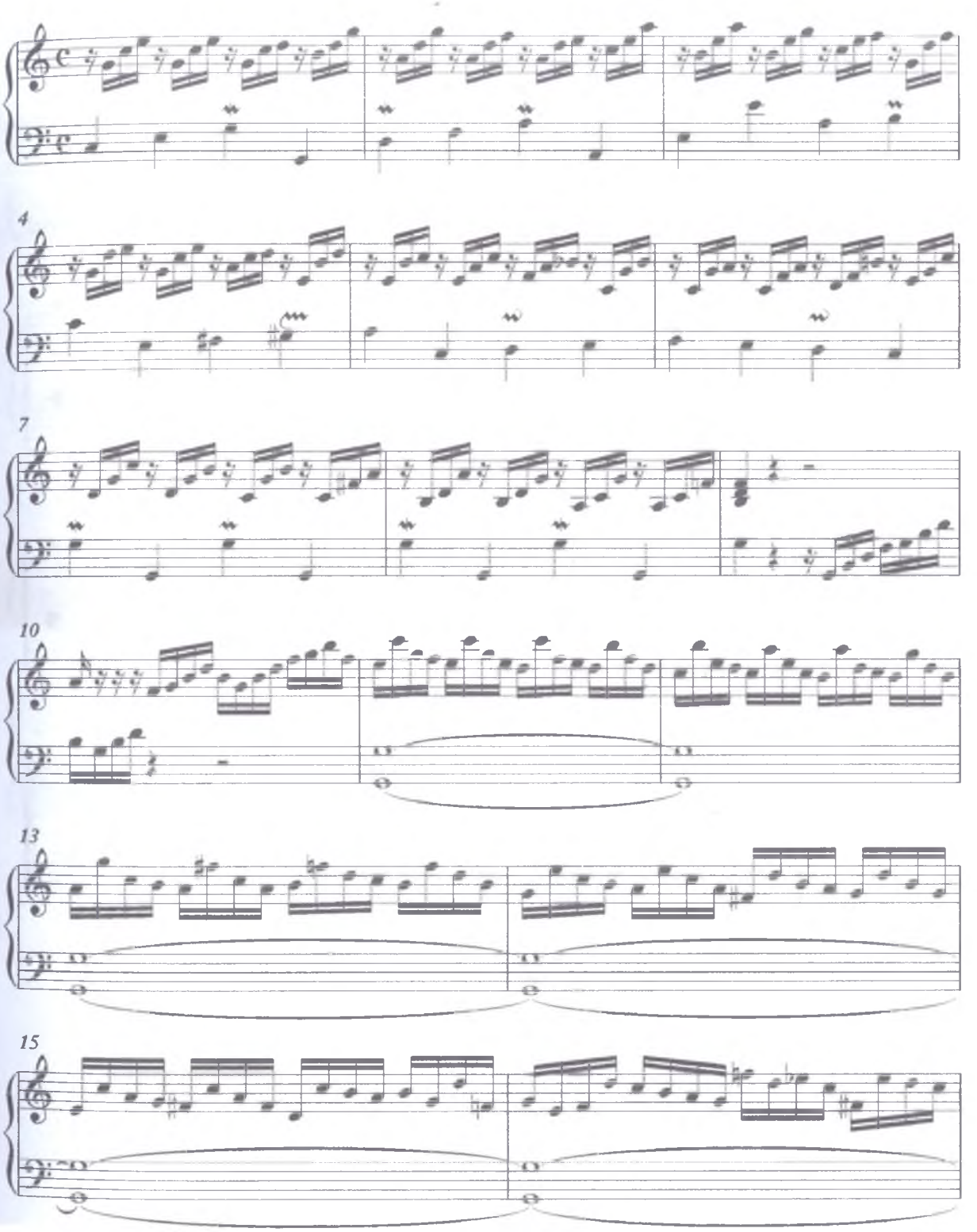

2

17

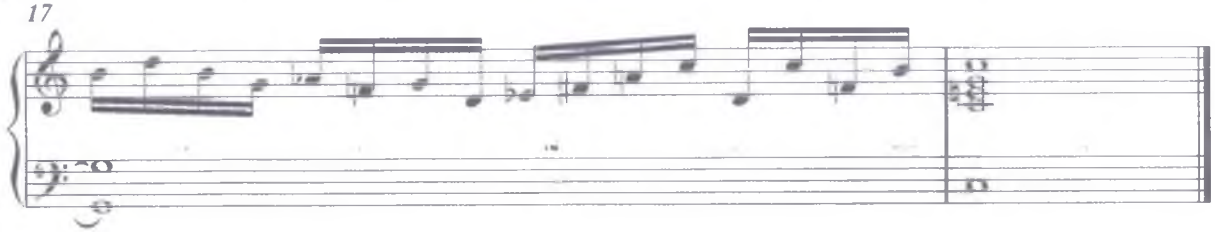

3.Menuet

G.Pyorsel

Tempo di minuetto

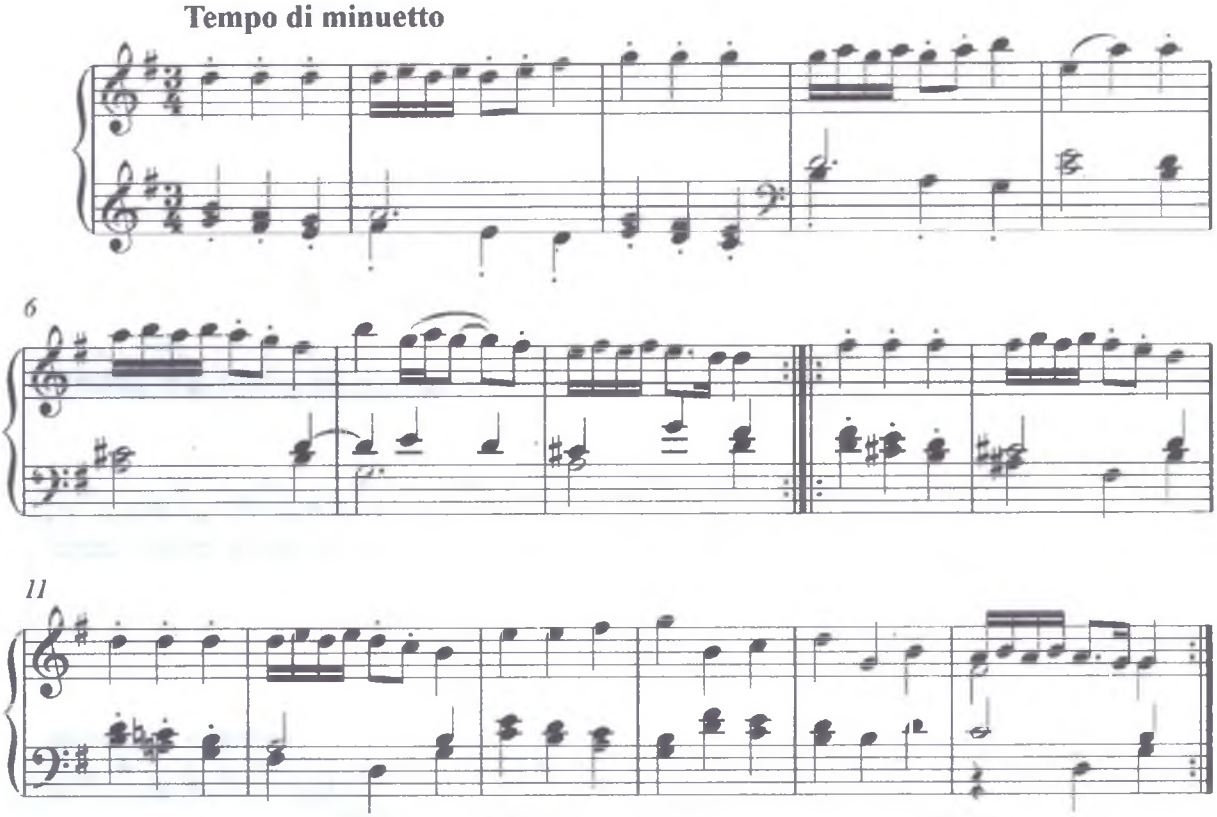

I.S.Bax

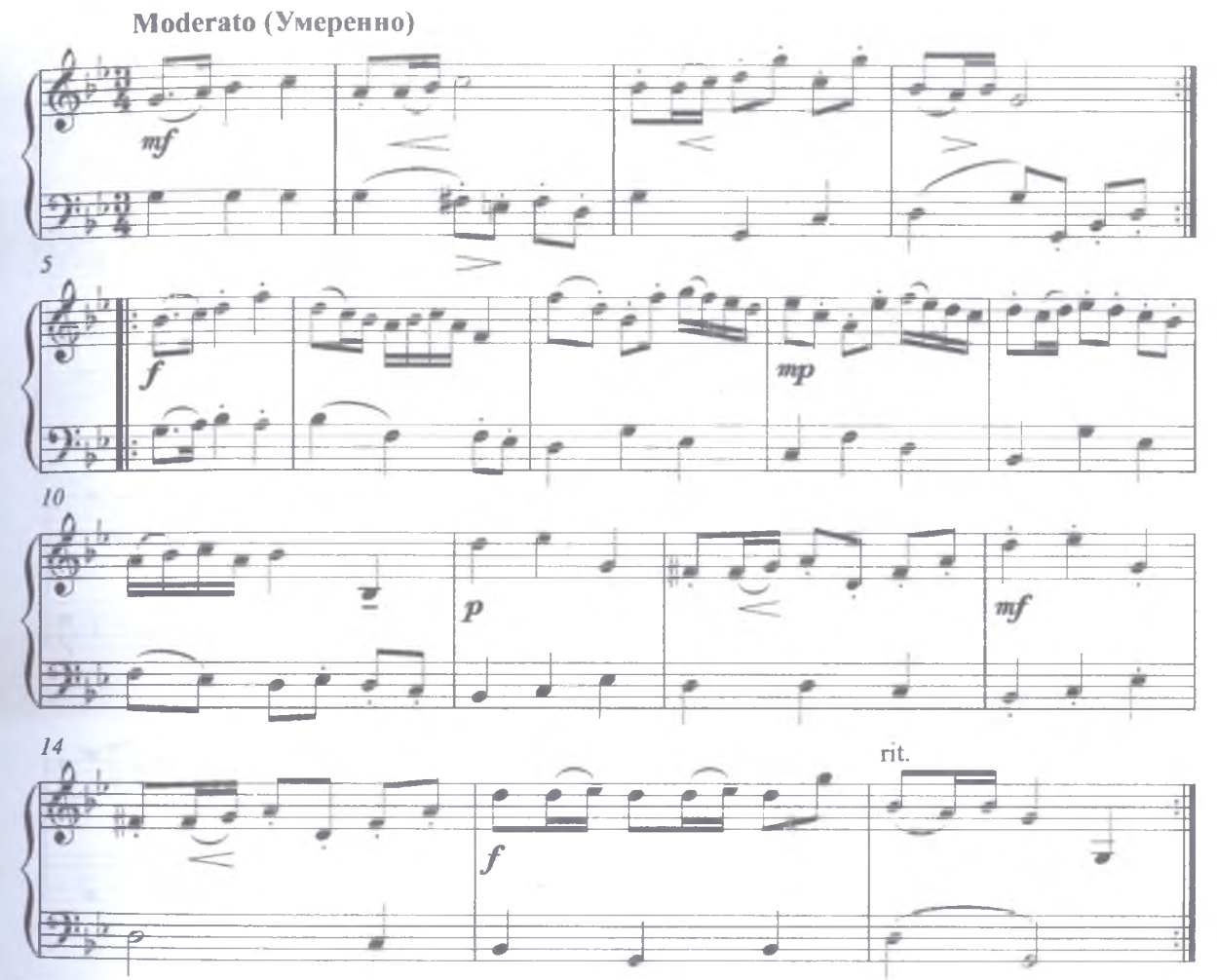

Malenkaya prelyudiya

I.S.Bax

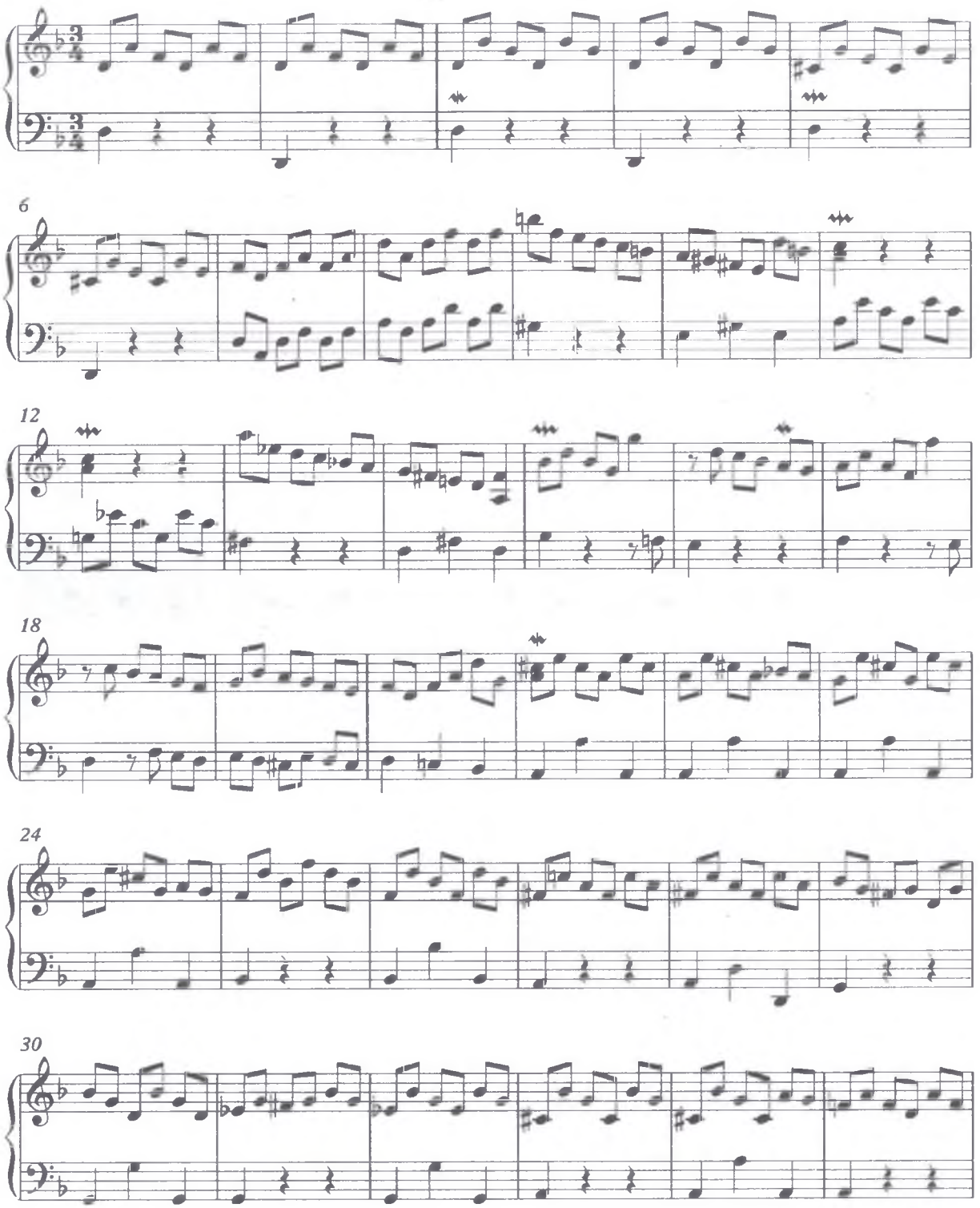

2

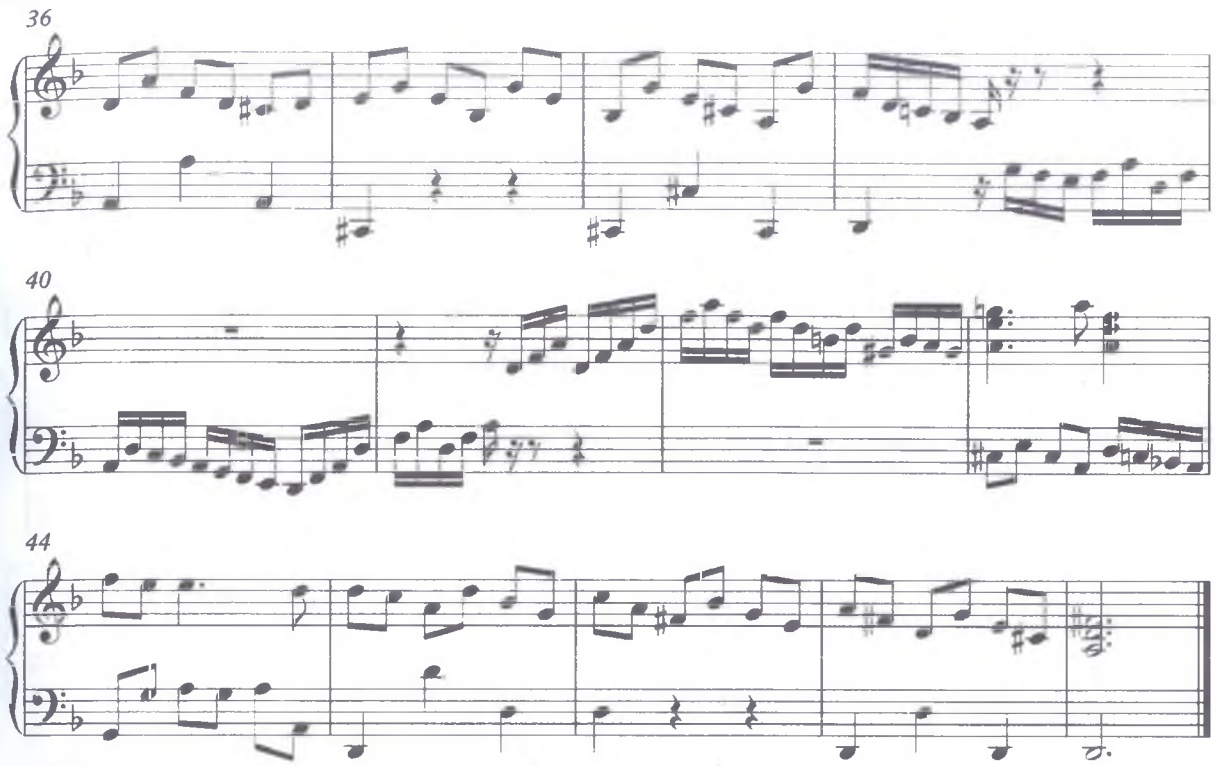

YIRIK SHAKL

Variasiyi

I.Berkovich

Moderato

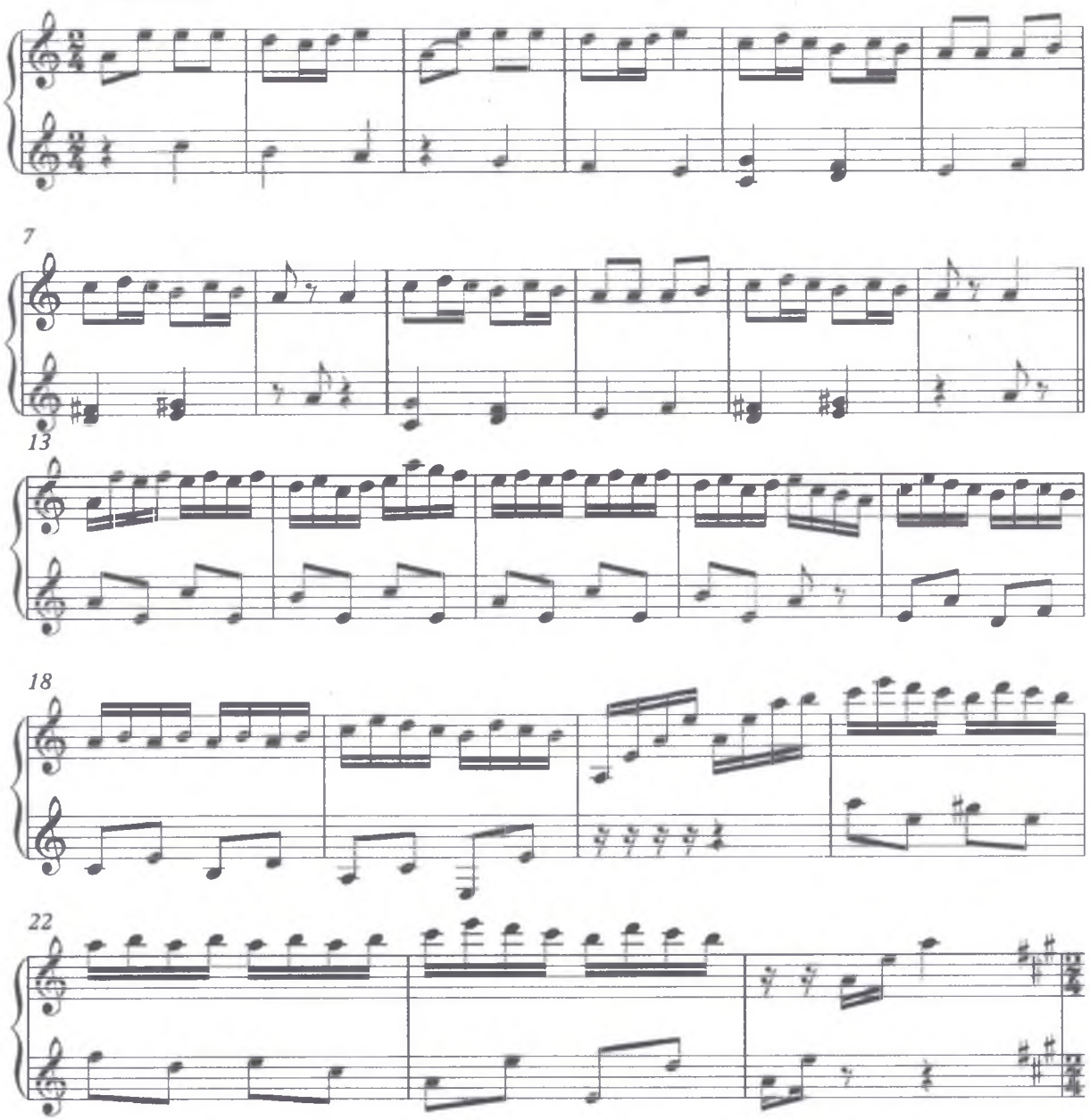

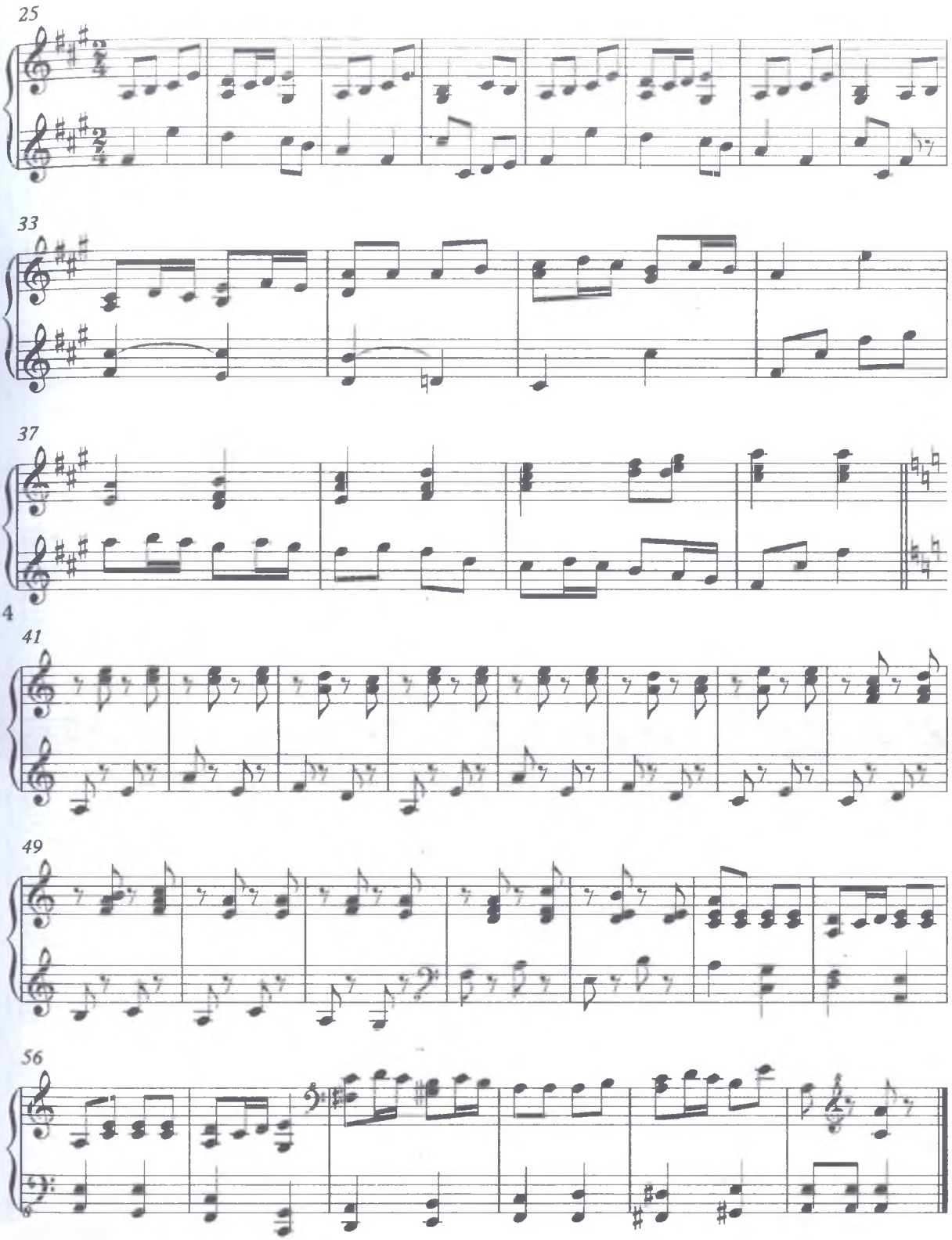
25
33
37
4
41
49
56

Variatsiyi

V.A.Motsart

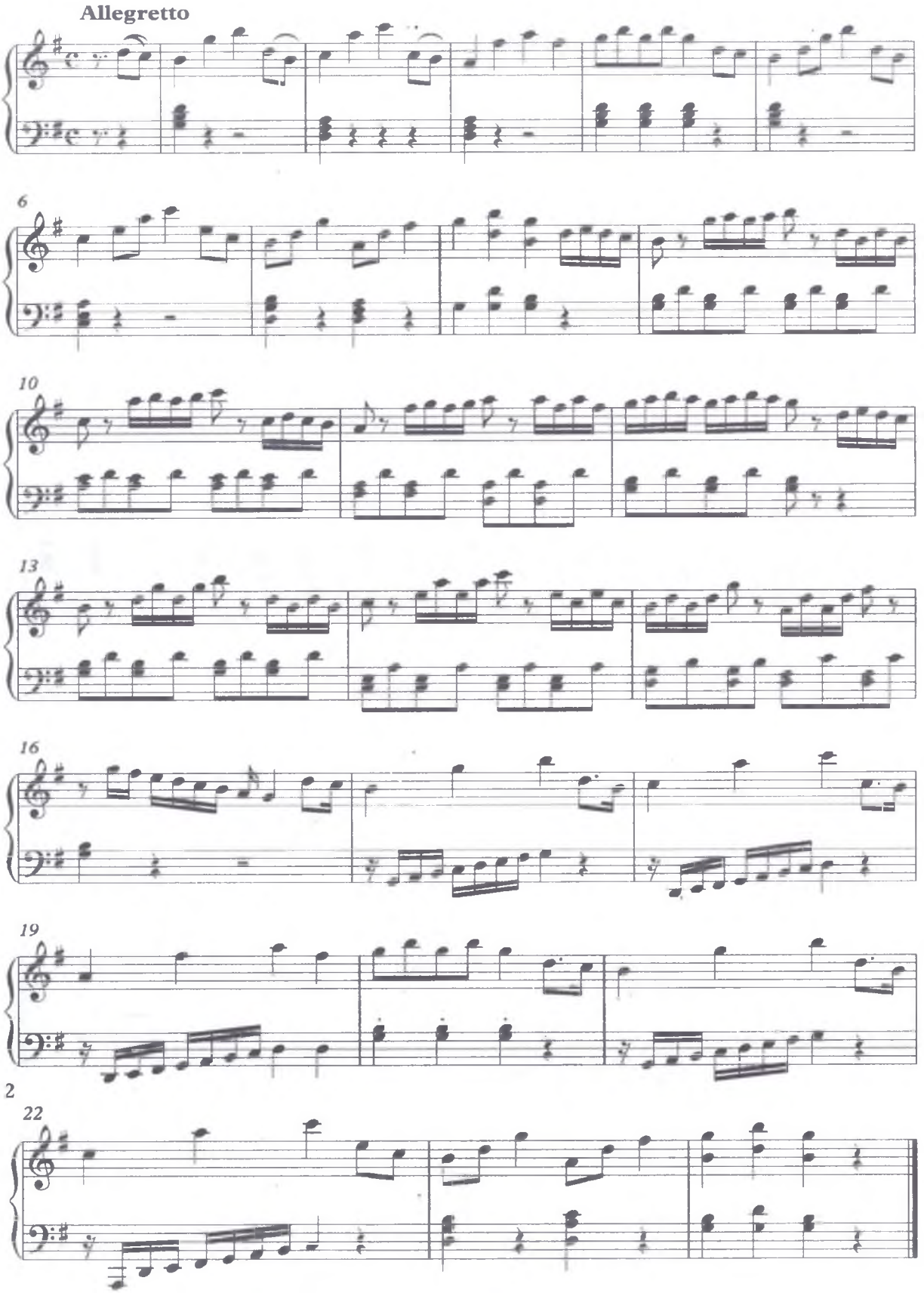

Sonatina

I.Andre

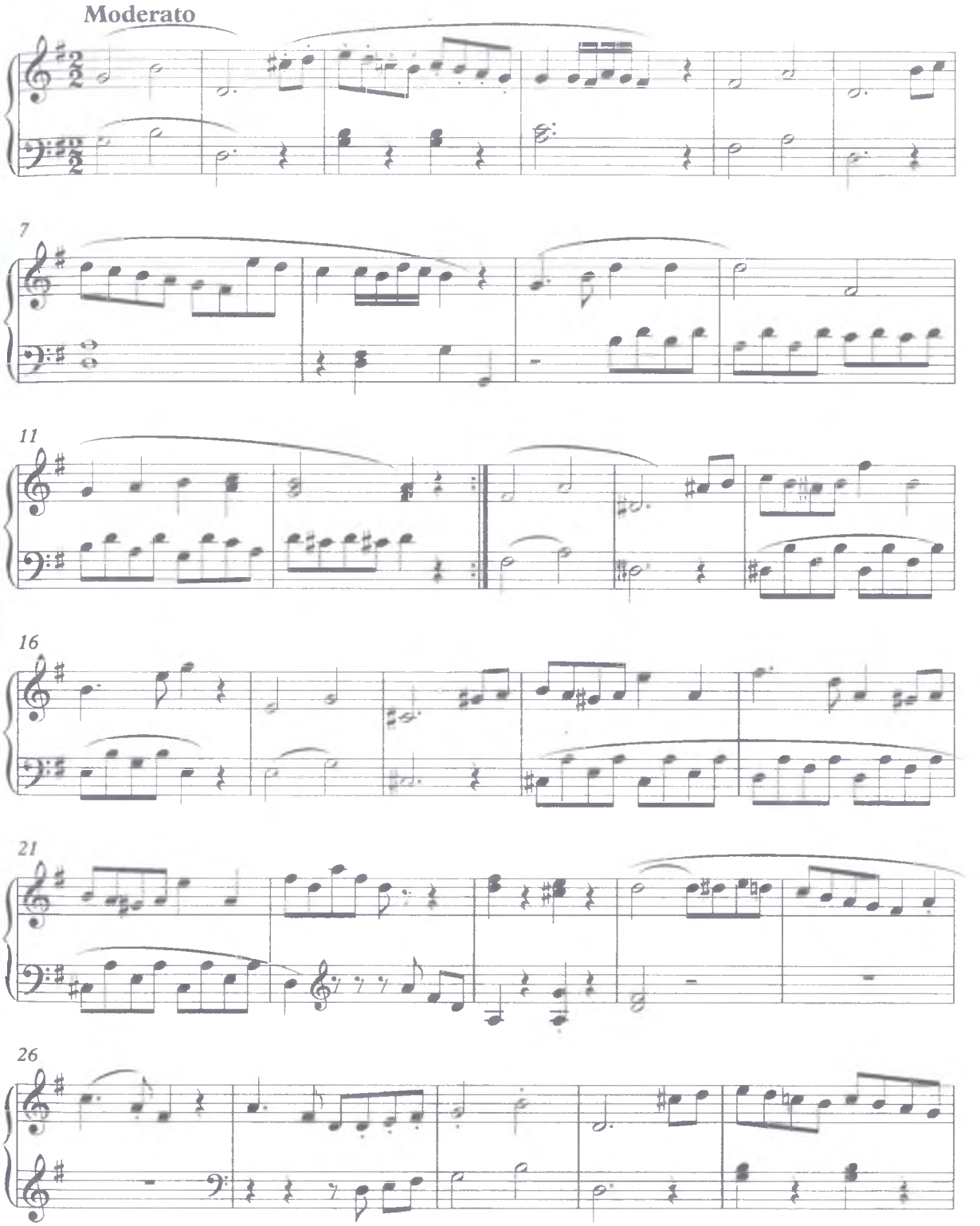

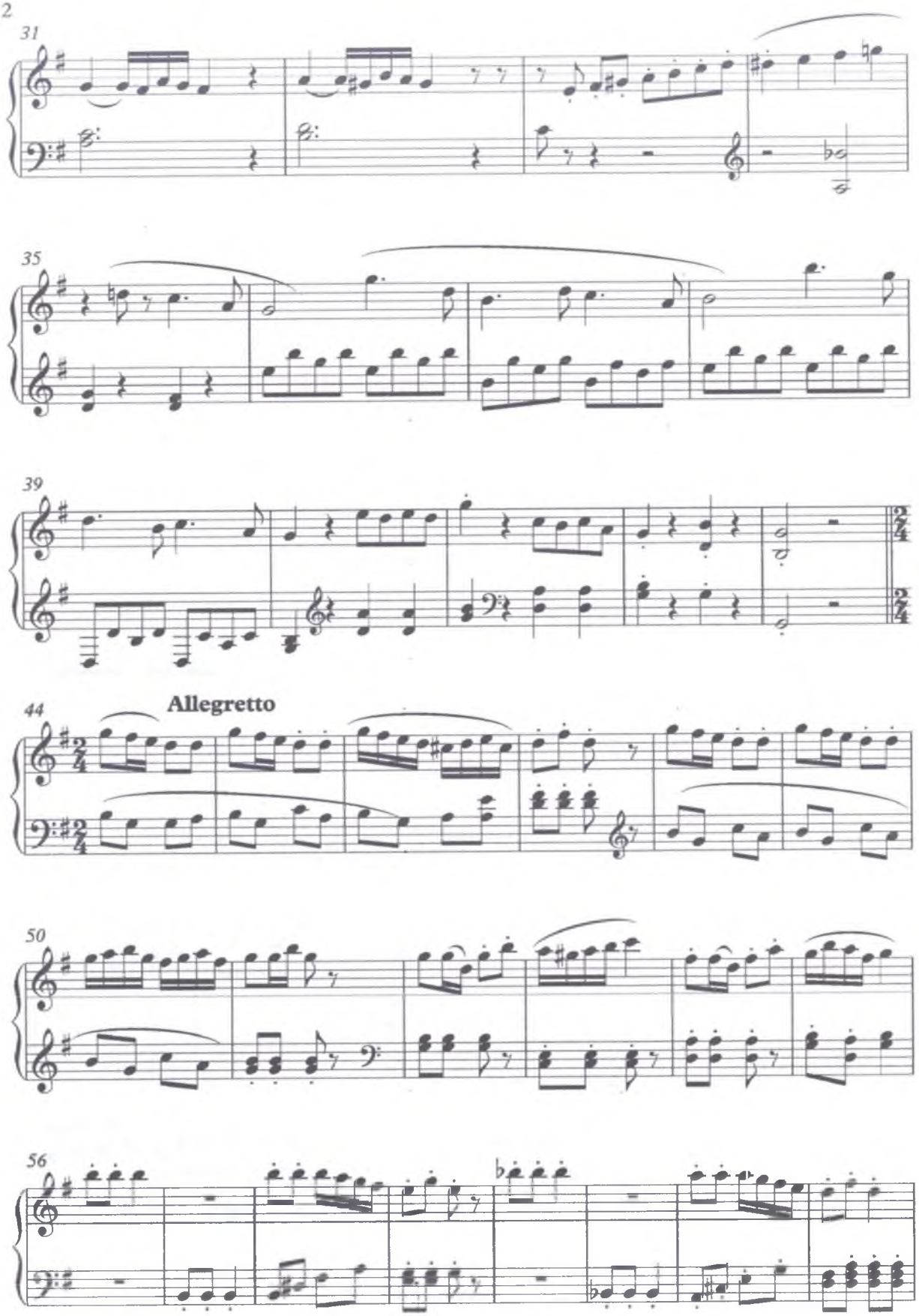
2
31
35
39
44
Allegretto
50
56

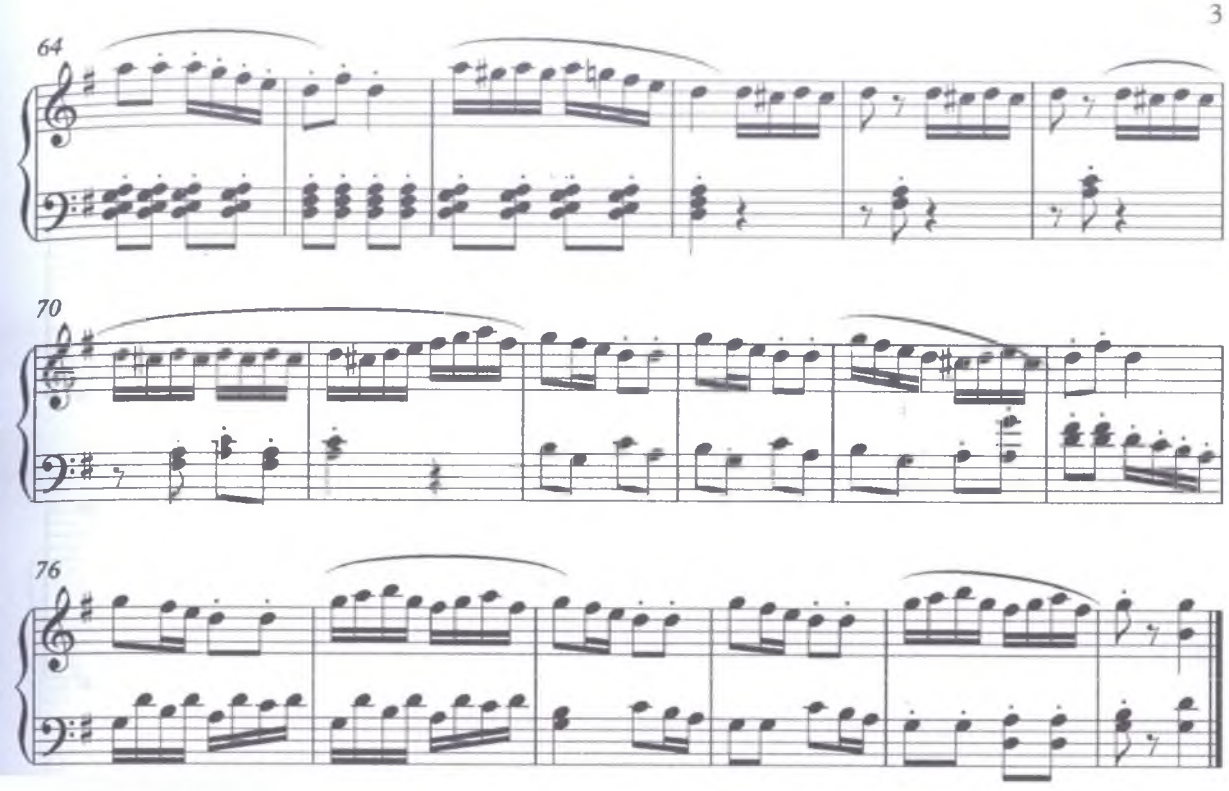
64
70
76

Sonata

D.Skarlatti

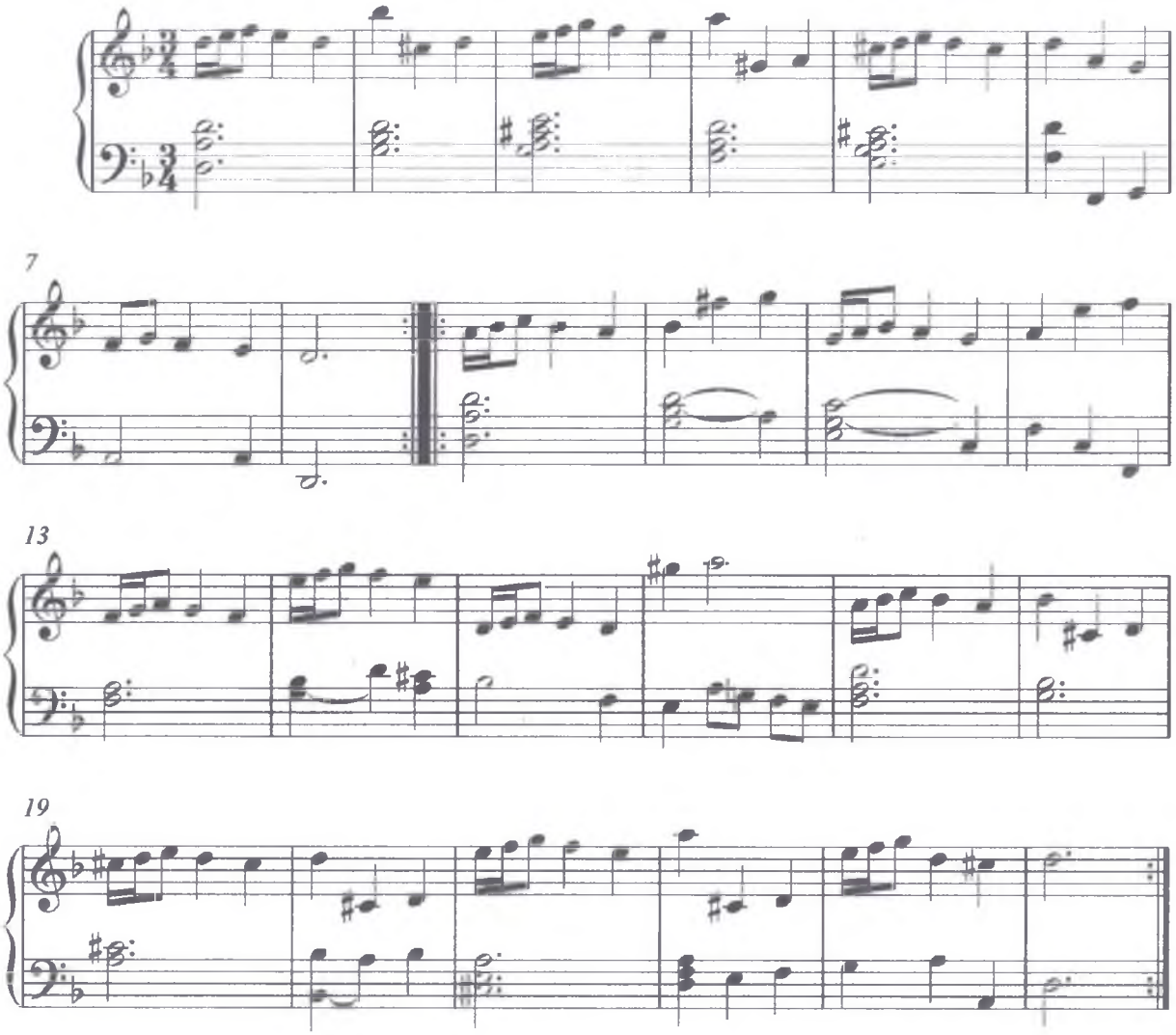

PYESALAR

Frantsuskaya pesnya

A.Eshpay

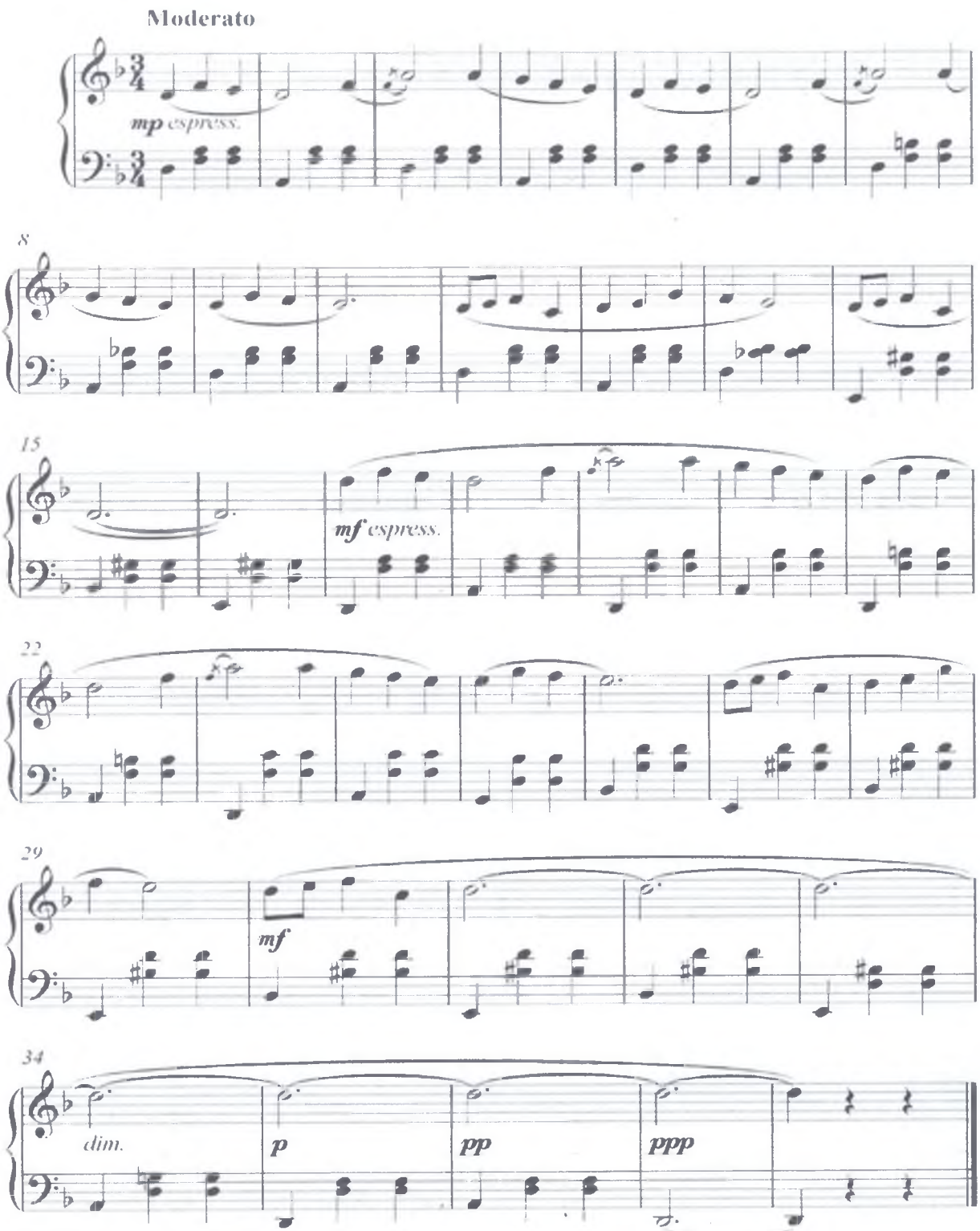

Vals

D.Kabalevskiy

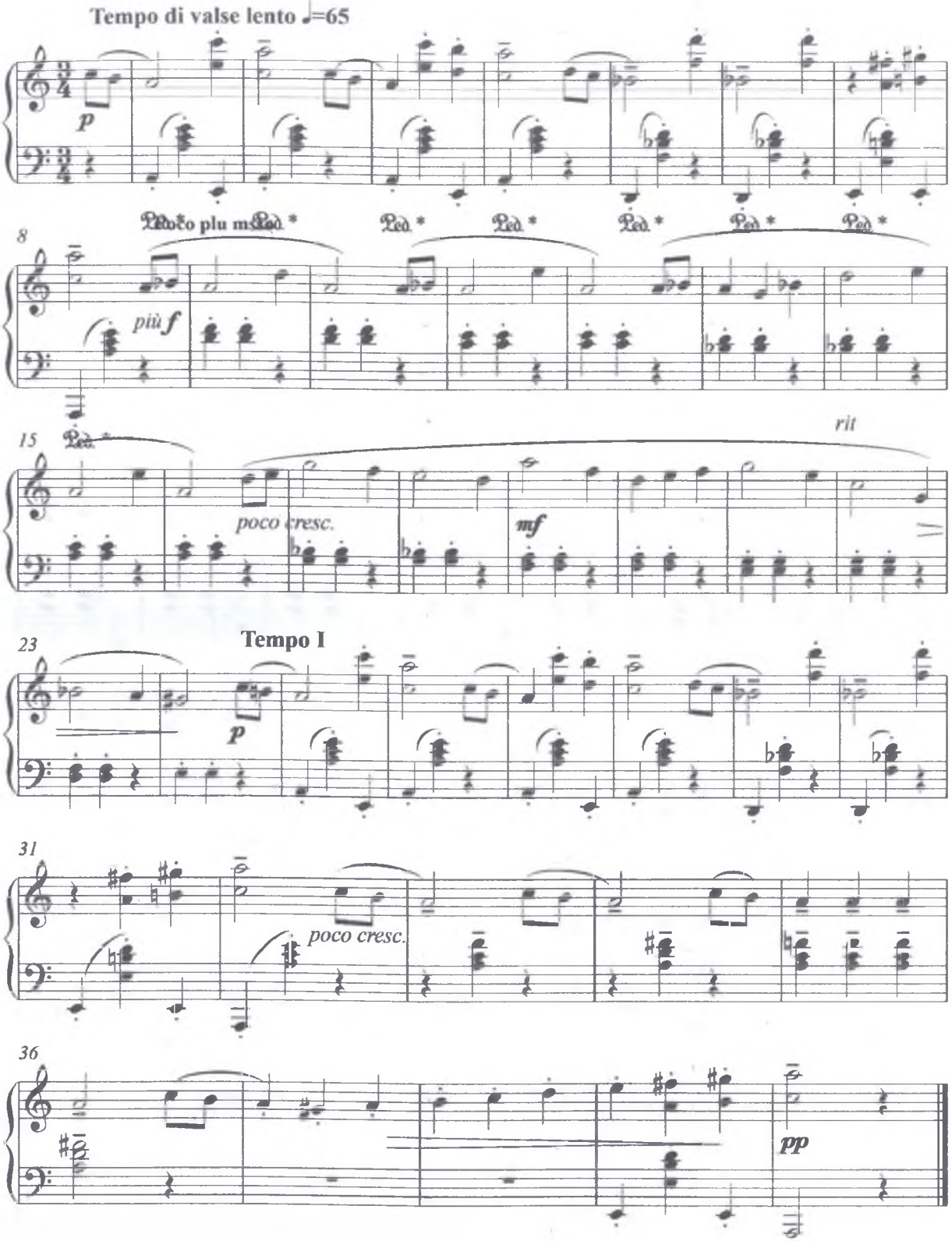

I.S.Bax

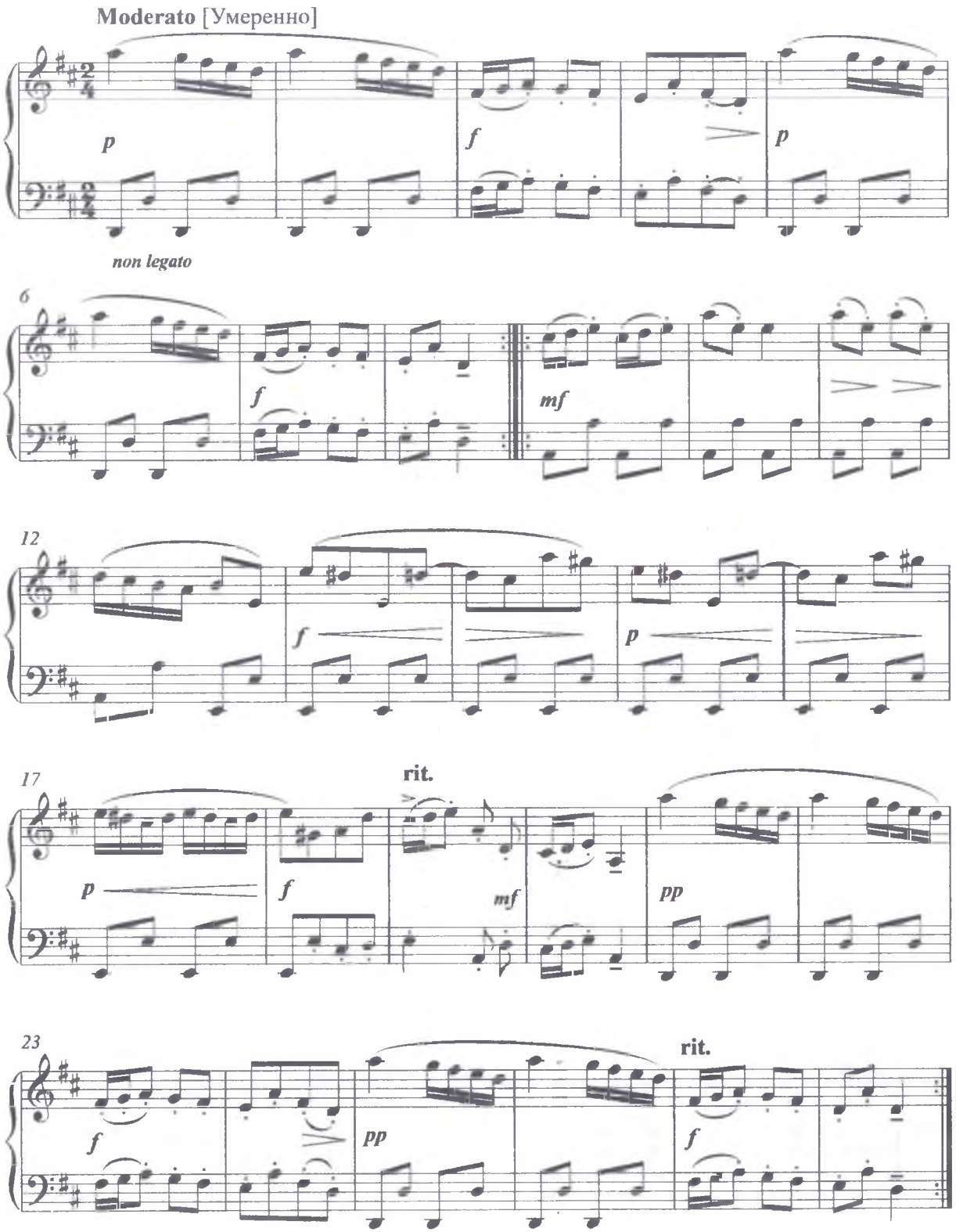
Moderato [Умеренно]
p
f
p
non legato
6
f
mf
12
f
p
17
rit.
p
f
mf
pp
23
f
pp
rit.
f

Tatarcha raqs

A.Eshpay

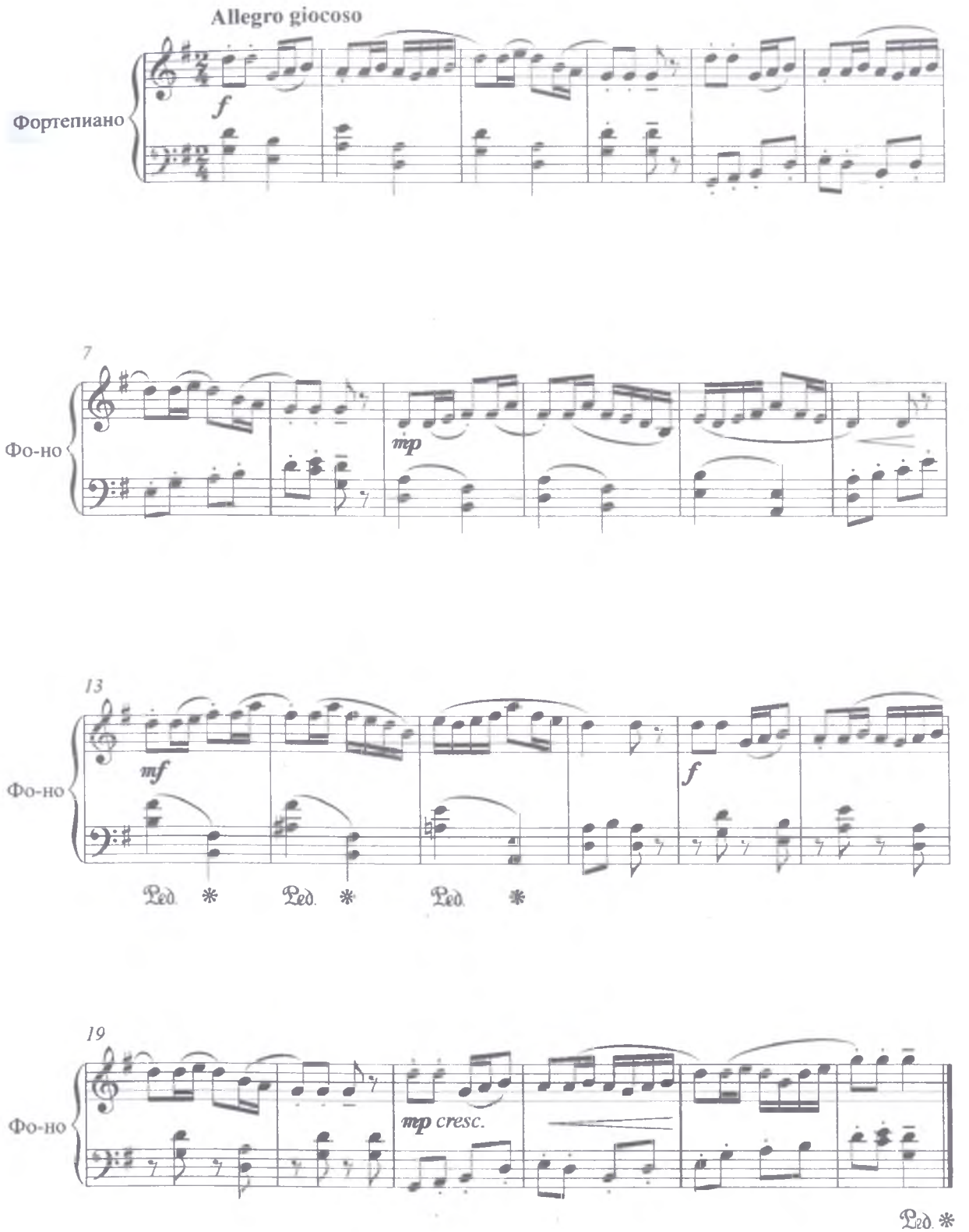

Starinnaya frantsuskaya prsenka

P.Chaykovskiy

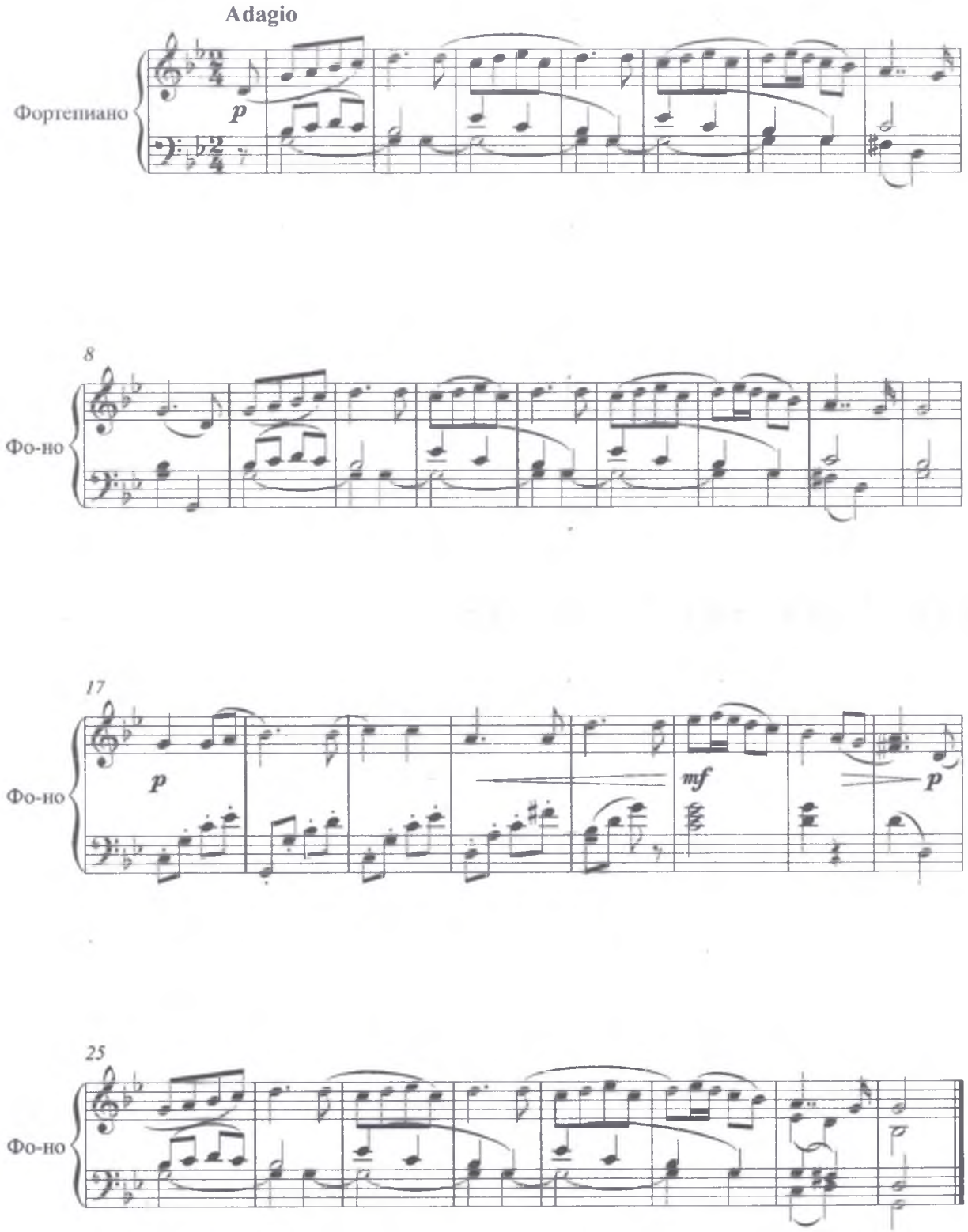

30.Spirichuel

E.Sigmeyster(AQSH)

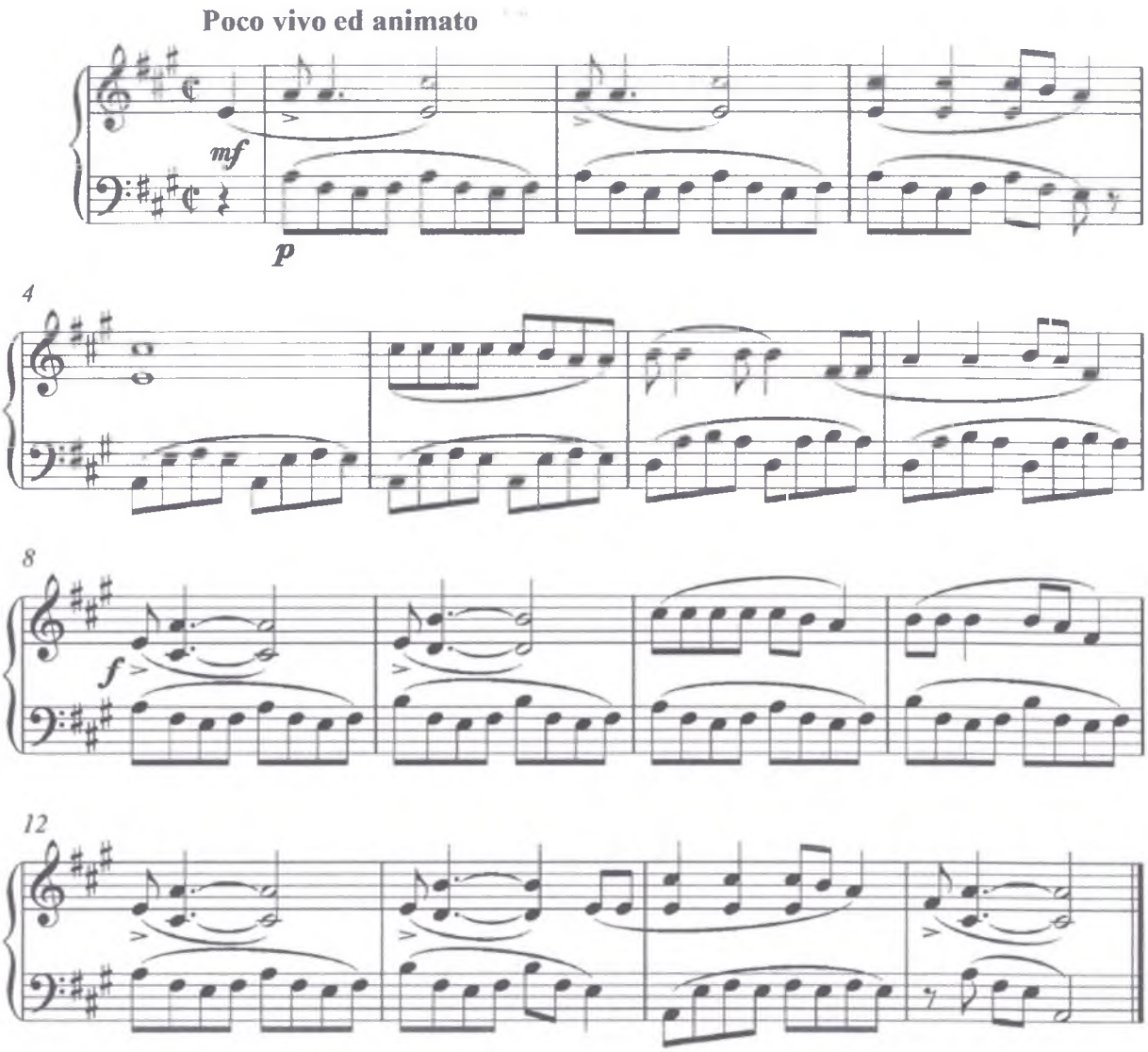

SAYRANG QUSHLAR

I. Akbarov

Sekin kuychan

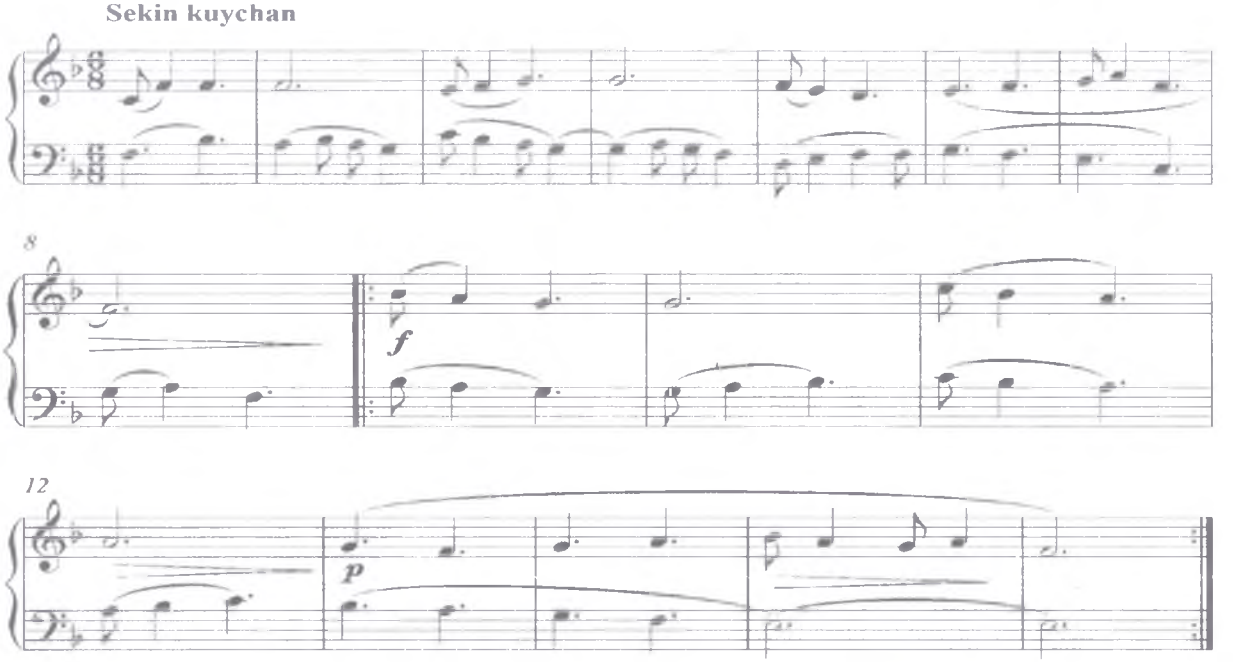

RAQS

H.RAHIMOV

MO'TADIL

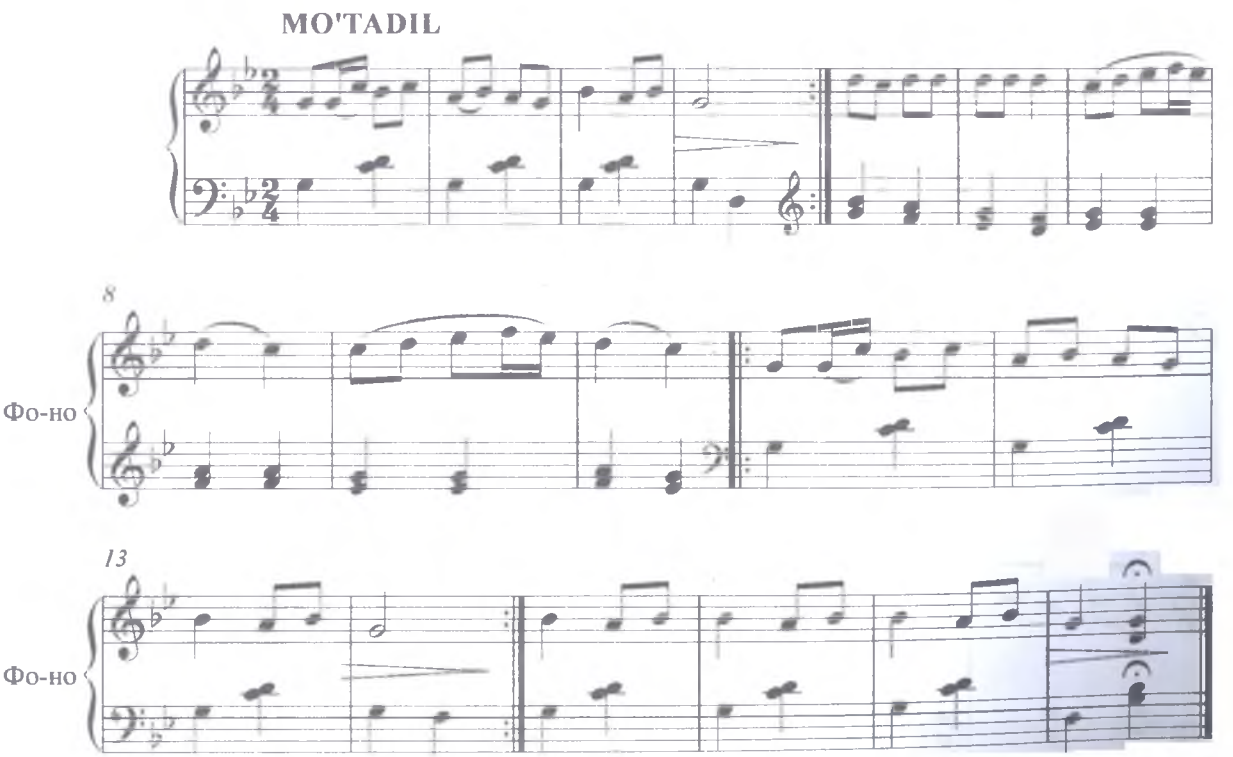

QARI NAVO

Kuychan

O'zbek xalq ashulasi
N.Norxo'jayev moslashtirgan.

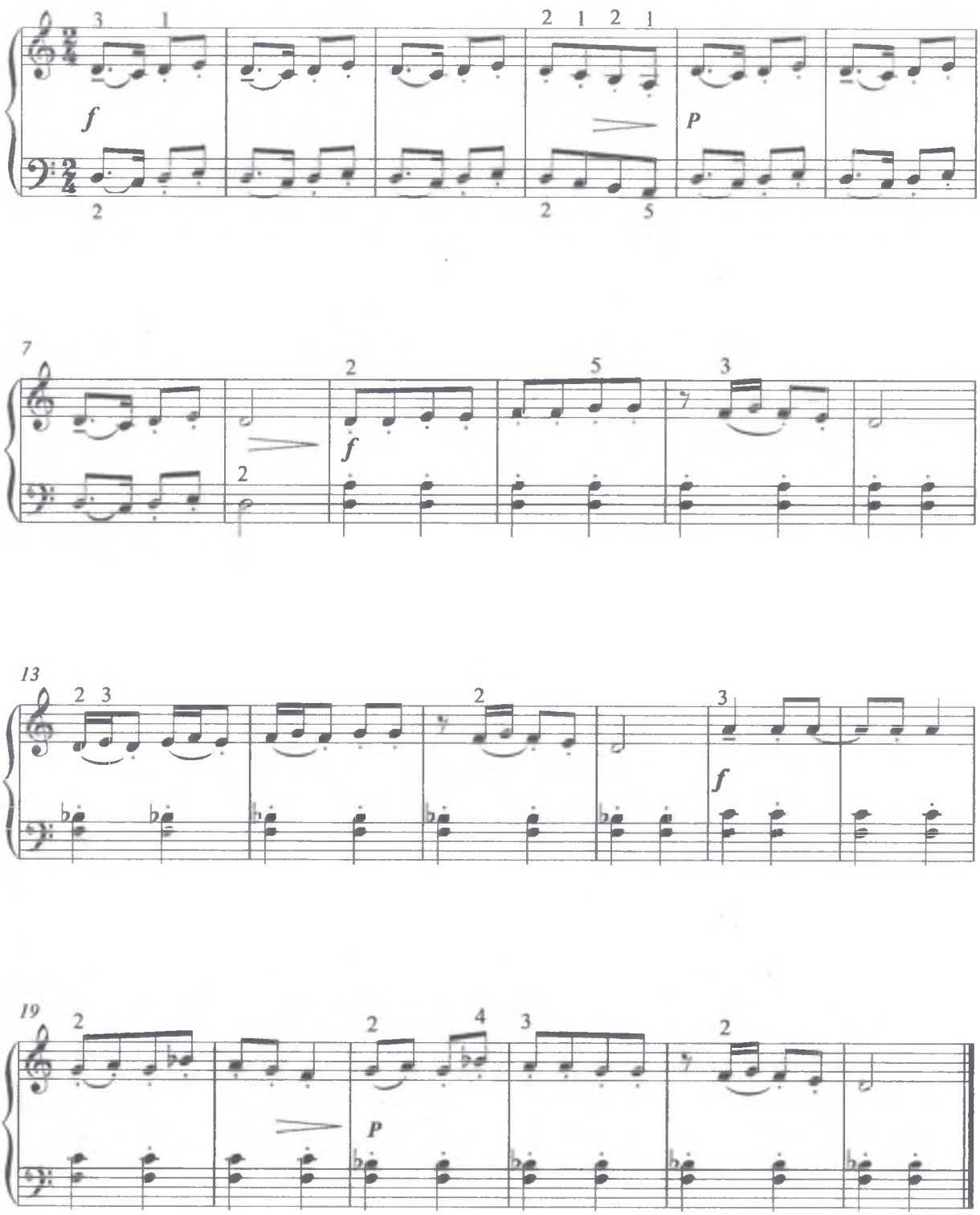

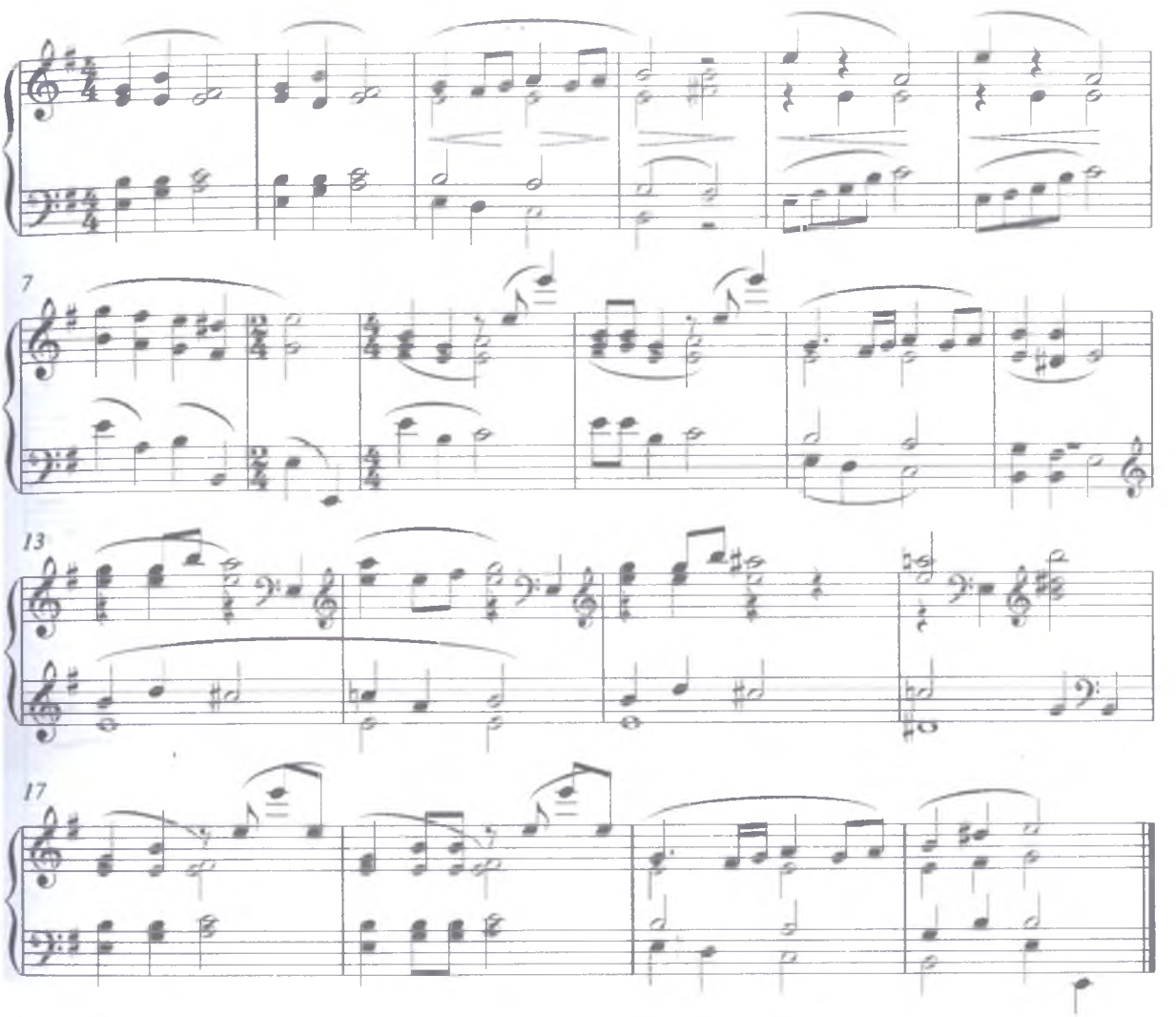
7
13
17

HIKOYACHA

S.Maykapar

Sokin, kuychang

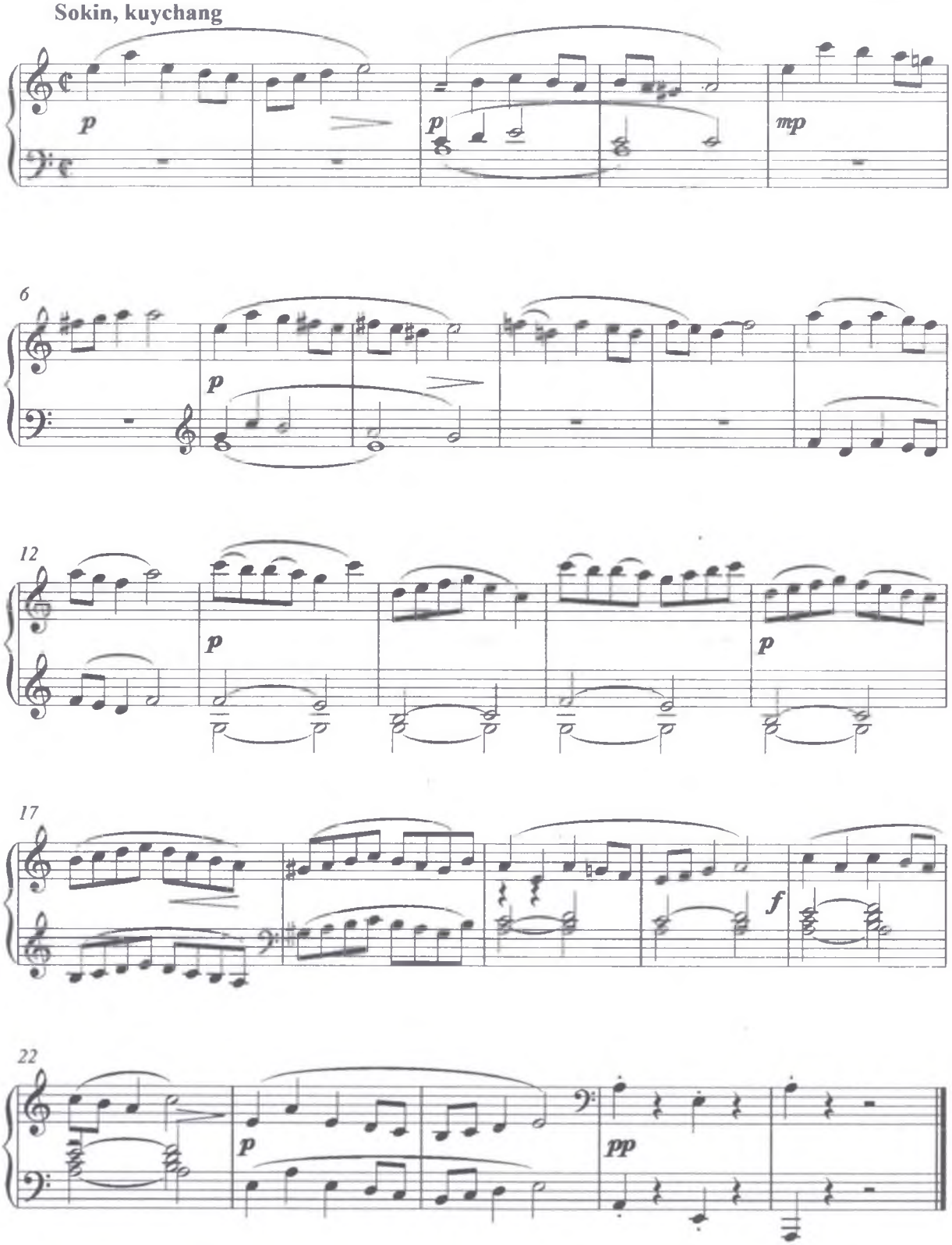

G'AMGIN ASHULA

X.AZIMOV

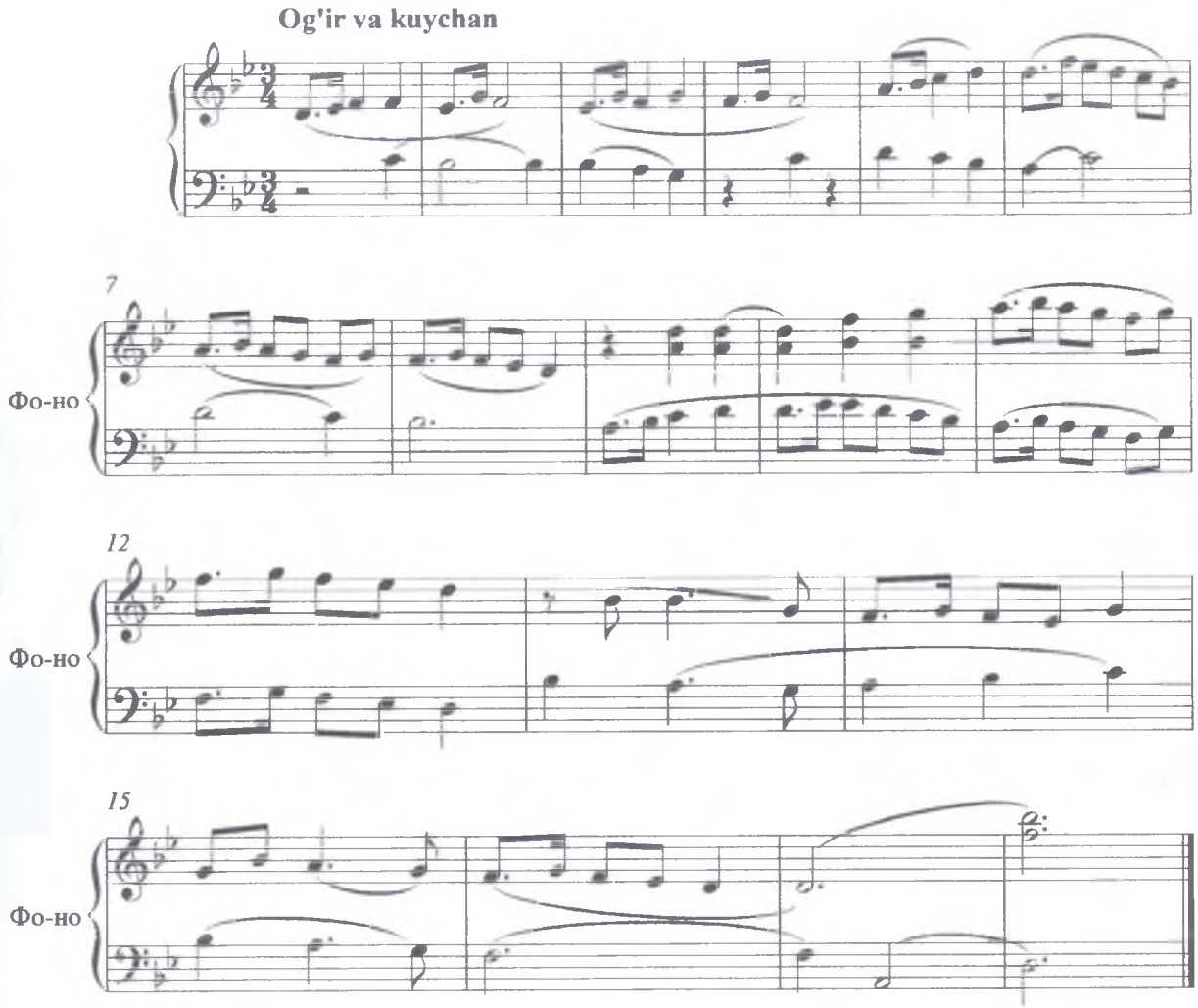

ERTAK

X.Abdullayev

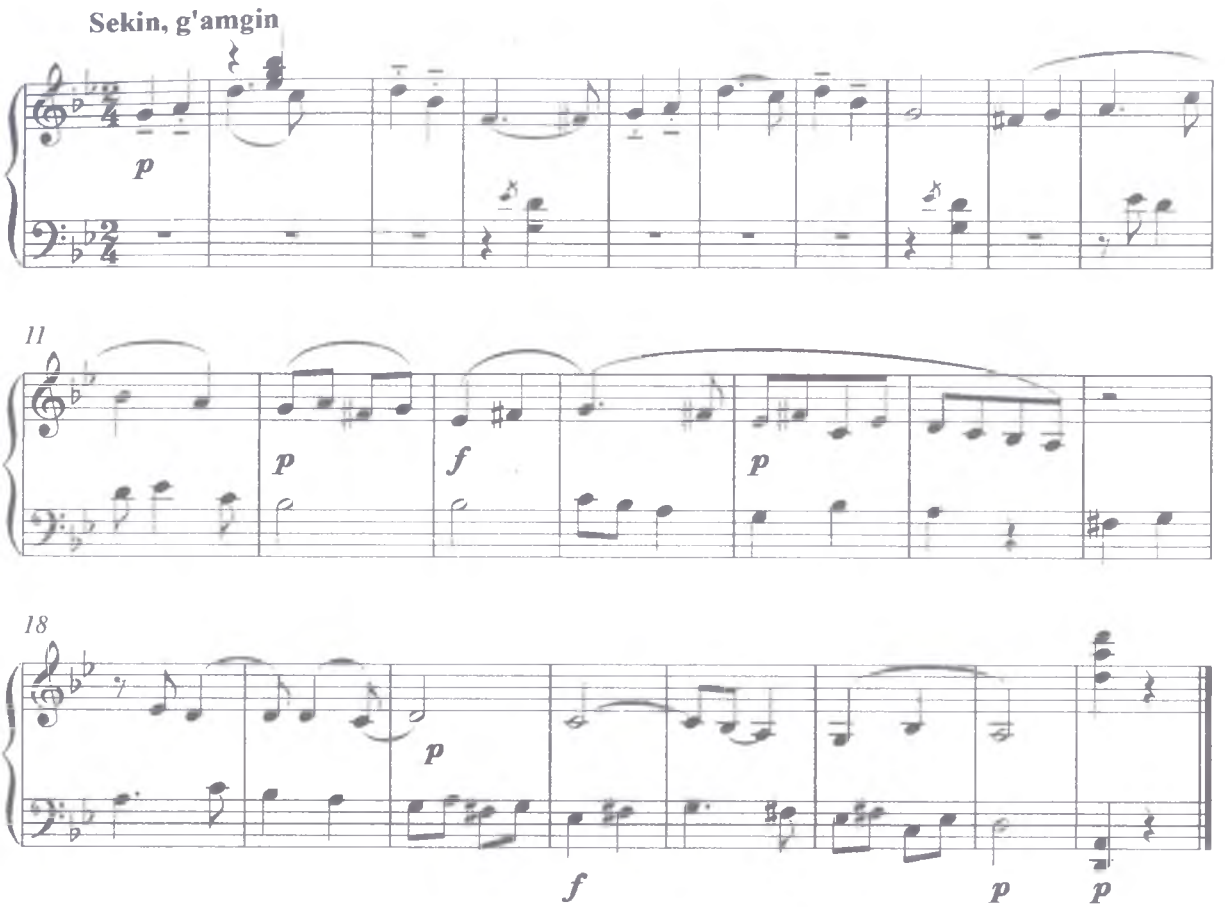

DOSTONCHA

X.Azimov

Sekin g'amgin

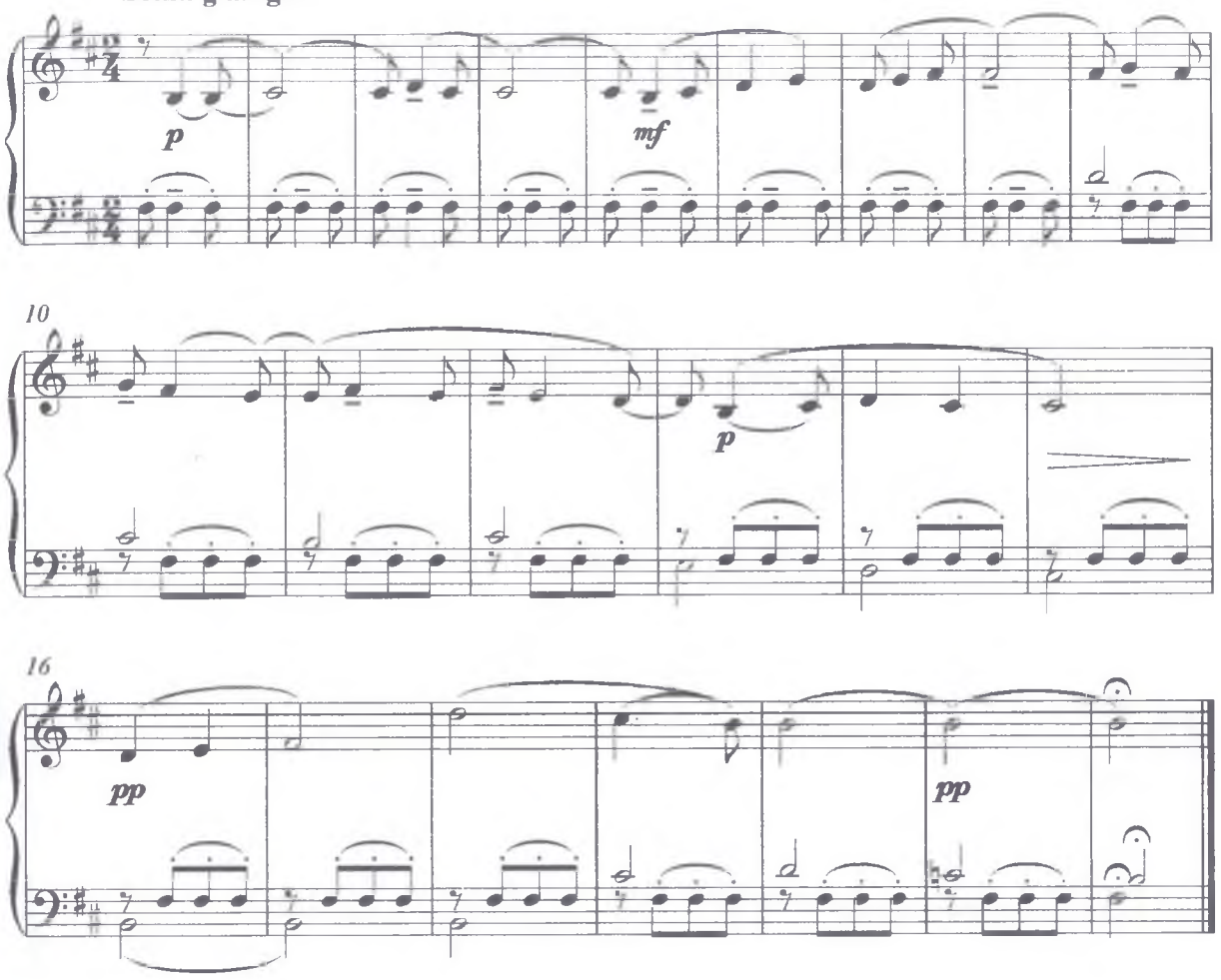

ETYUDLAR

ETYUD

K.Cherni

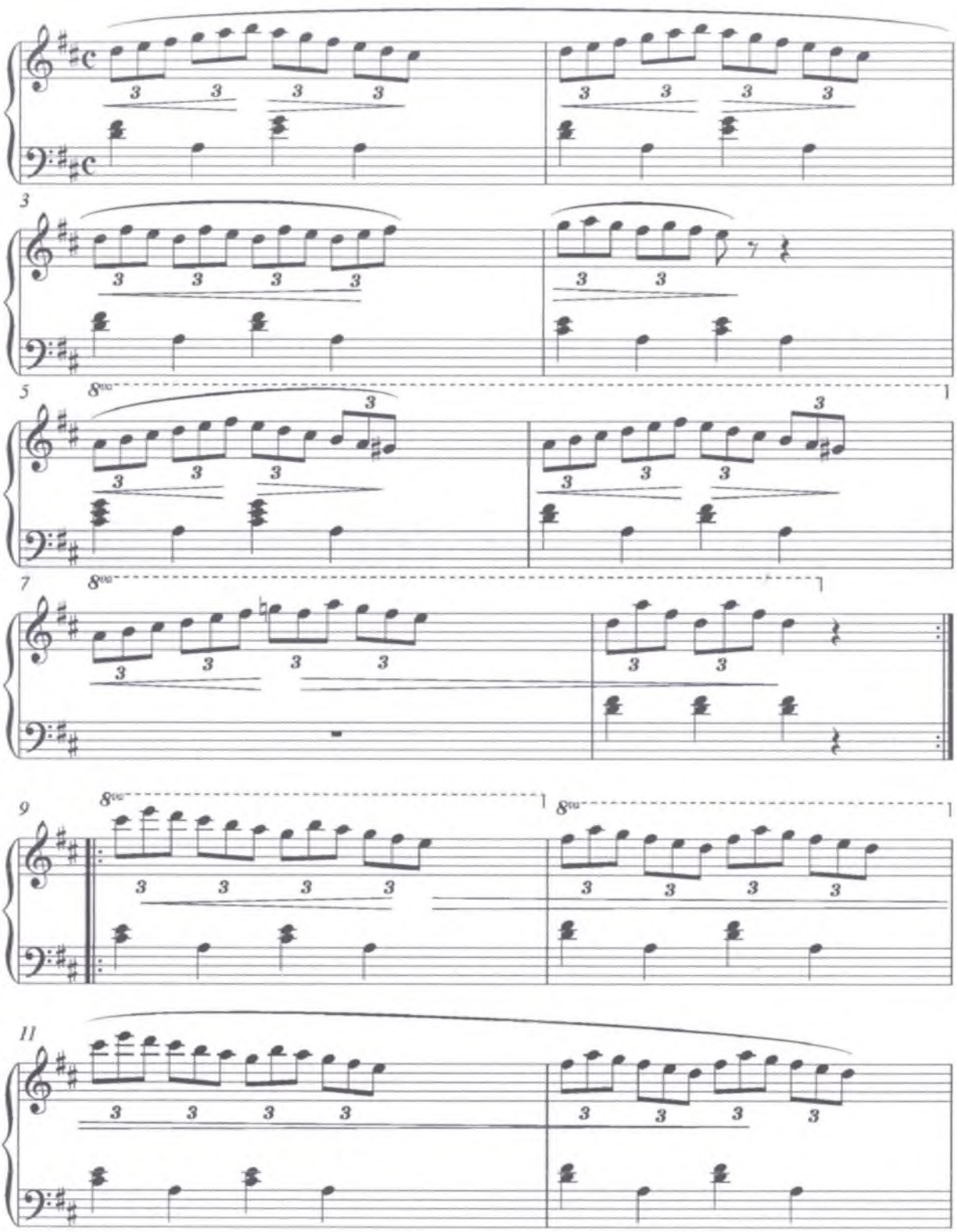

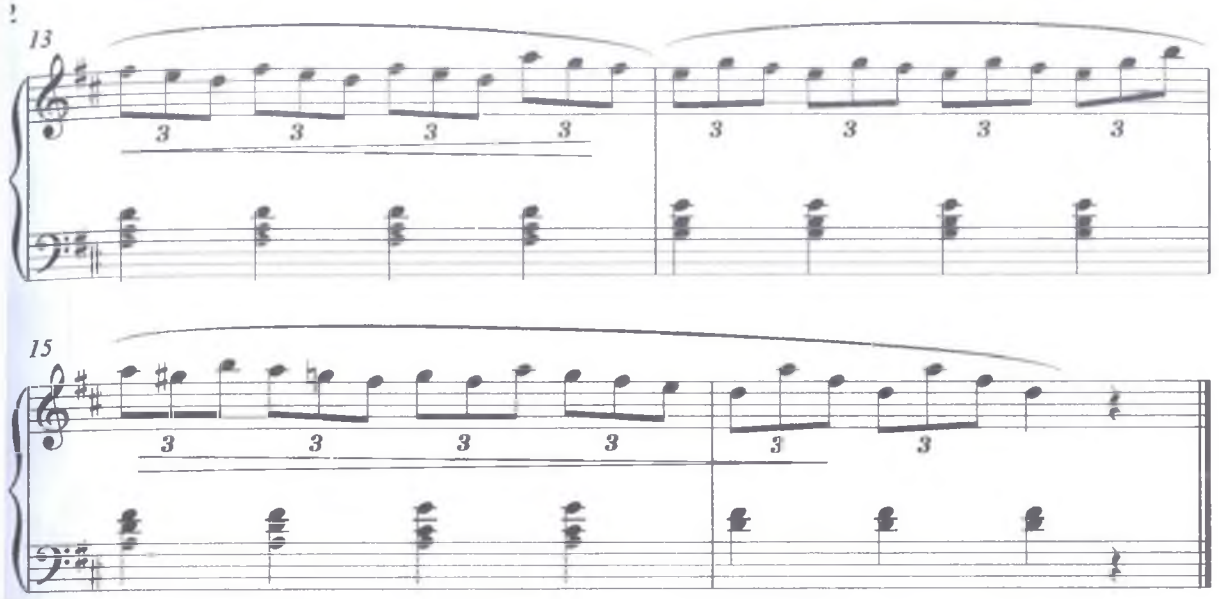

Raqs

A.Baltin

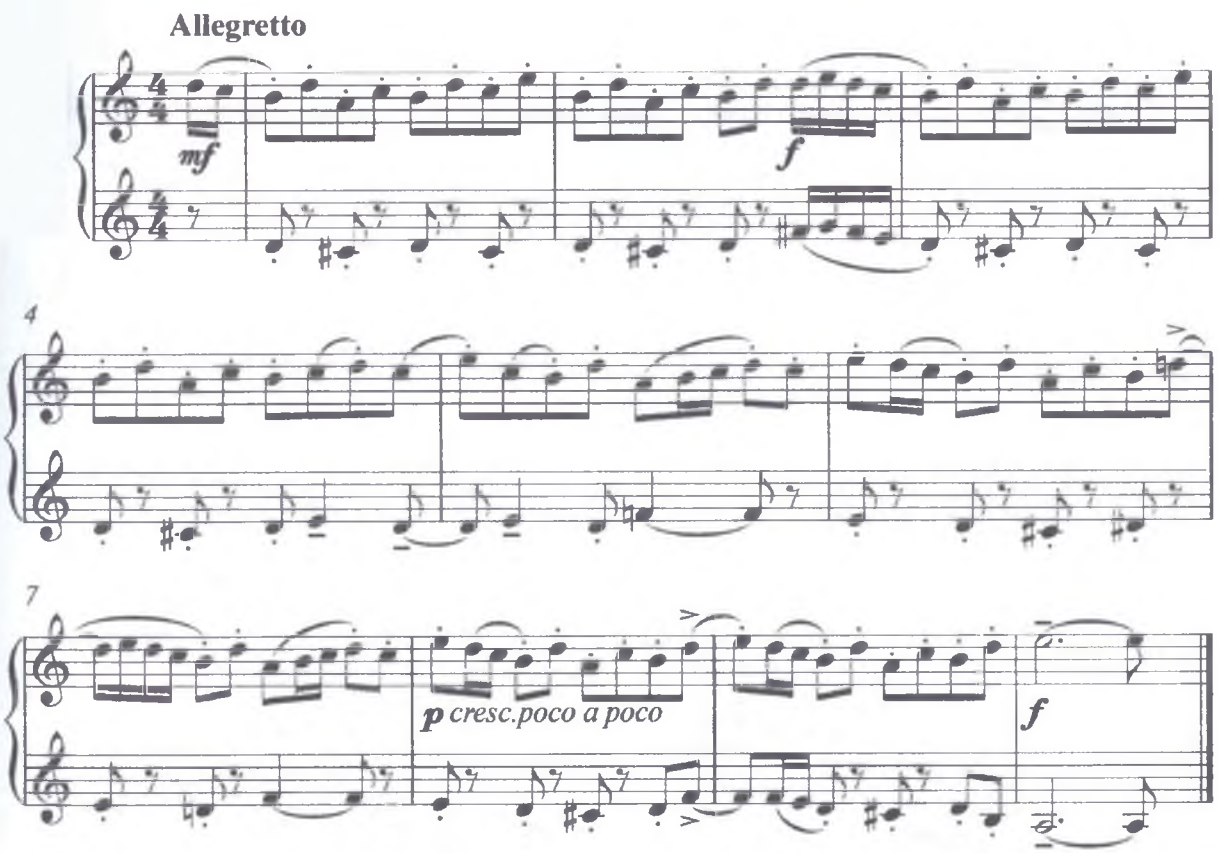

Etyud

K.Cherrni

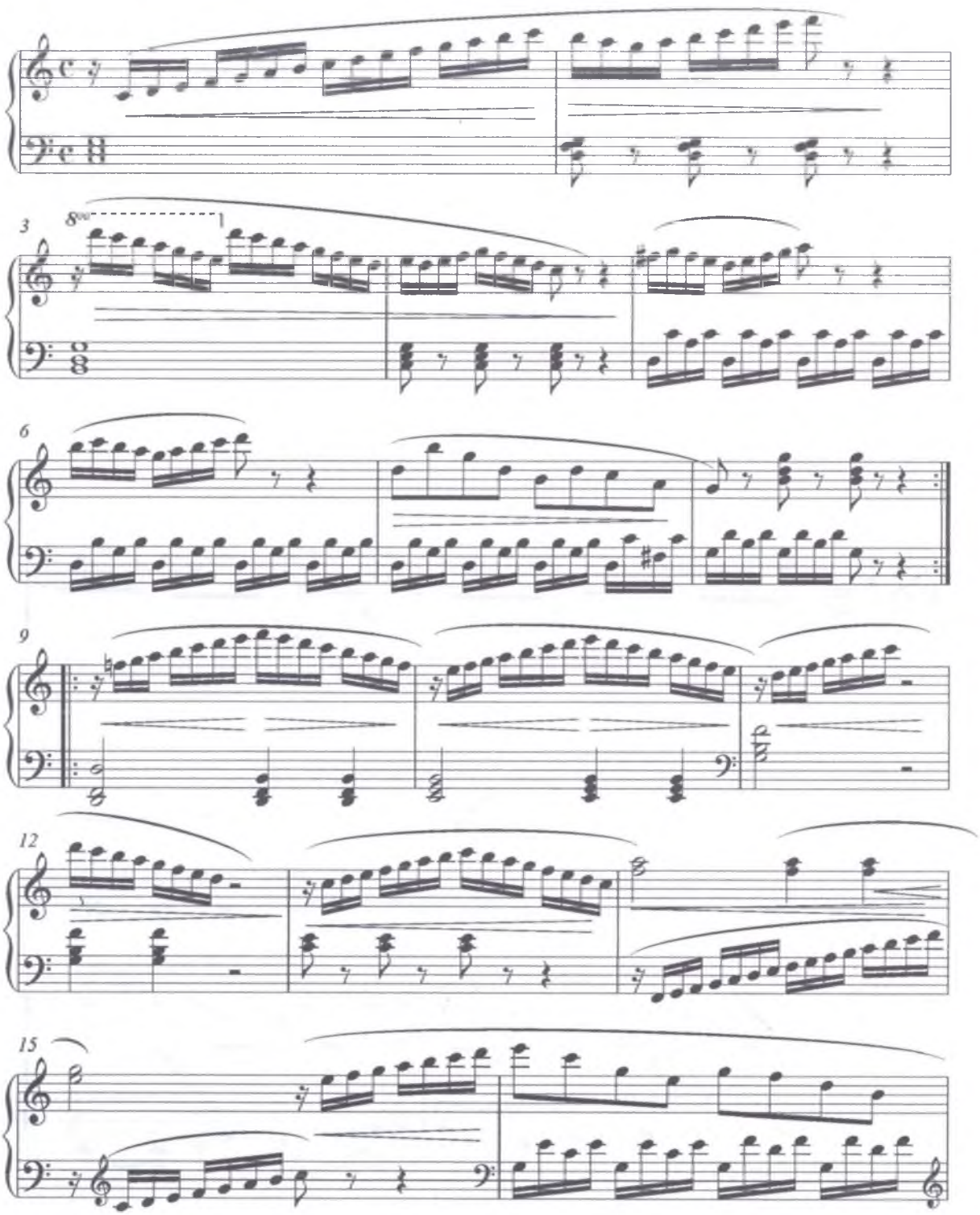

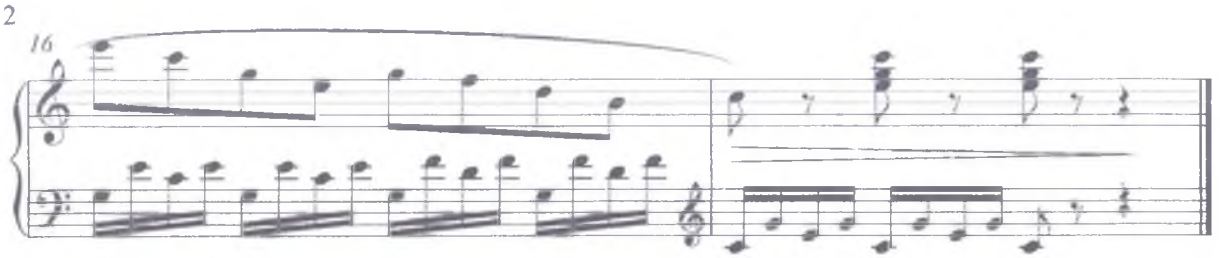

Etyud

К.ЧЕРНИ

Allegro [скоро]

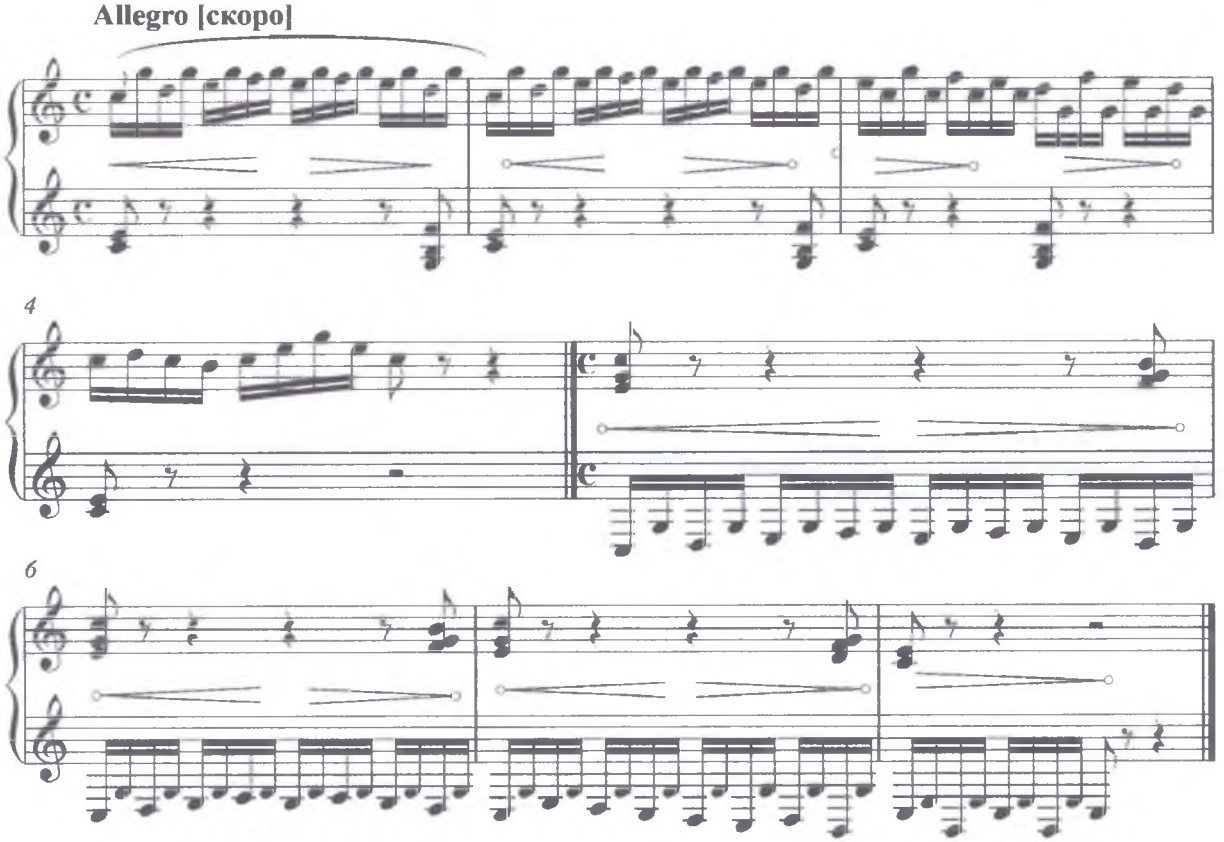

K.Cherni

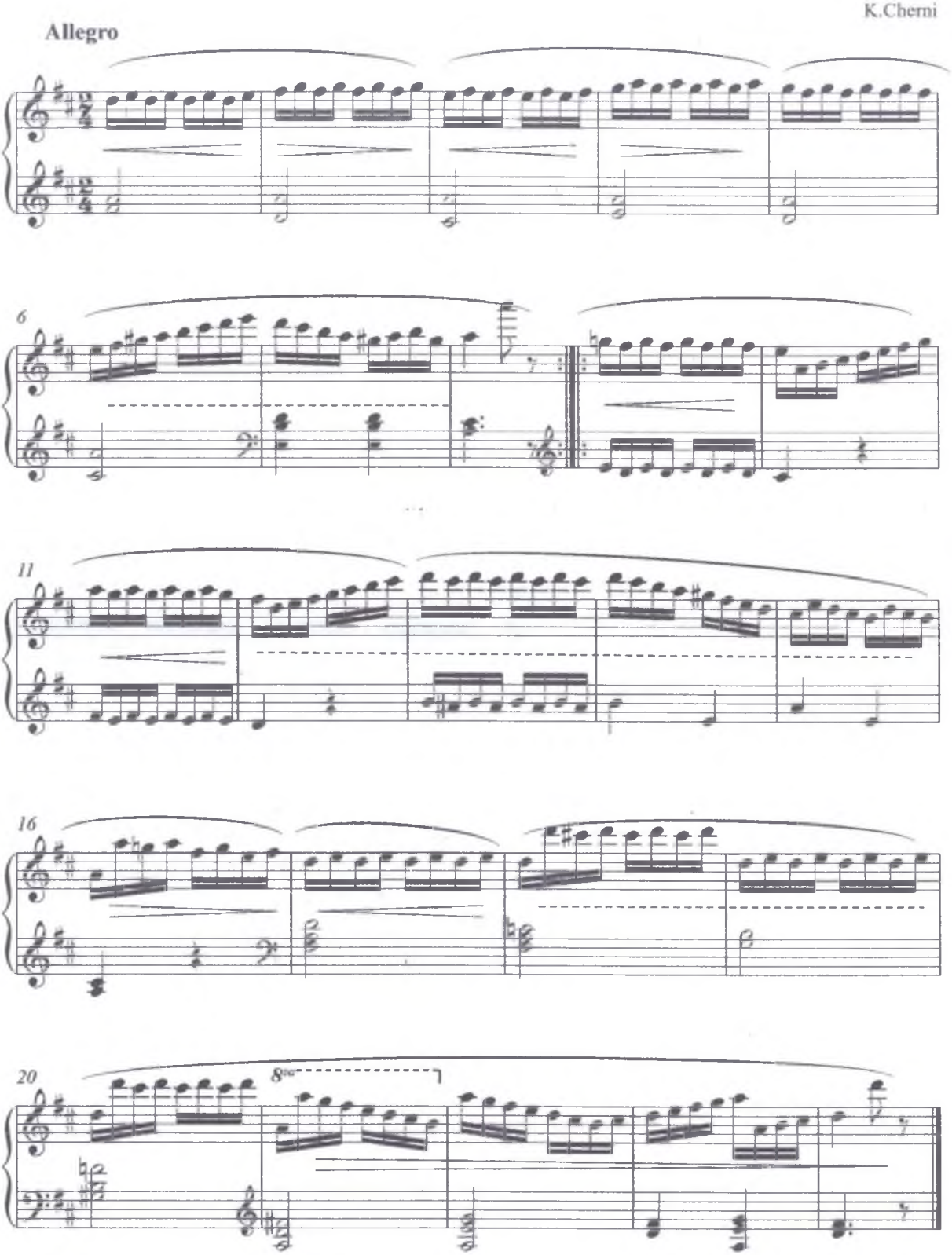

K.Cherni

Allegretto (оживленно))

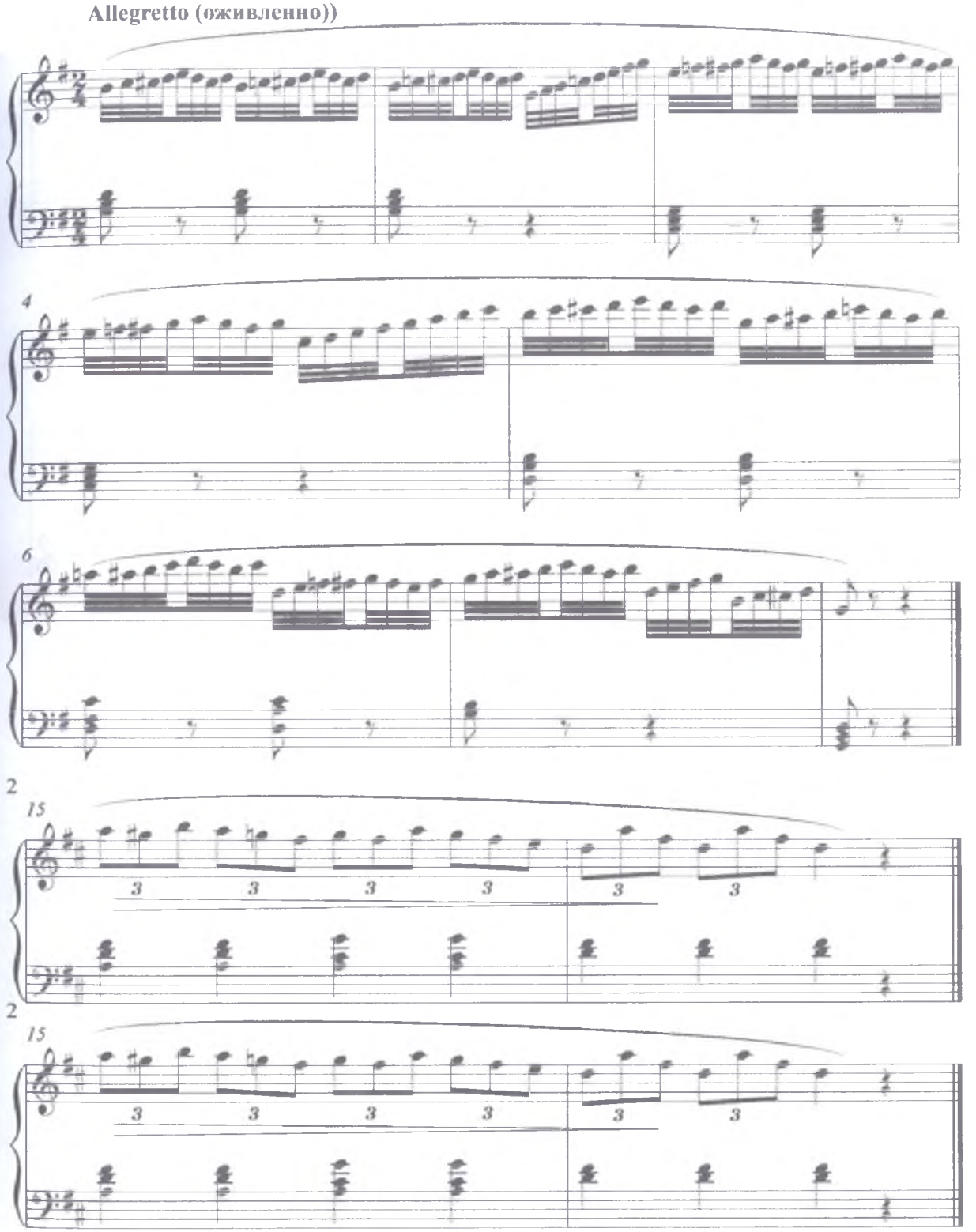

ETYUD

X. AZIMOV

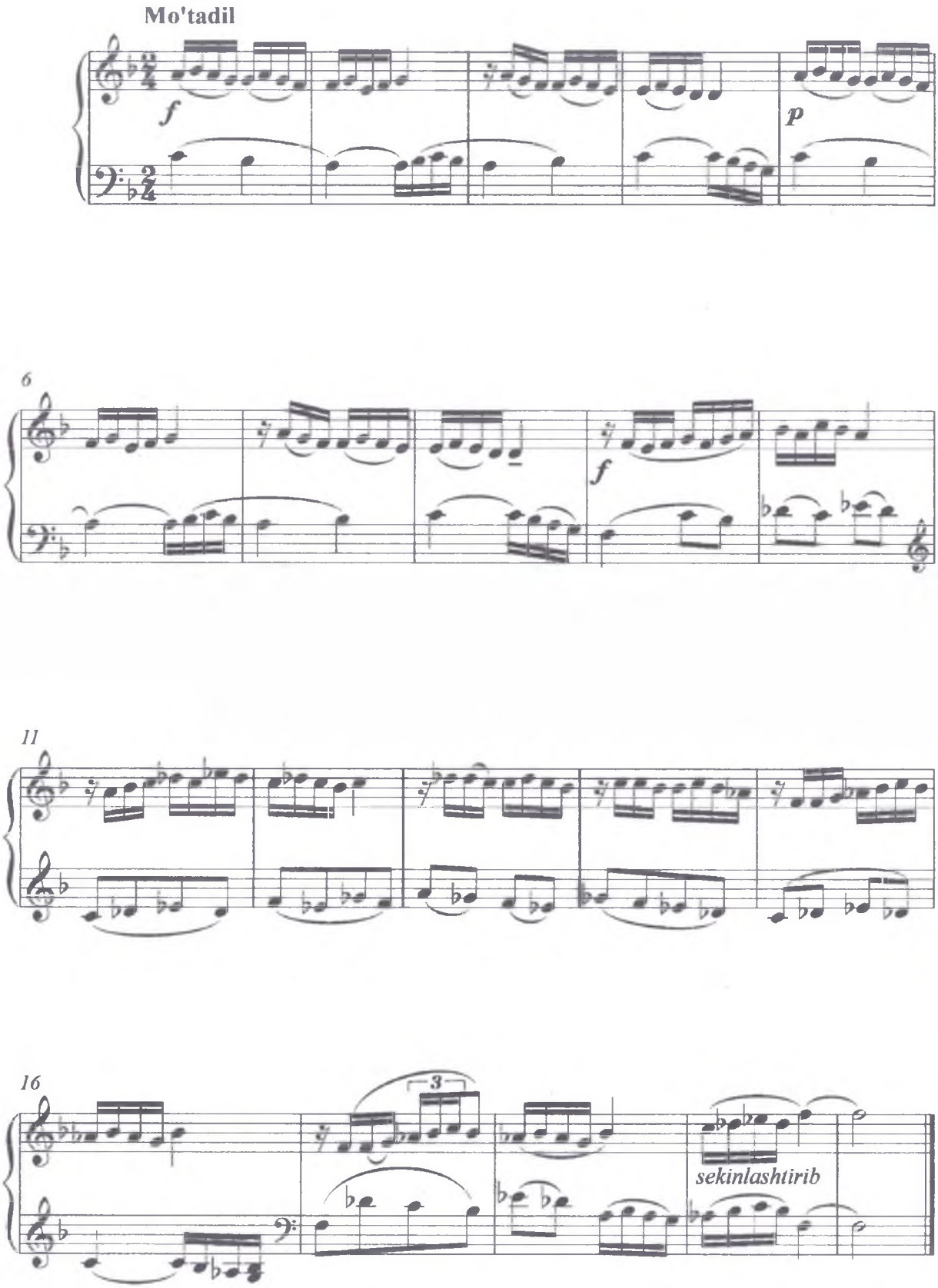

A.Nikolayev

Довольно скоро

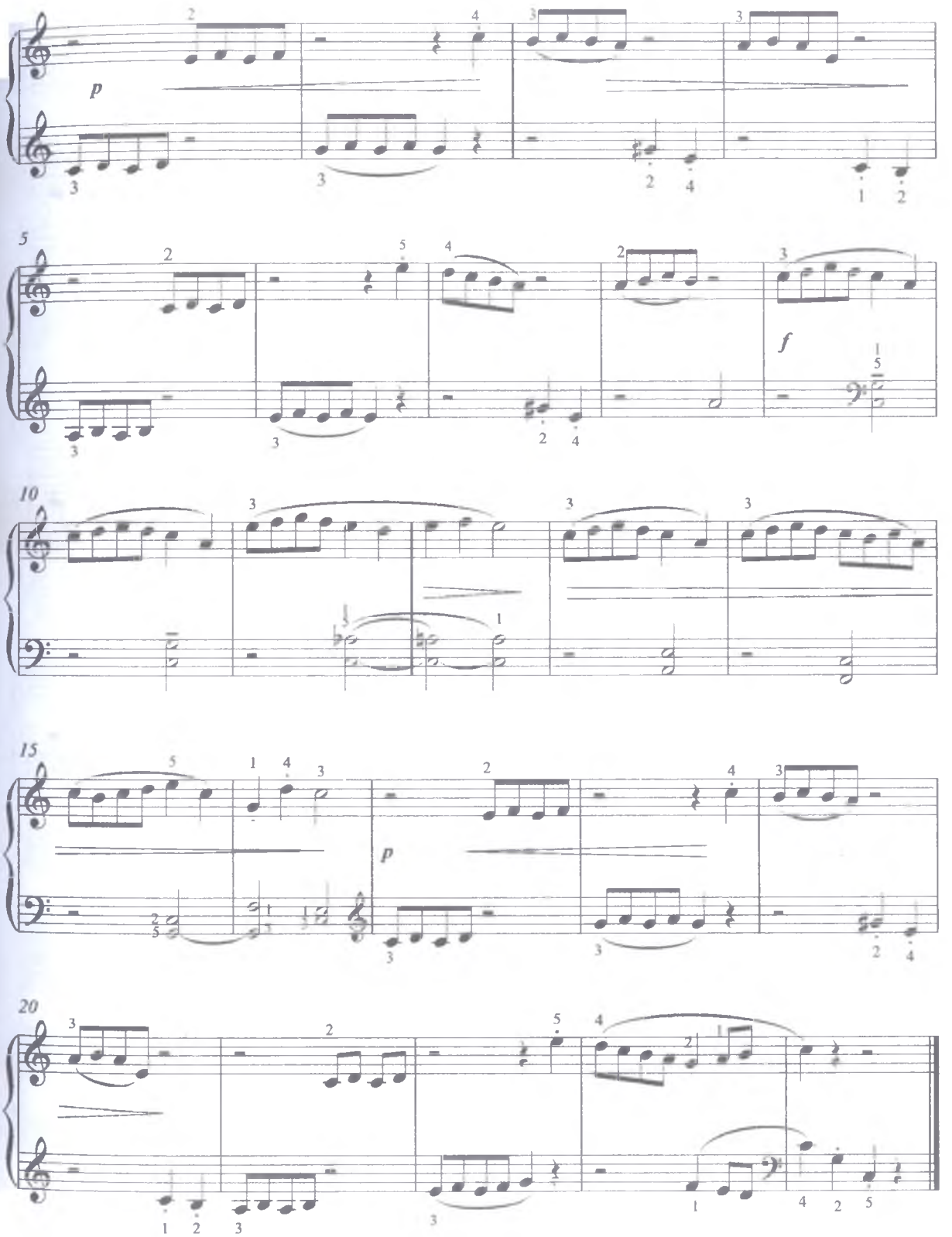

BIRINCHI VALS

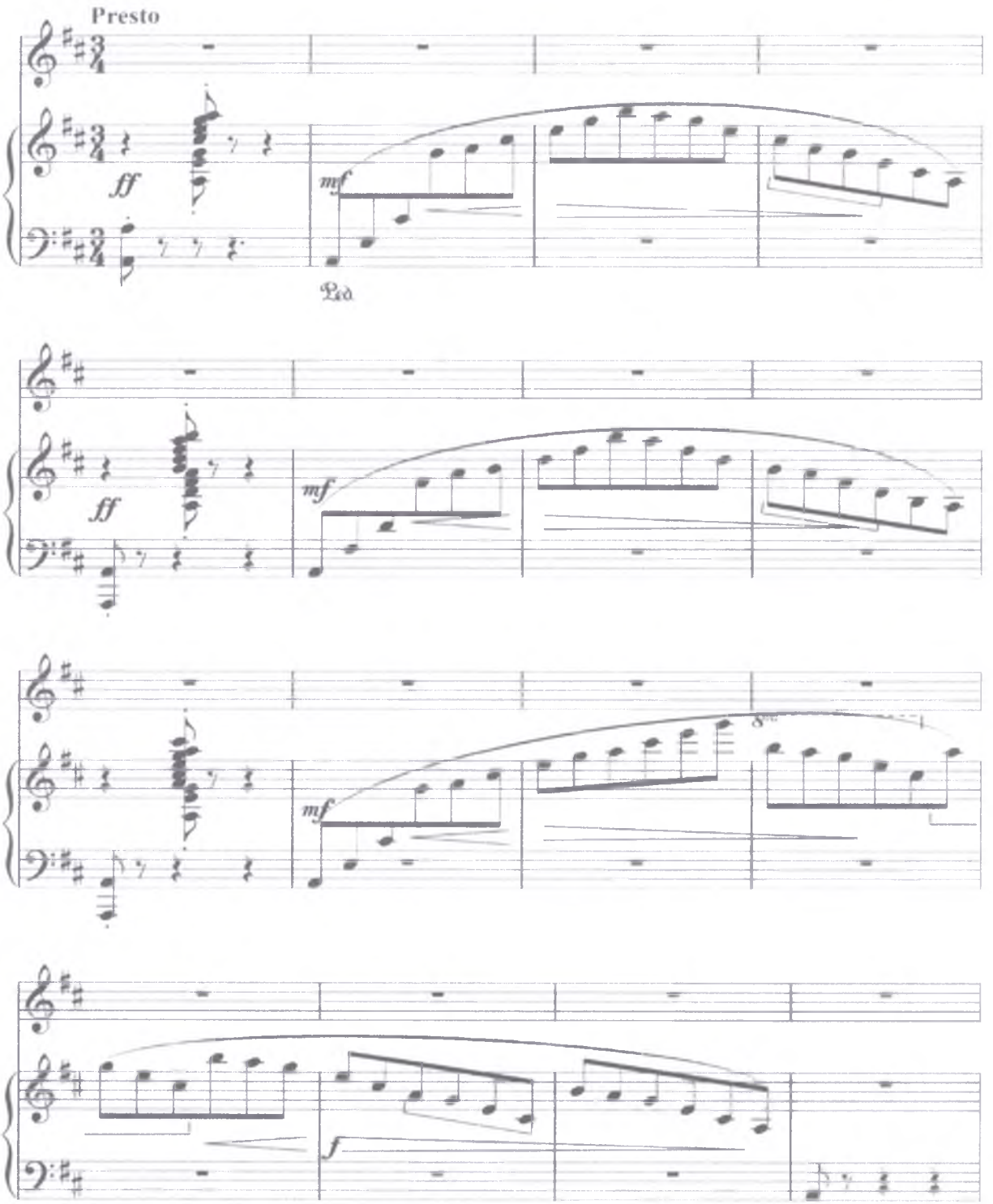

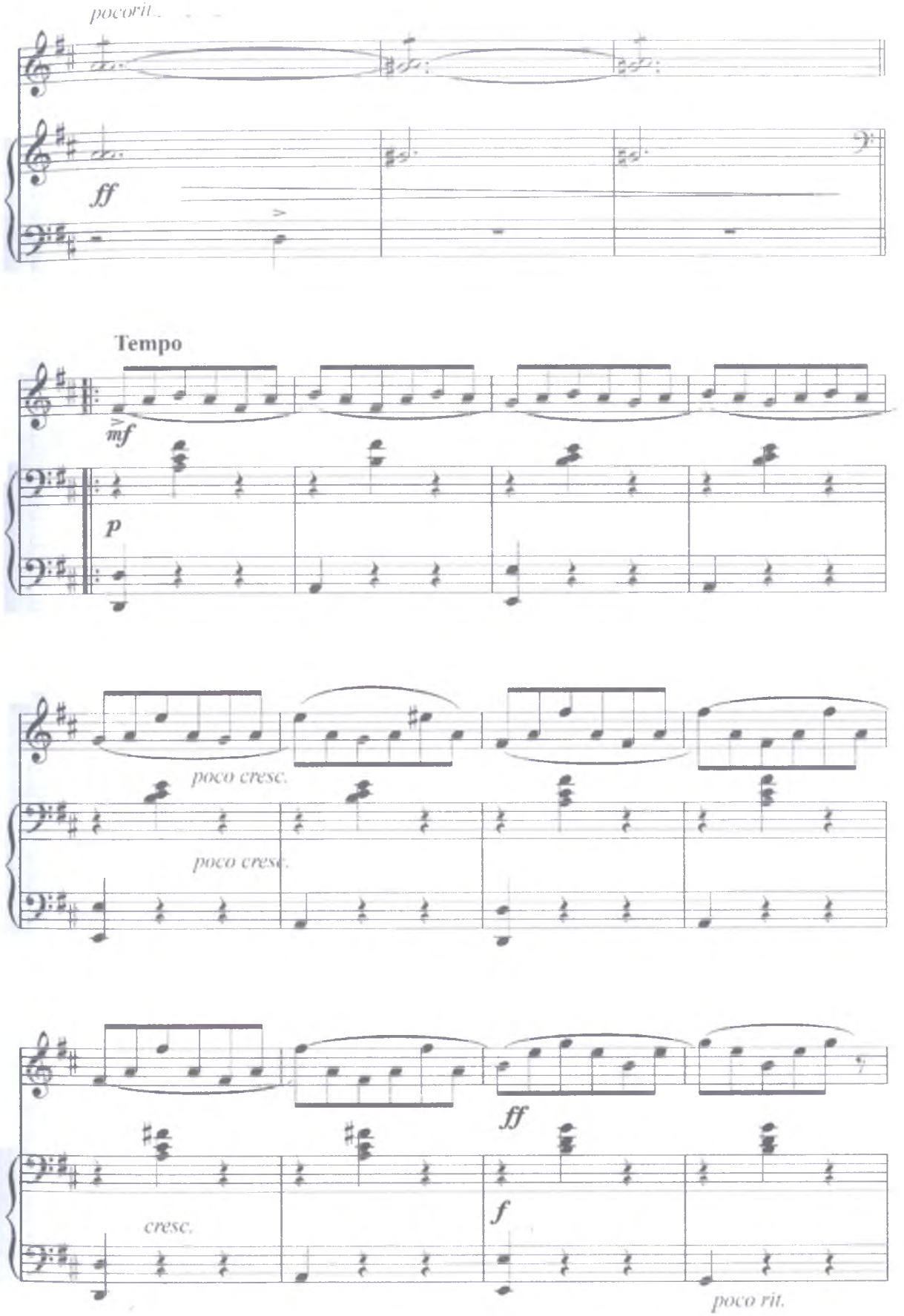
pocorit.
ff
Tempo
mf
p
poco cresc.
poco cresc.
ff
cresc.
f
poco rit.

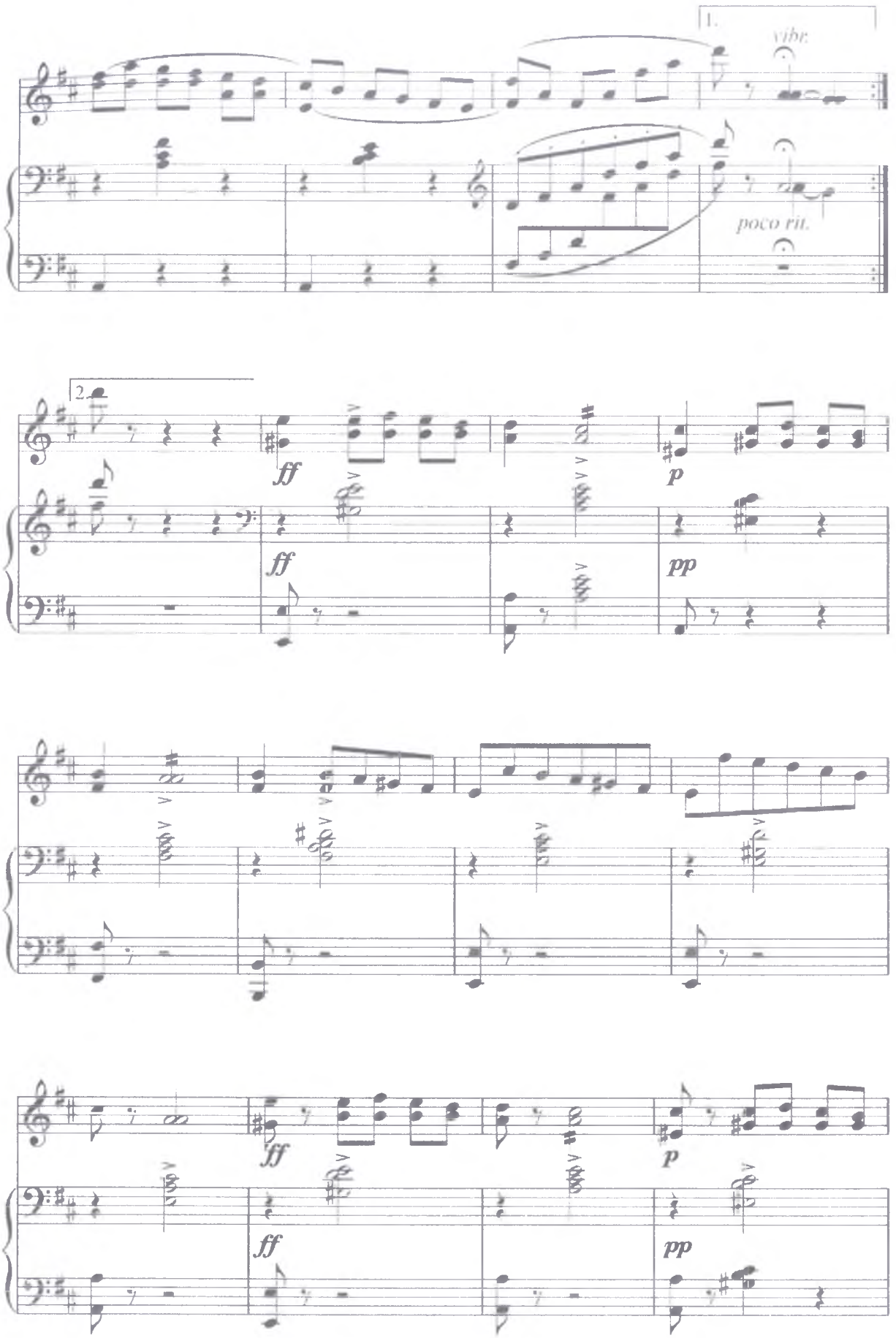
1.
vibr.
poco rit.
2.
ff
p
pp

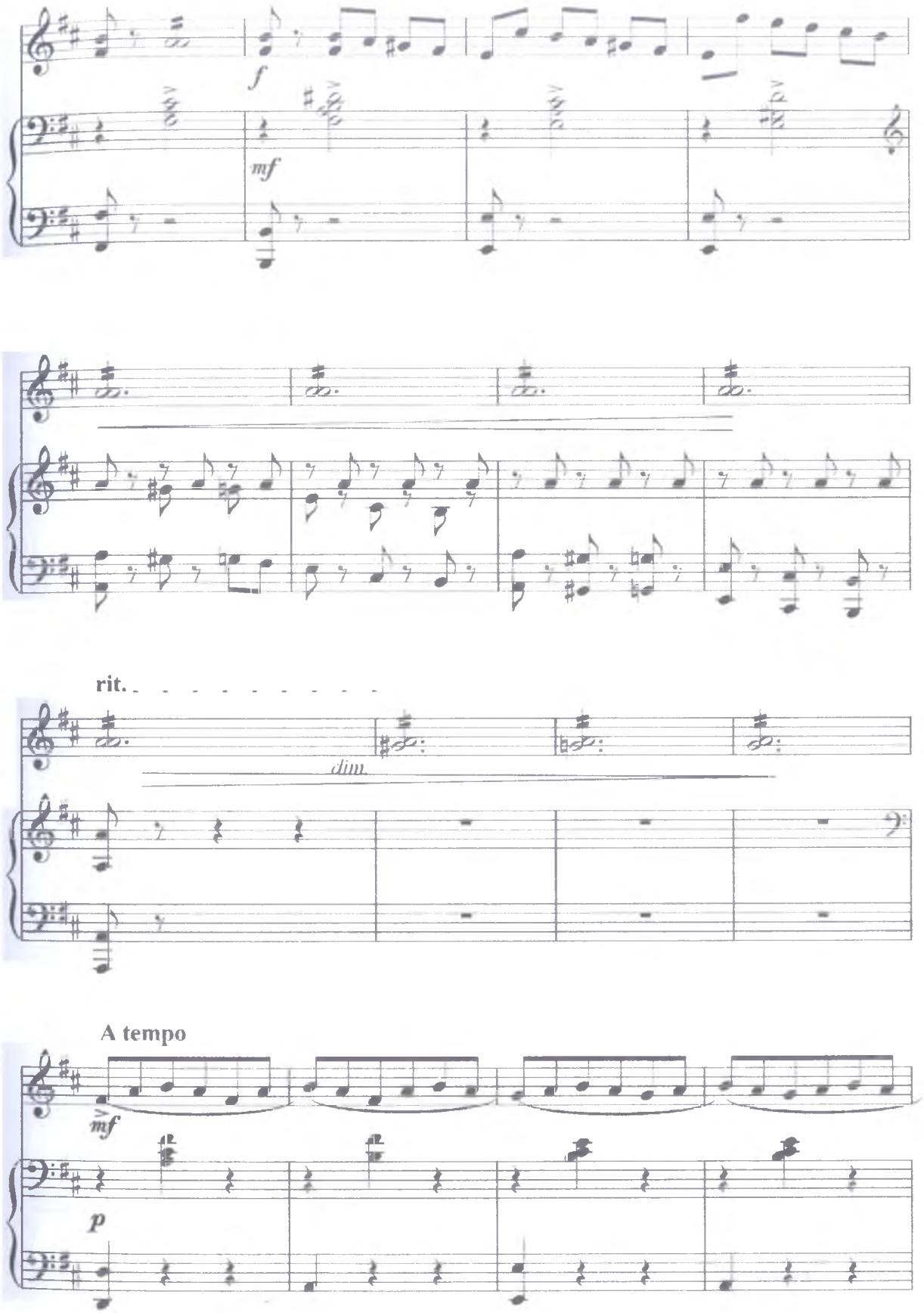
f
mf
rit.
dim.
A tempo
mf
p

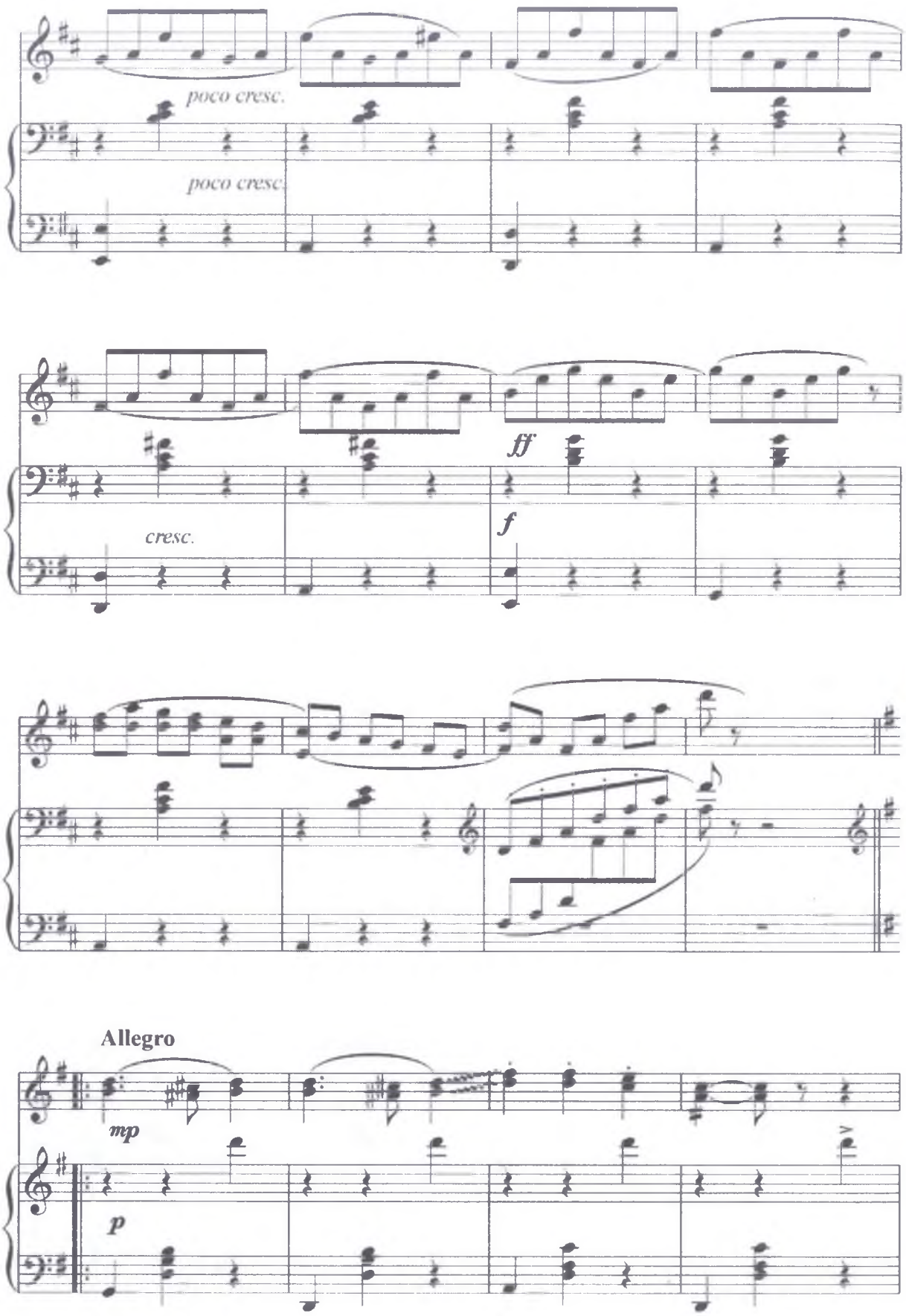
poco cresc.
poco cresc.
cresc.
ff
f
Allegro
mp
p

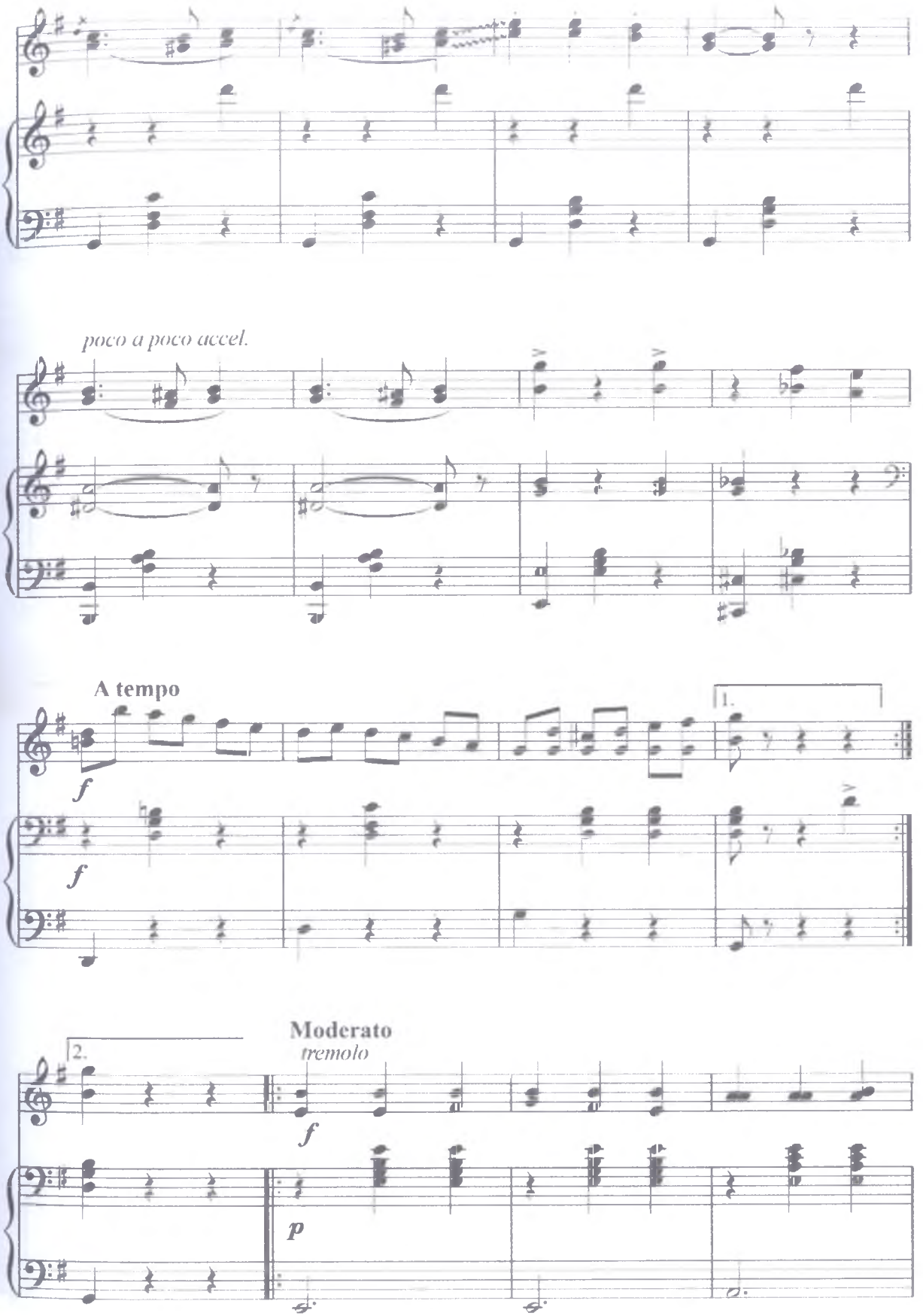
poco a poco accel.
A tempo
f
f
1.
2.
Moderato
tremolo
f
p

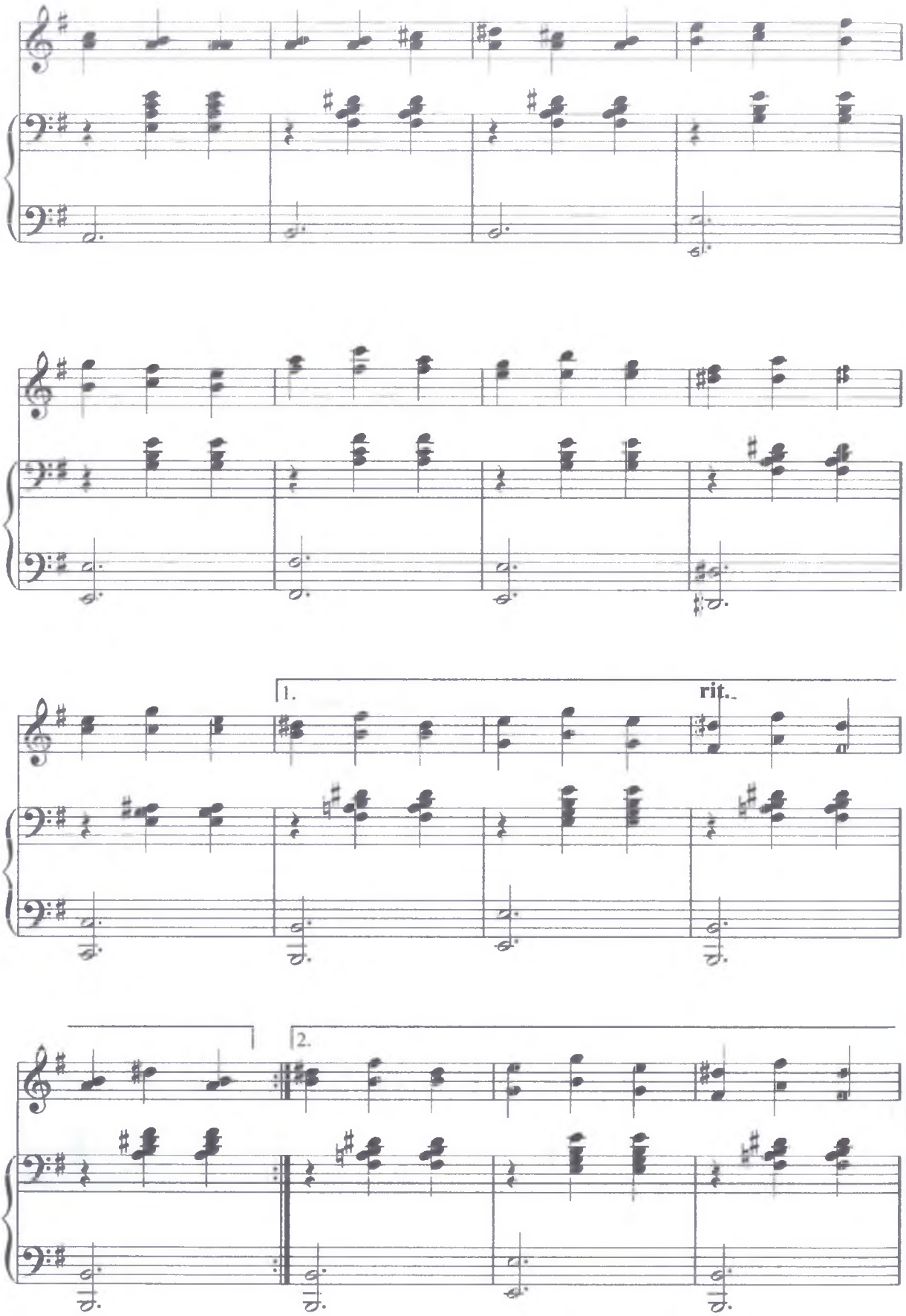
1.
rit.
2.

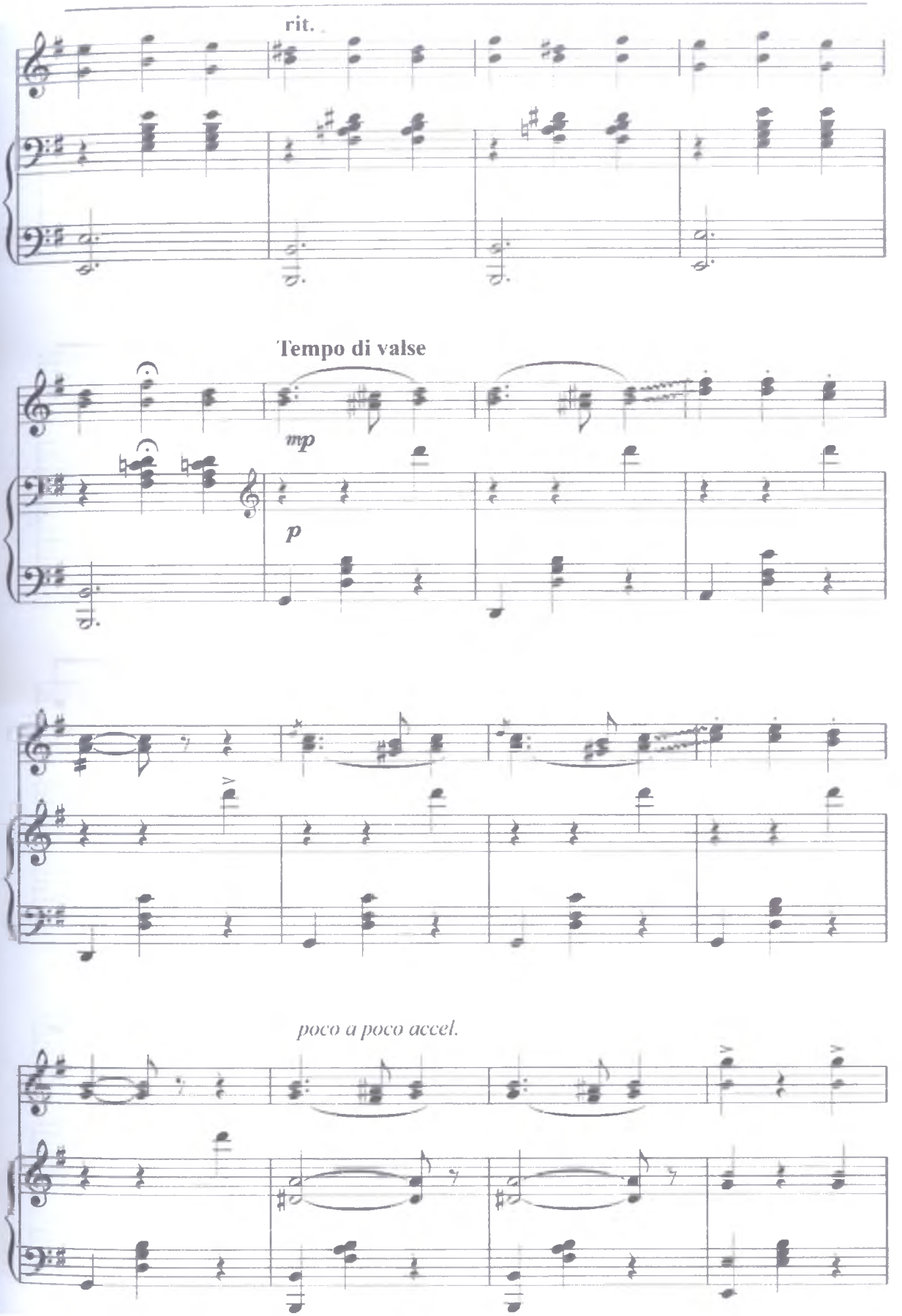
rit.
Tempo di valse
mp
p
poco a poco accel.

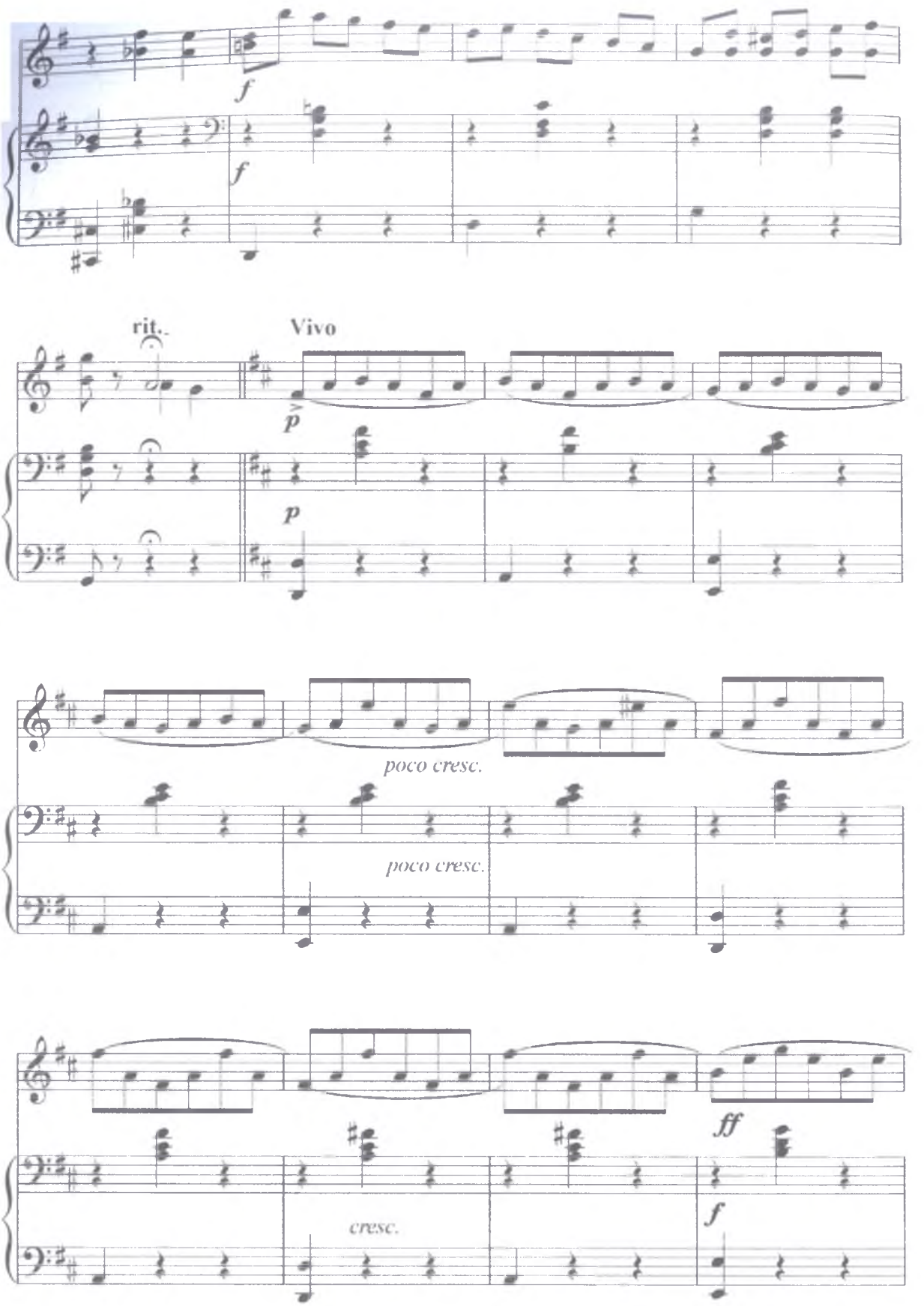
f
f
rit.
Vivo
p
p
poco cresc.
poco cresc.
cresc.
ff
f

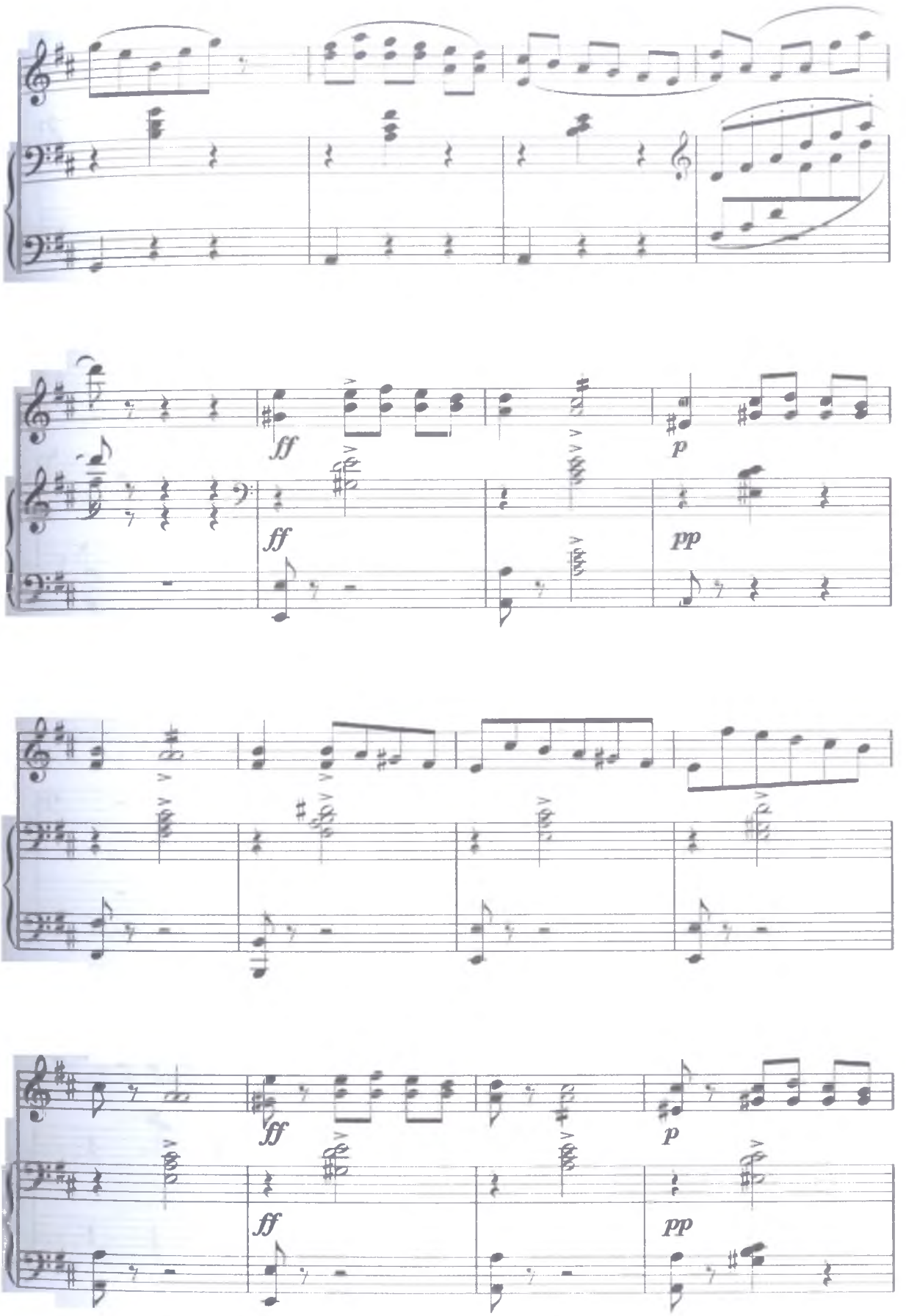
ff
ff
p
pp
ff
ff
p
pp

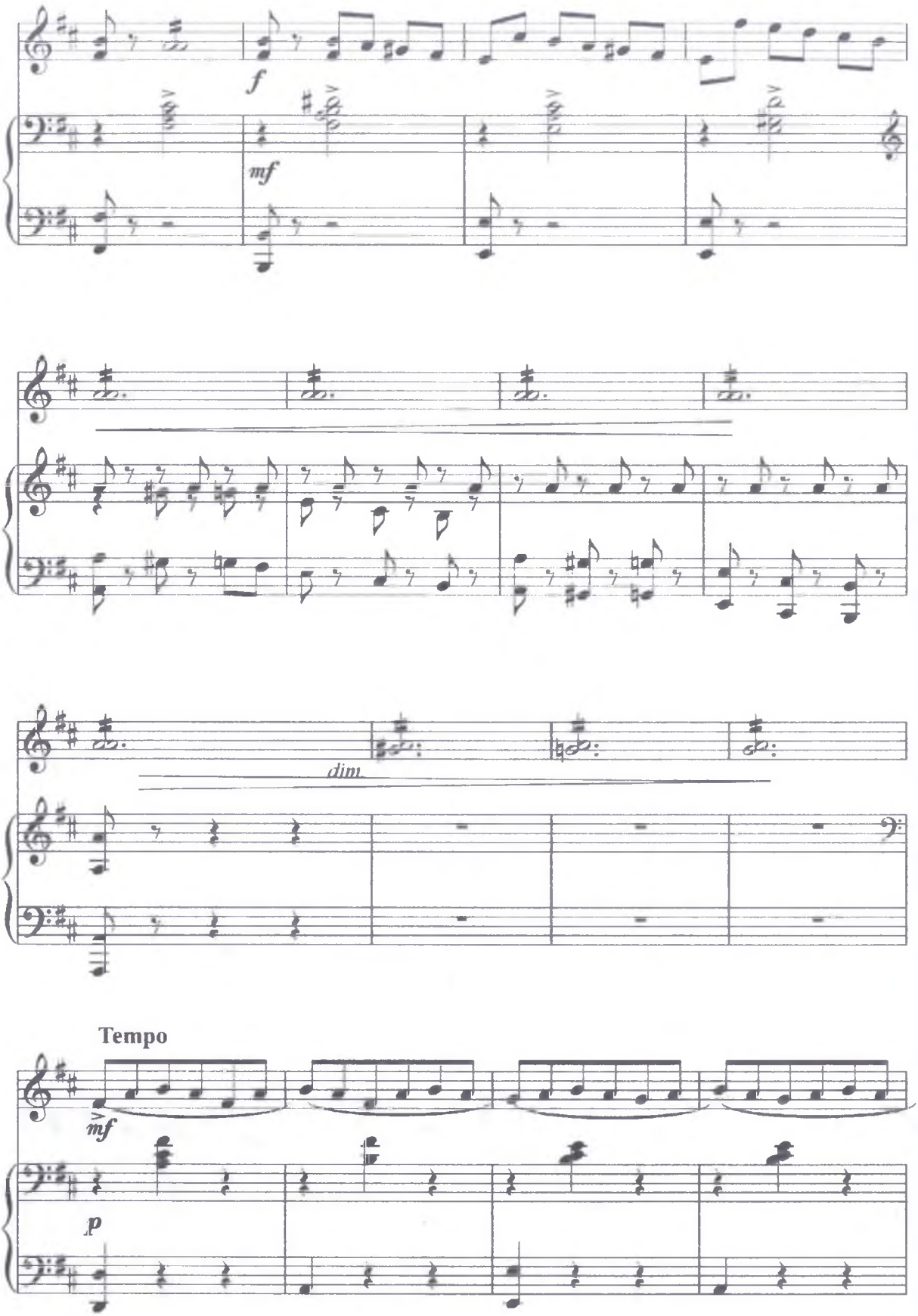
f
mf
dim.
Tempo
mf
p

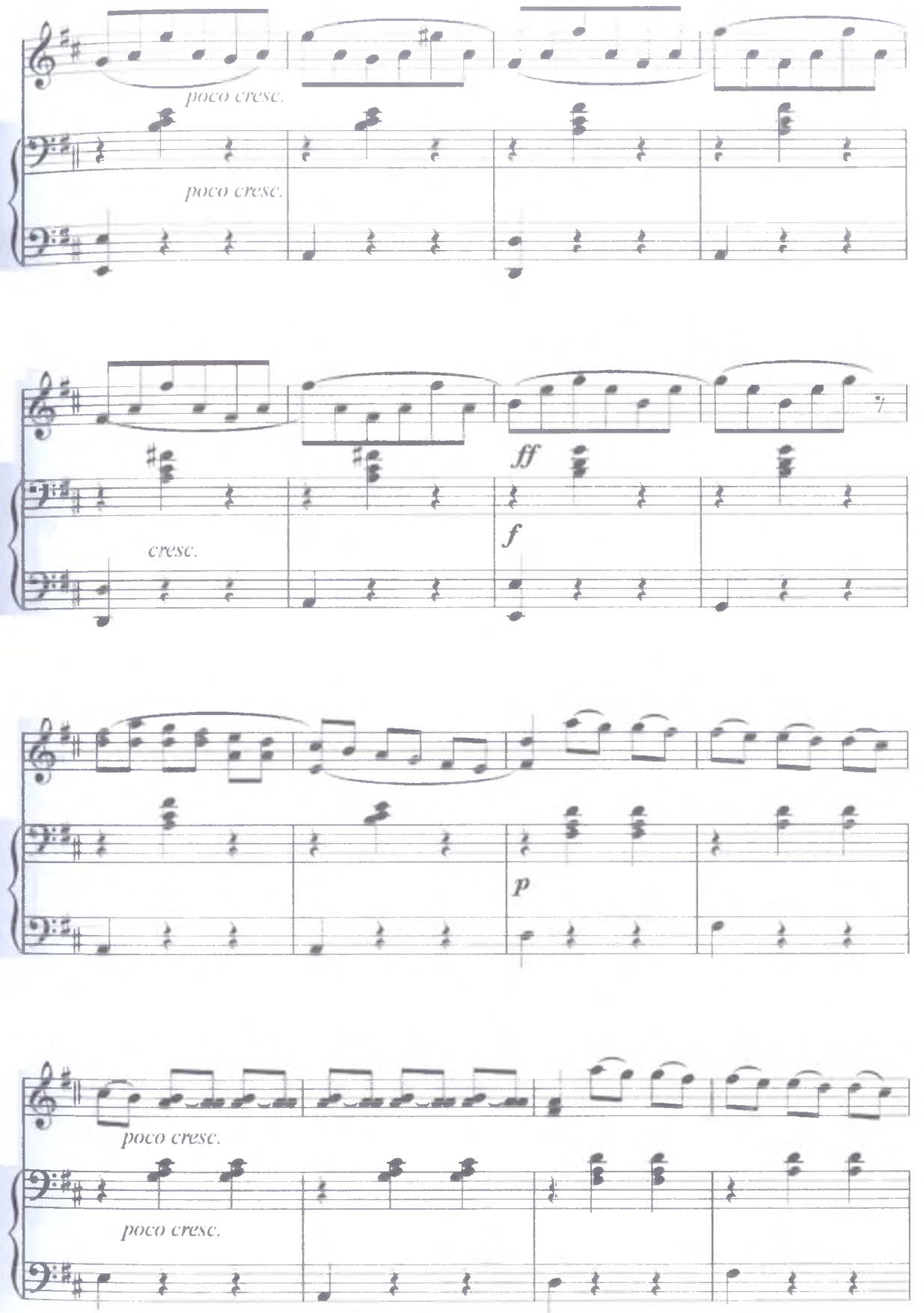
poco cresc.
poco cresc.
cresc.
ff
f
p
poco cresc.
poco cresc.

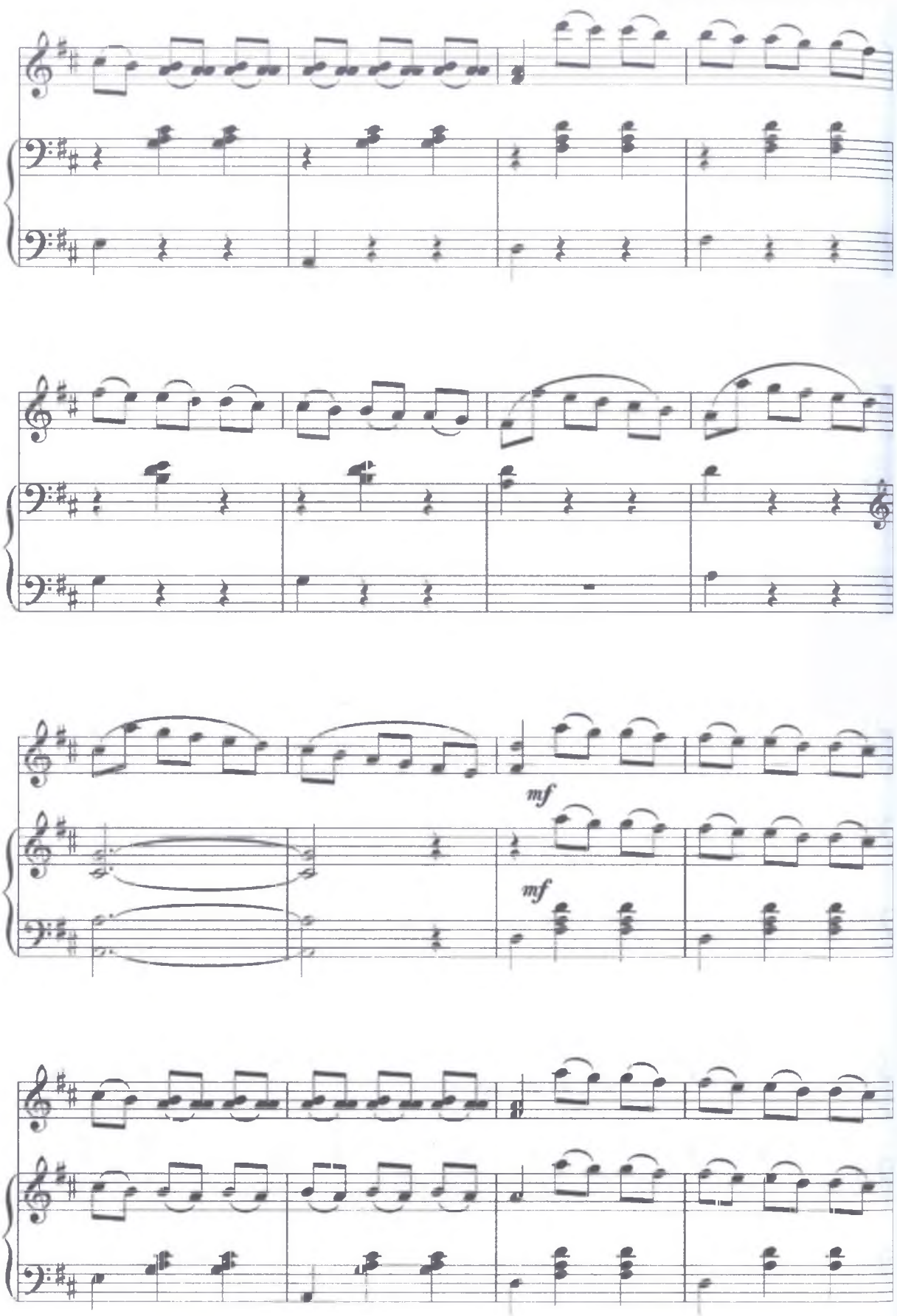
mf
mf

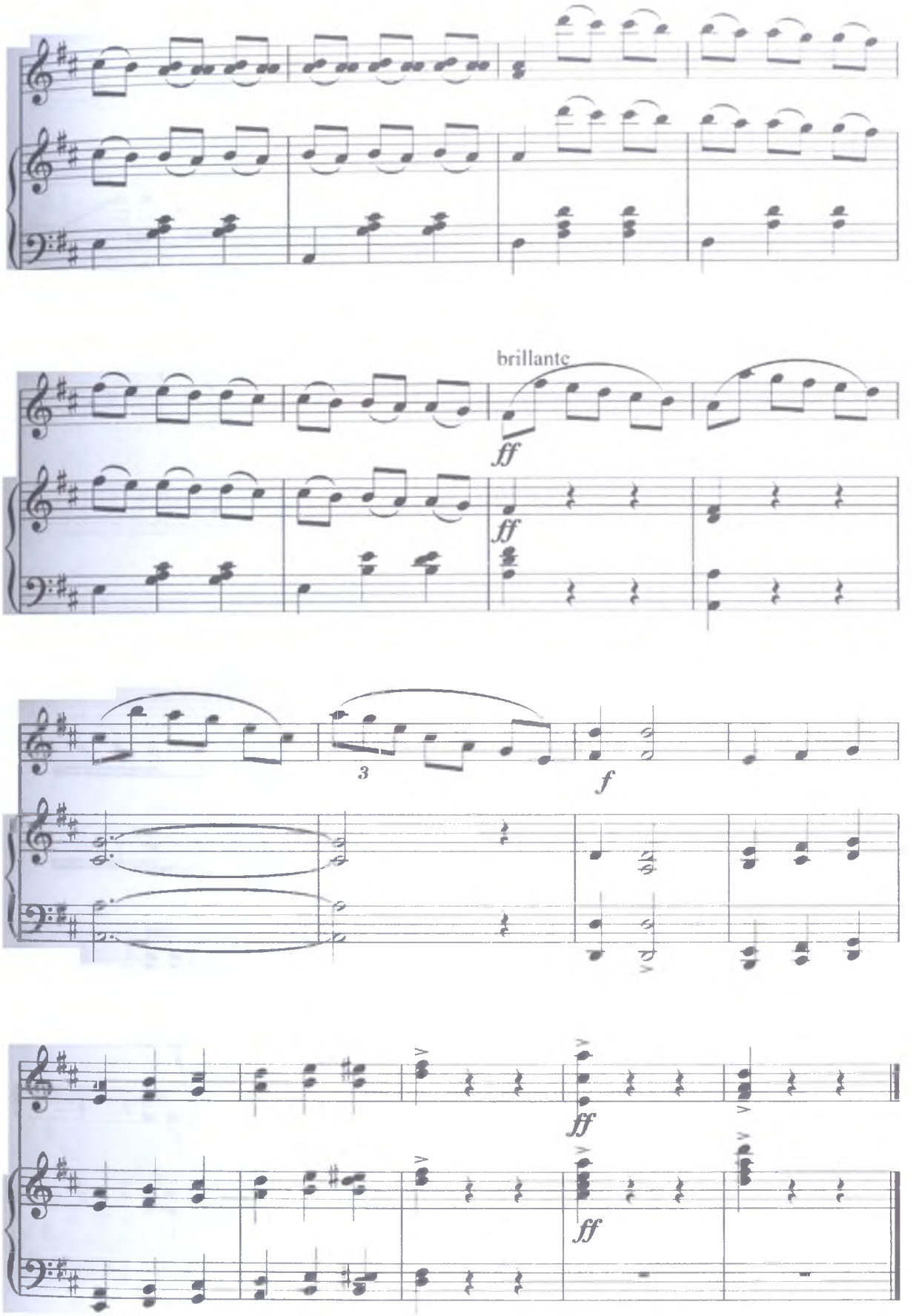
brillante
ff
ff
3
f
ff
ff

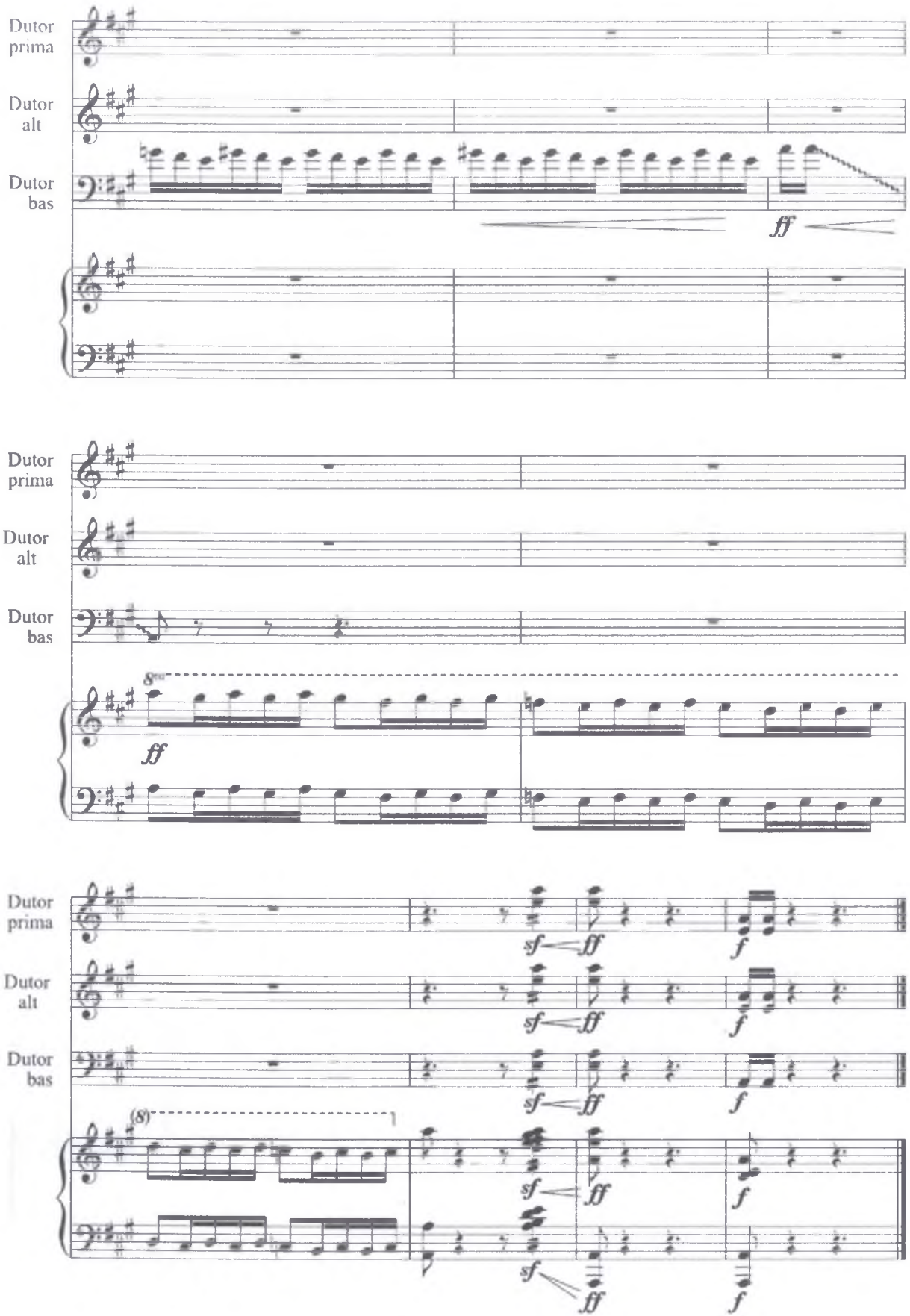
Dutor prima
Dutor alt
Dutor bas
ff
8va
ff
Dutor prima
Dutor alt
Dutor bas
sf
ff
f
(8)

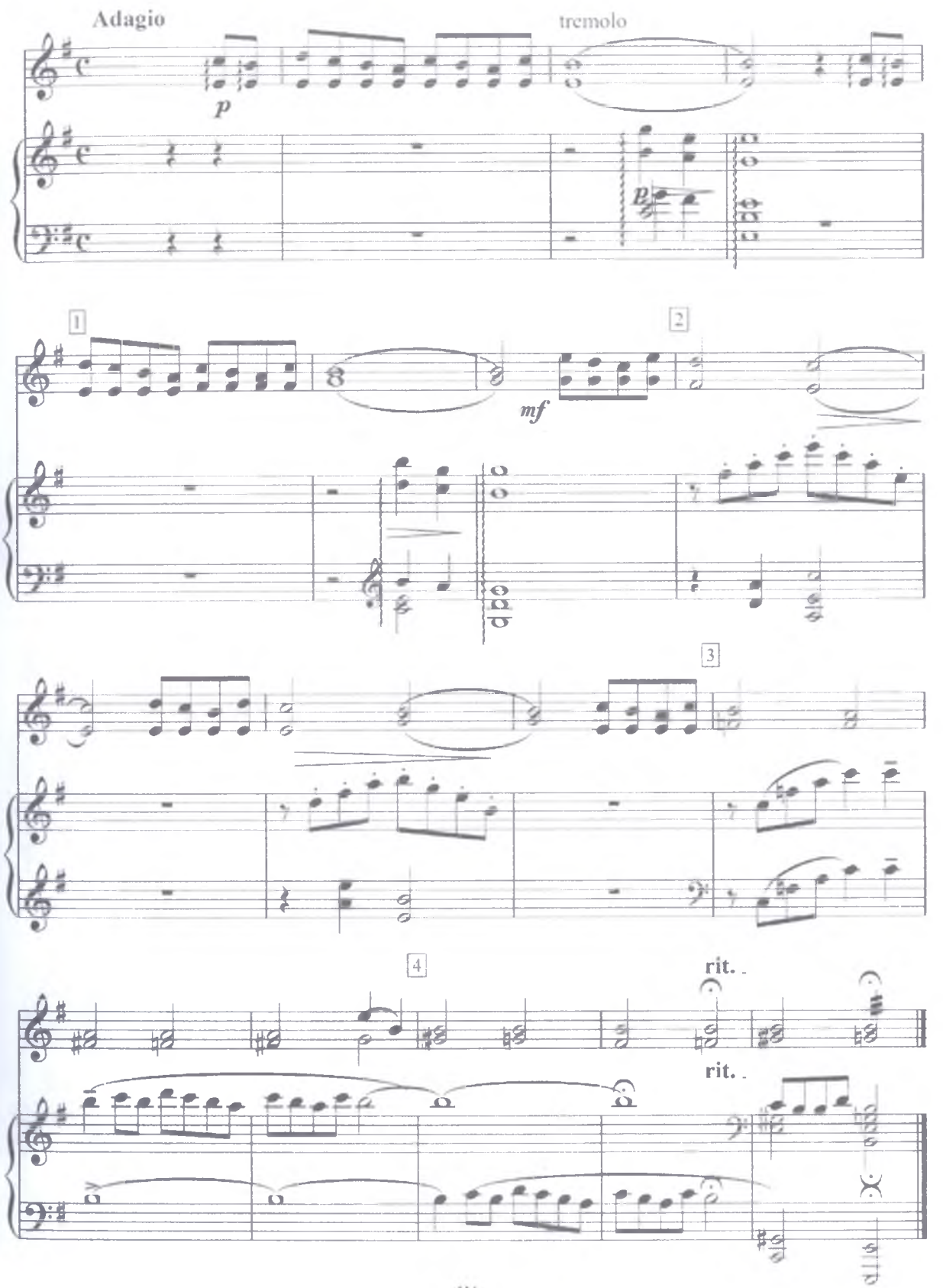
Adagio
tremolo
p
mf
1
2
3
4
rit.
rit.

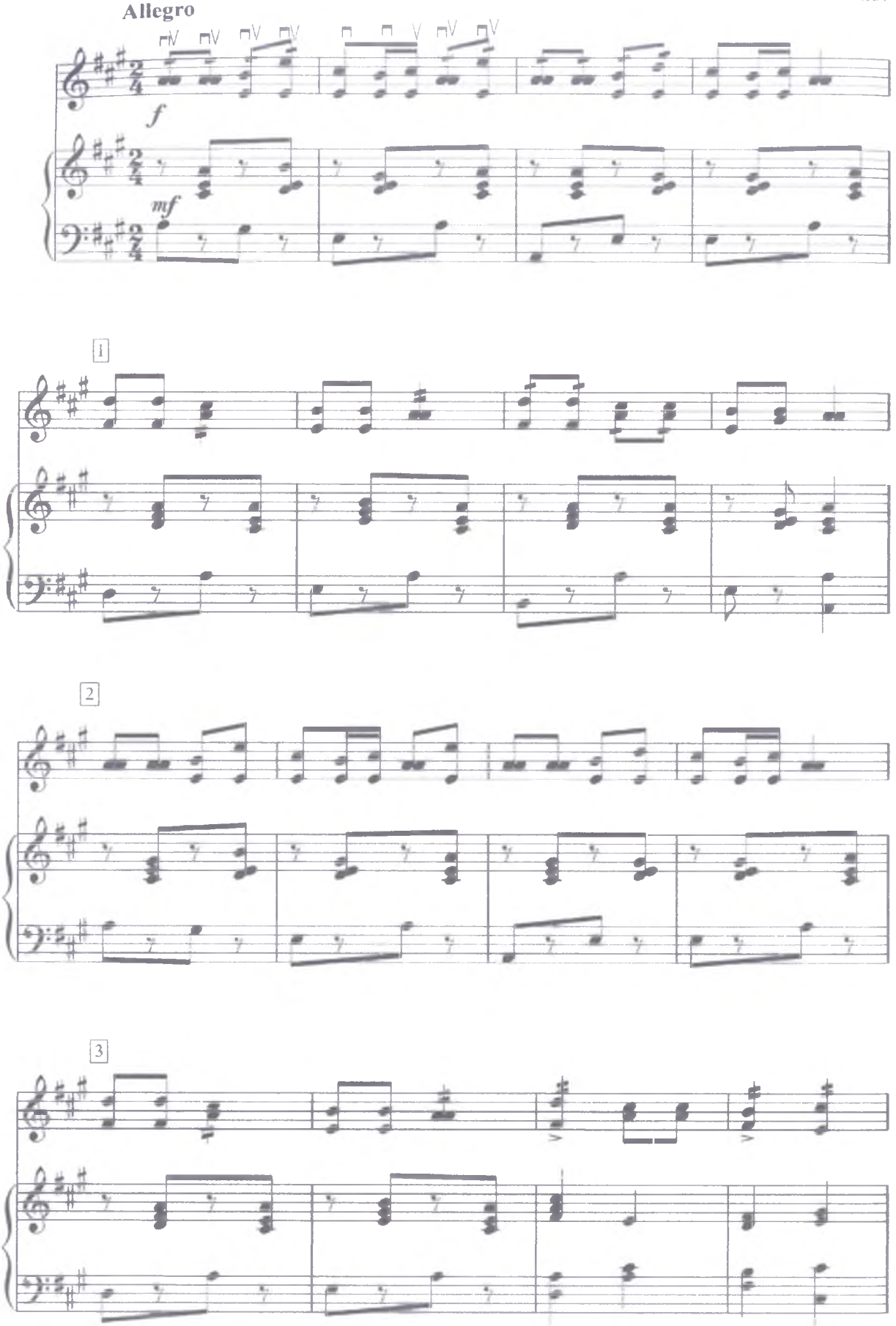
Allegro
f
mf
1
2
3

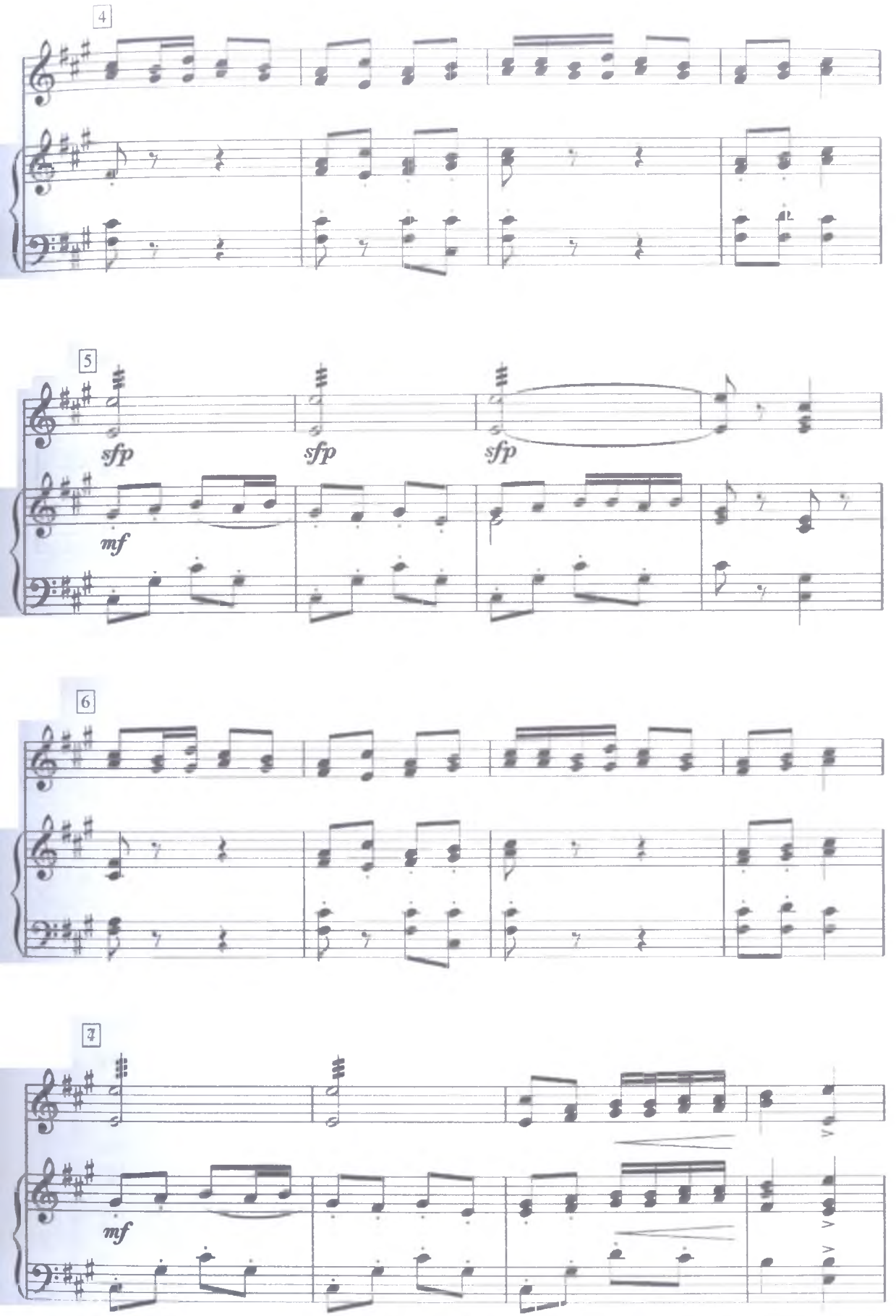
4
5
sfp
sfp
sfp
mf
6
7
mf

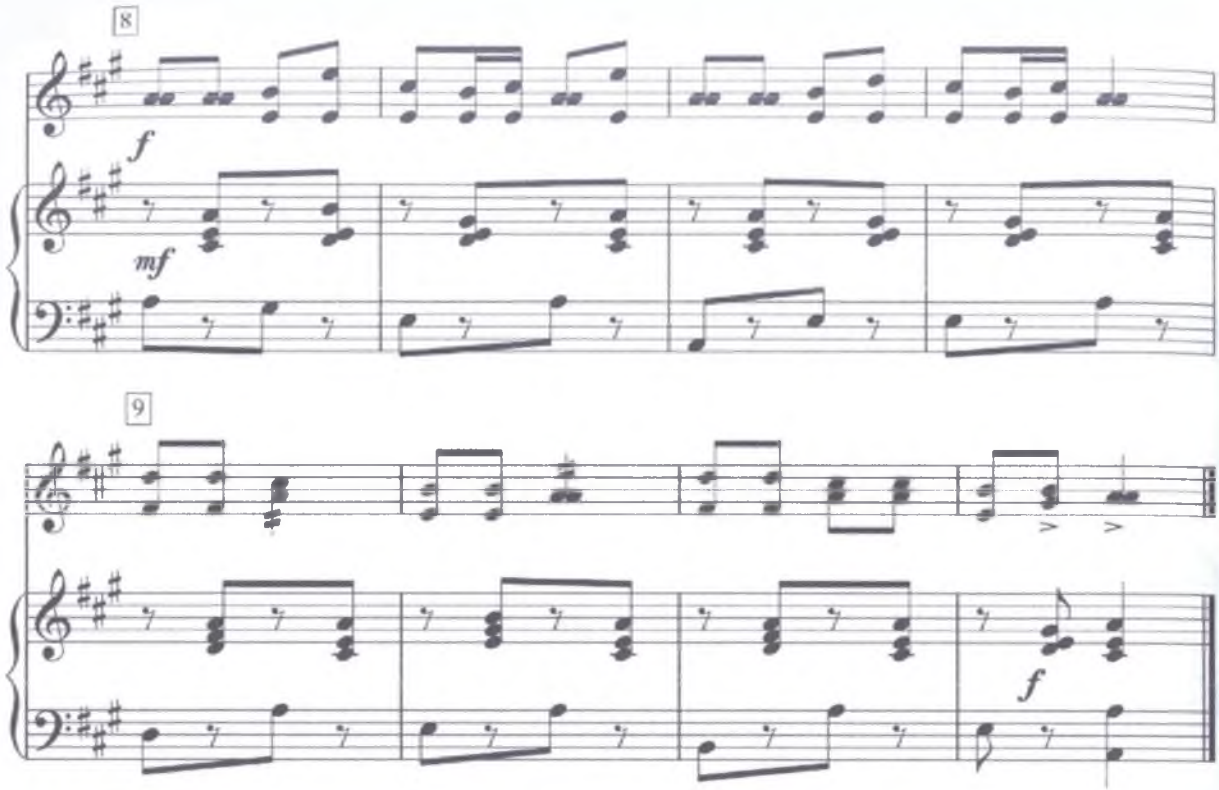
8
f
mf
9
f

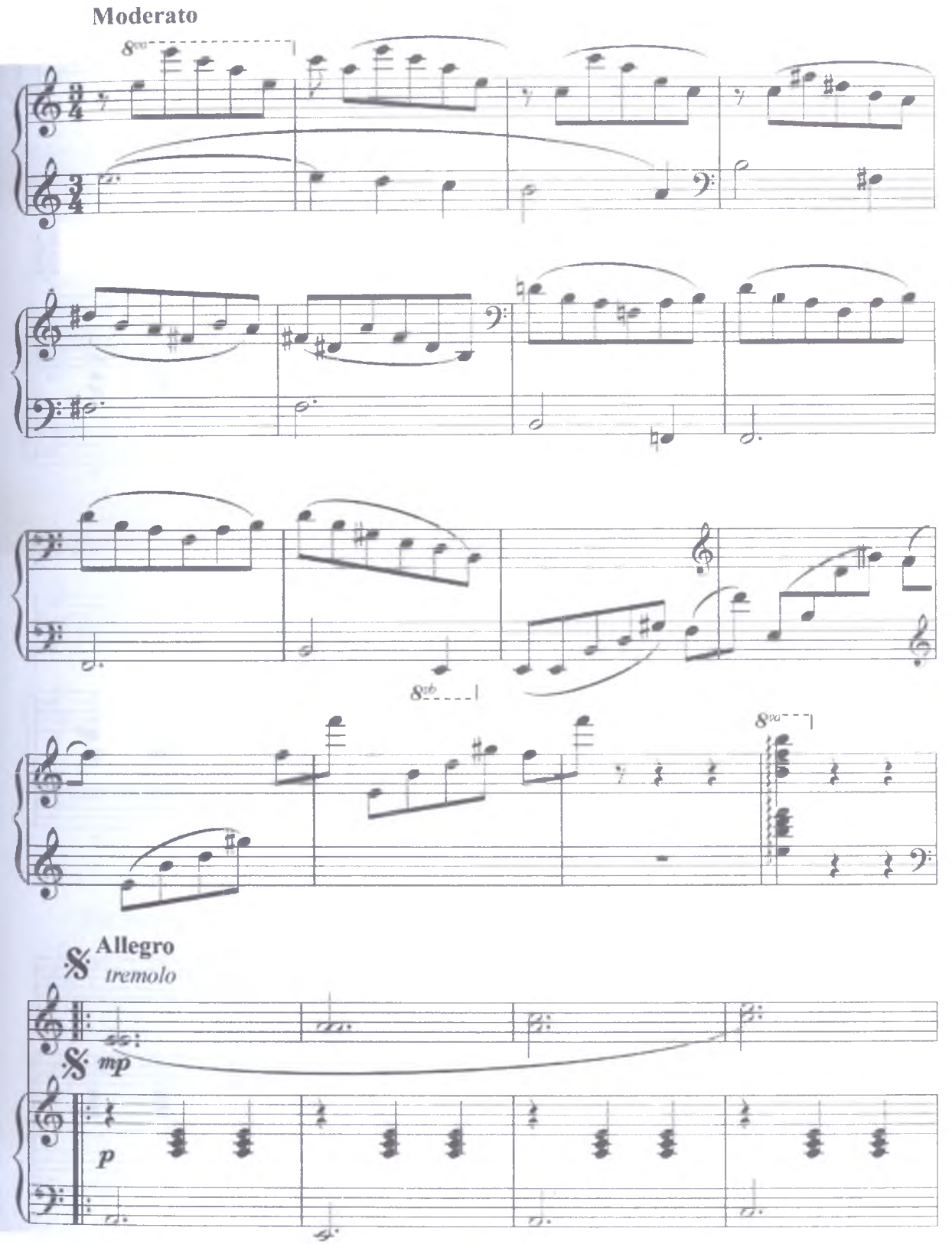
Moderato
8va
8vb
8va
Allegro
tremolo
mp
p

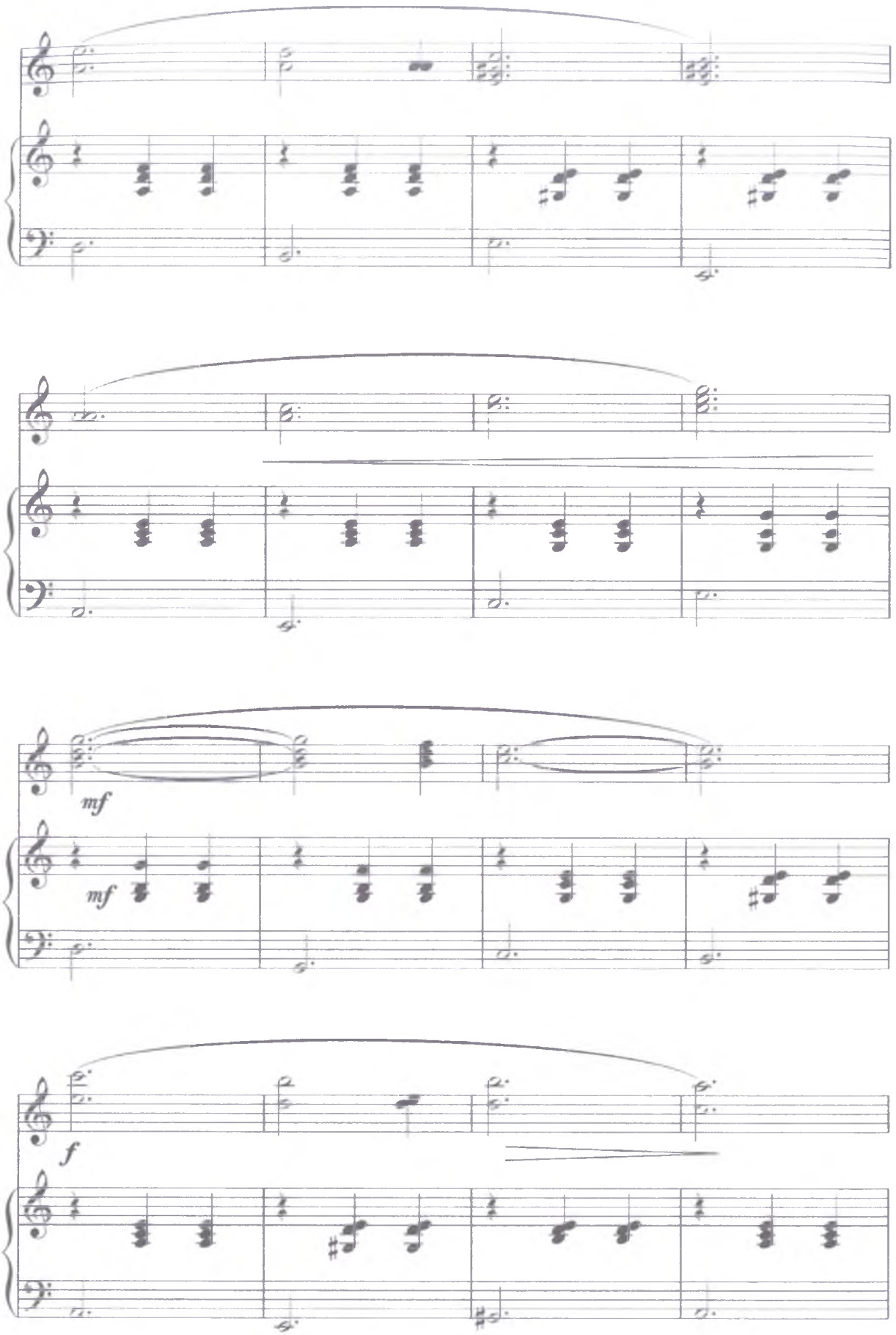
mf
mf
f

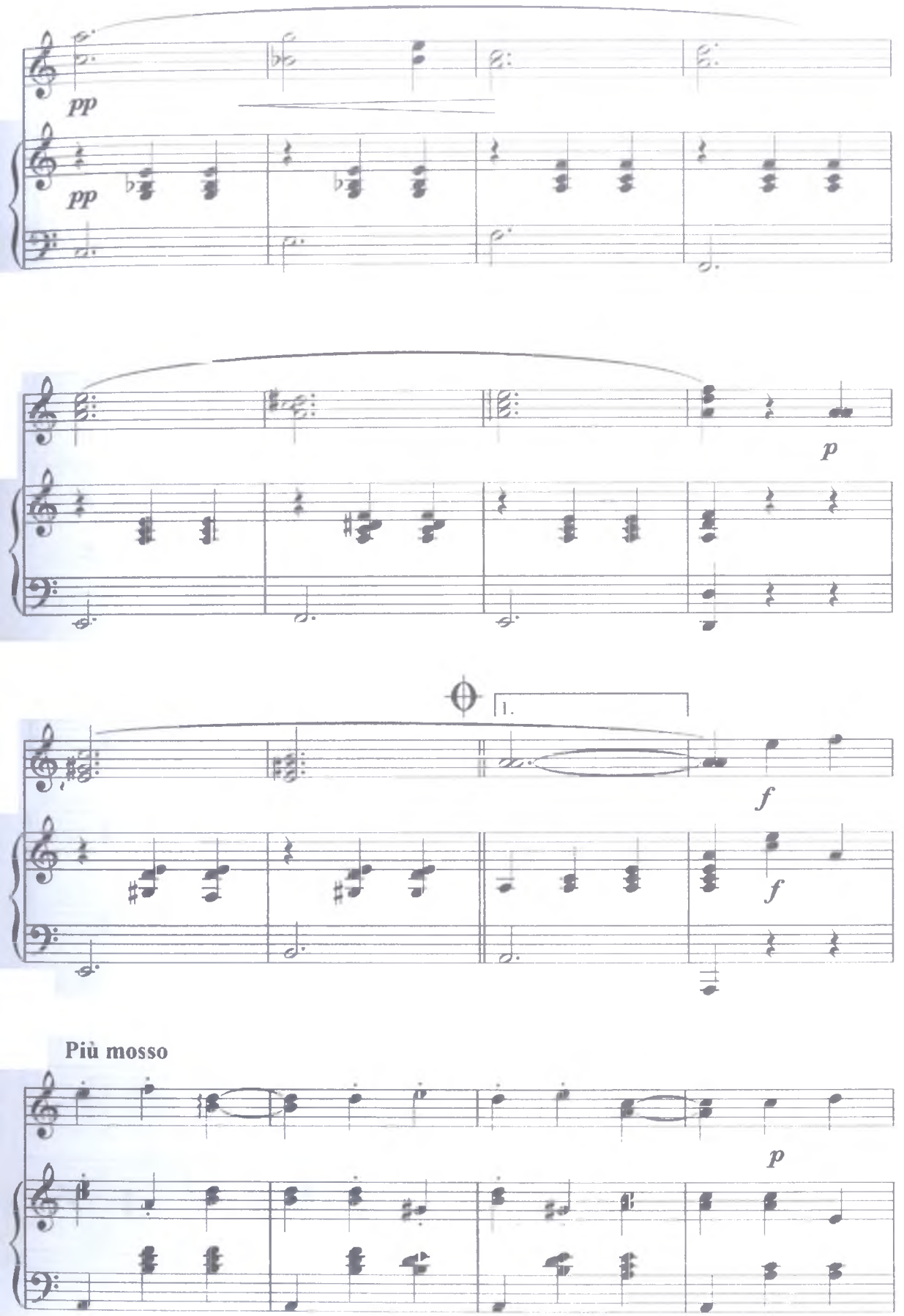
pp
pp
p
1.
f
f
Più mosso
p

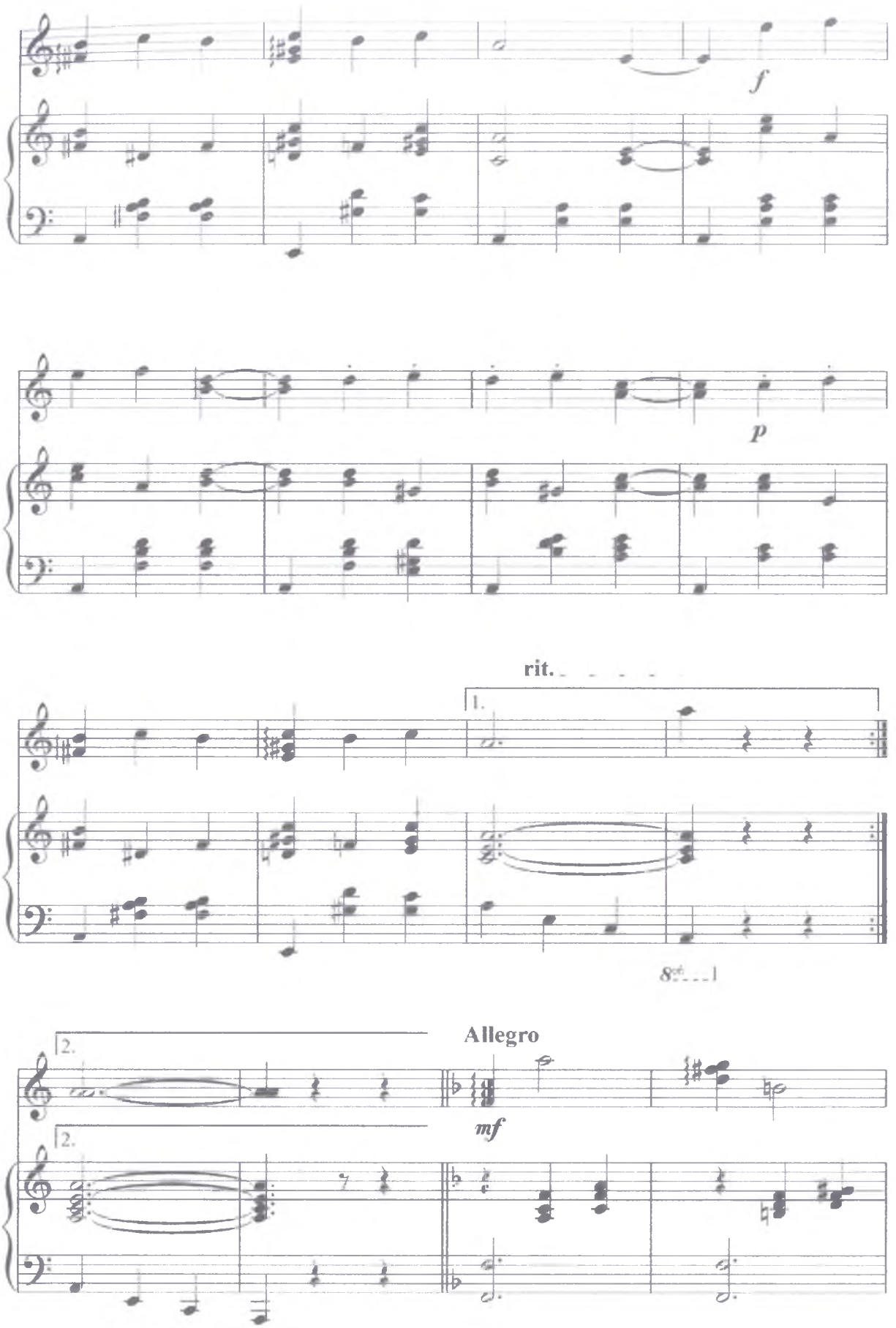
f
p
rit.
1.
8va
2.
Allegro
mf

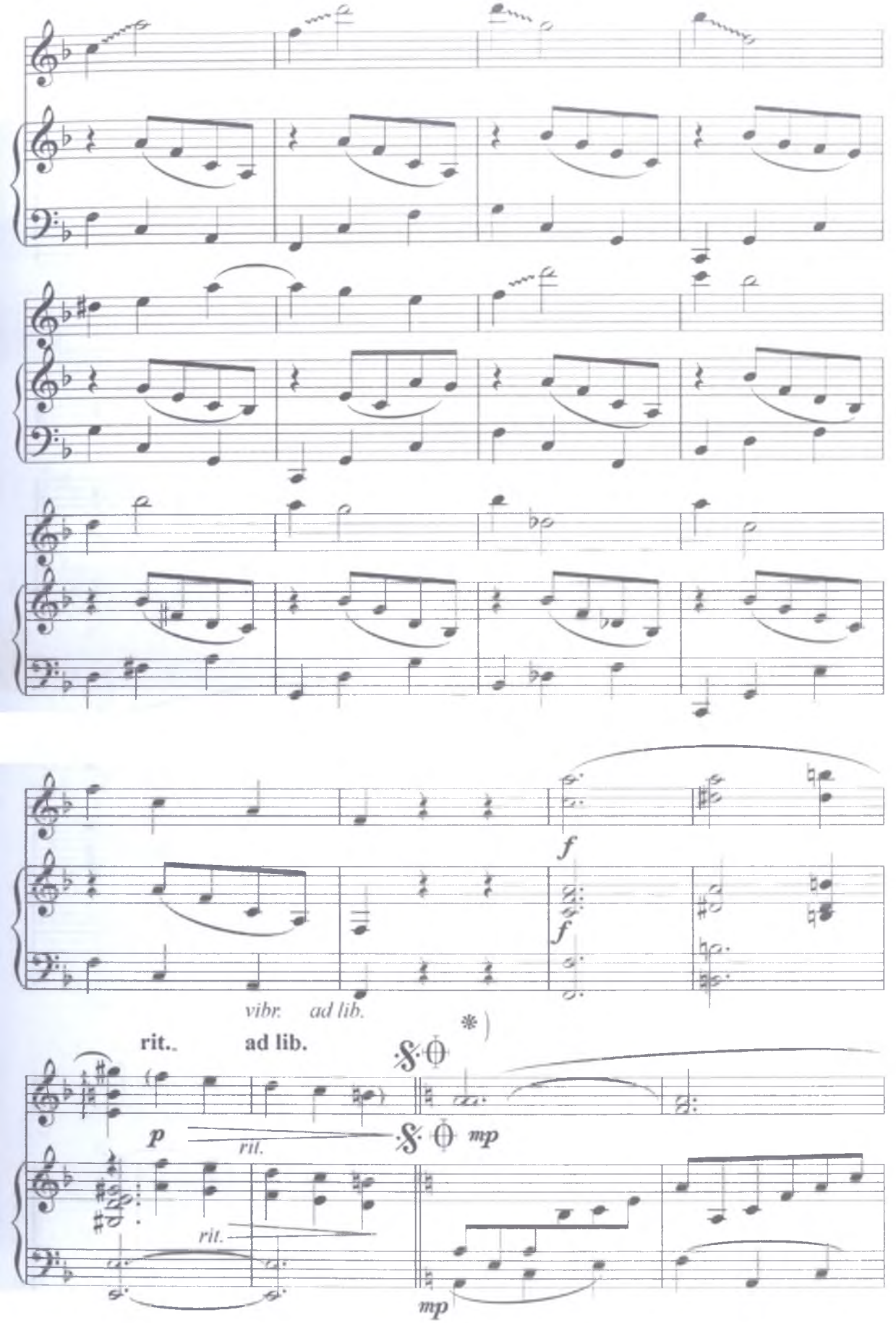
f
f
vibr.
ad lib.
rit..
ad lib.
p
rit.
mp
rit.
mp

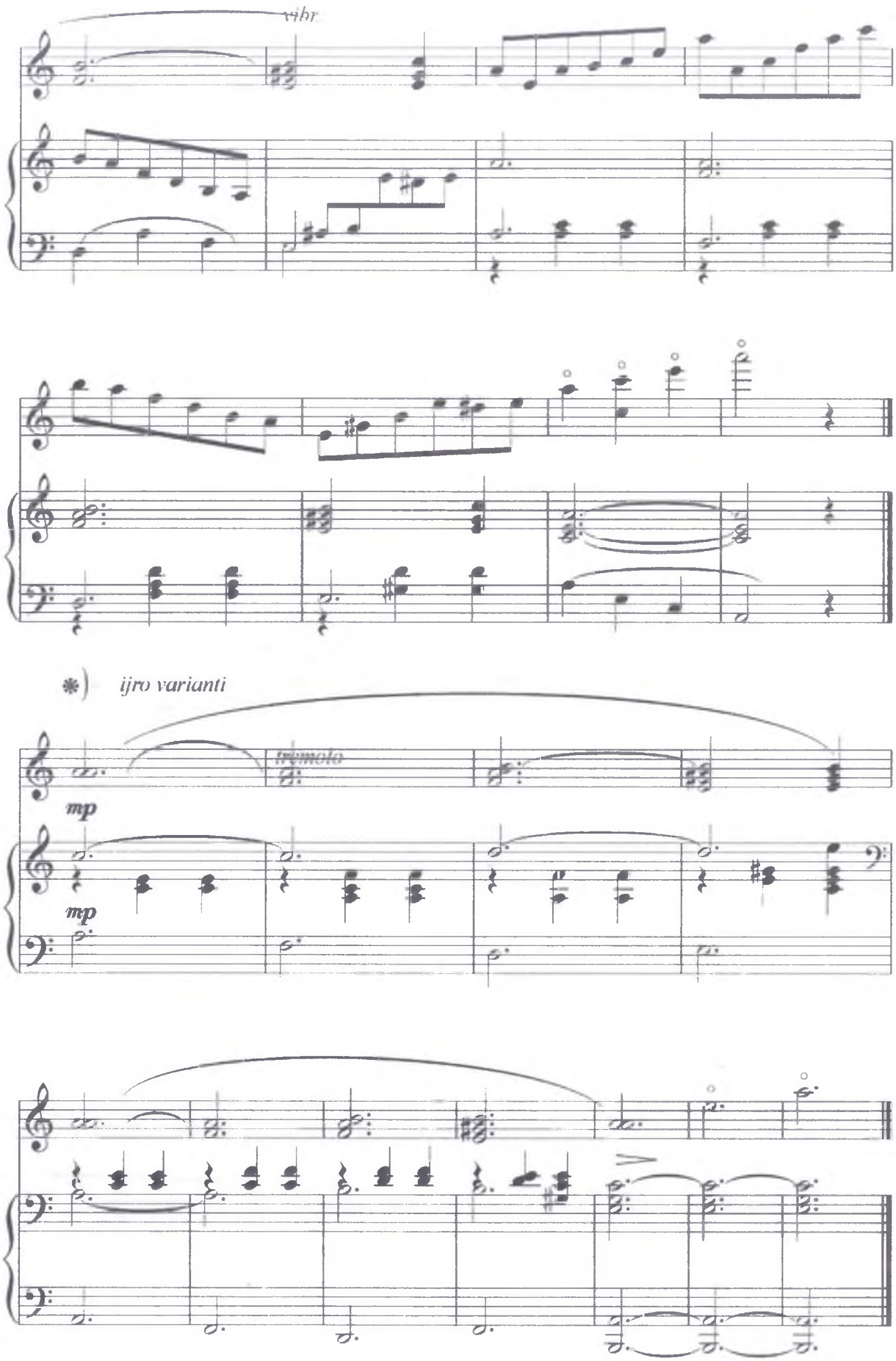
vibr
ijro varianti
mp
mp

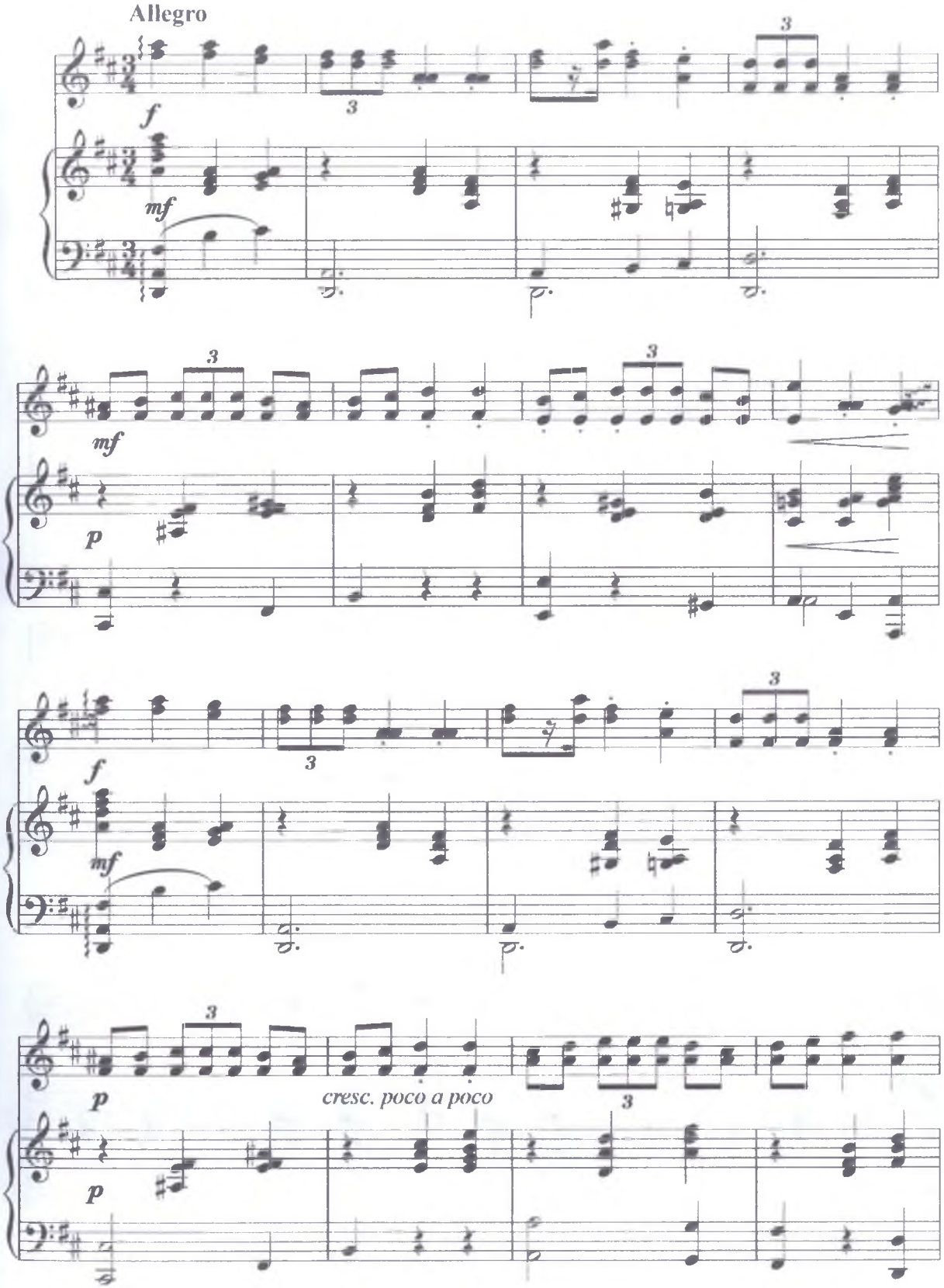
Allegro
f
mf
3
mf
p
f
mf
p
cresc. poco a poco
p

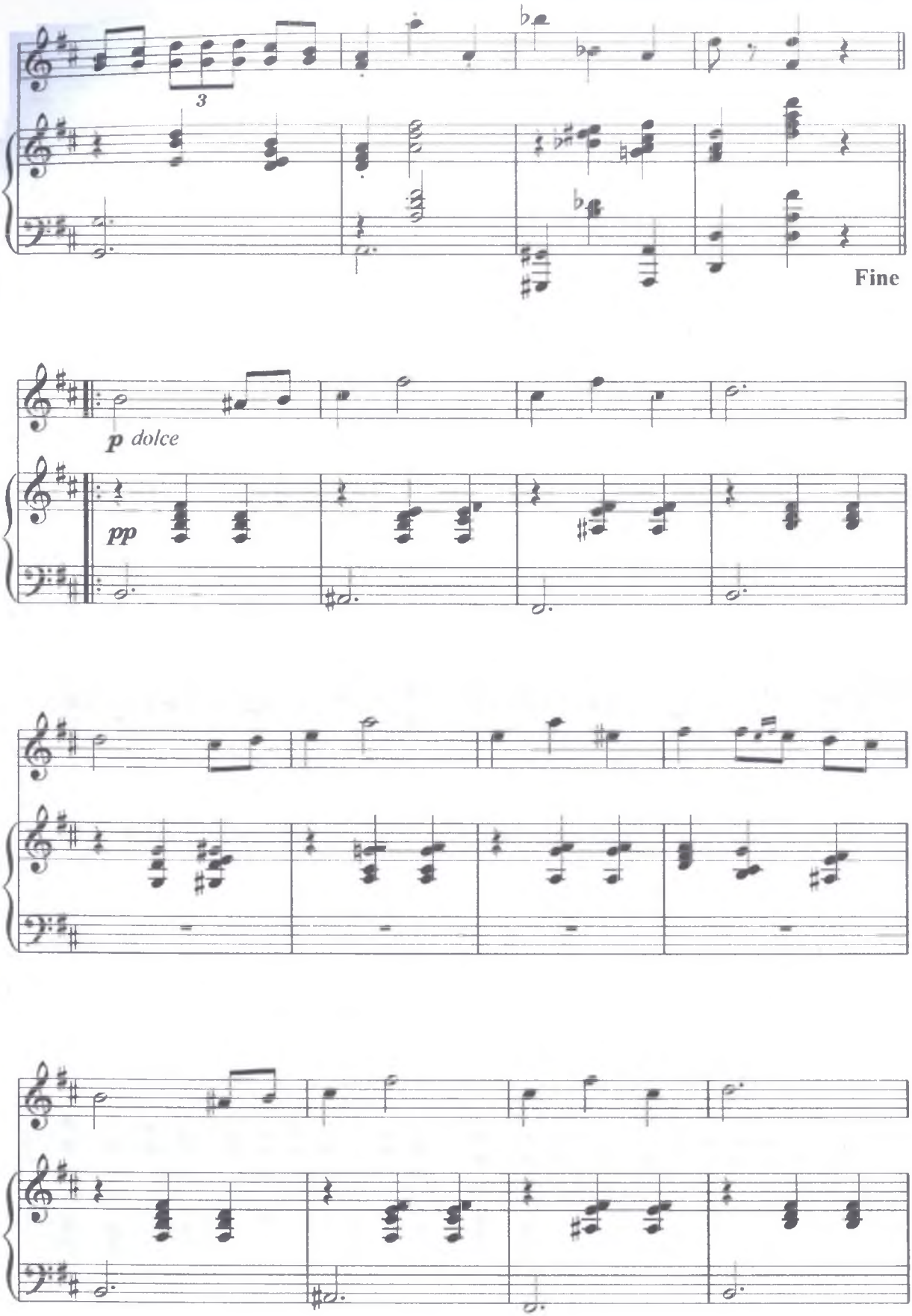
3
Fine
p dolce
pp

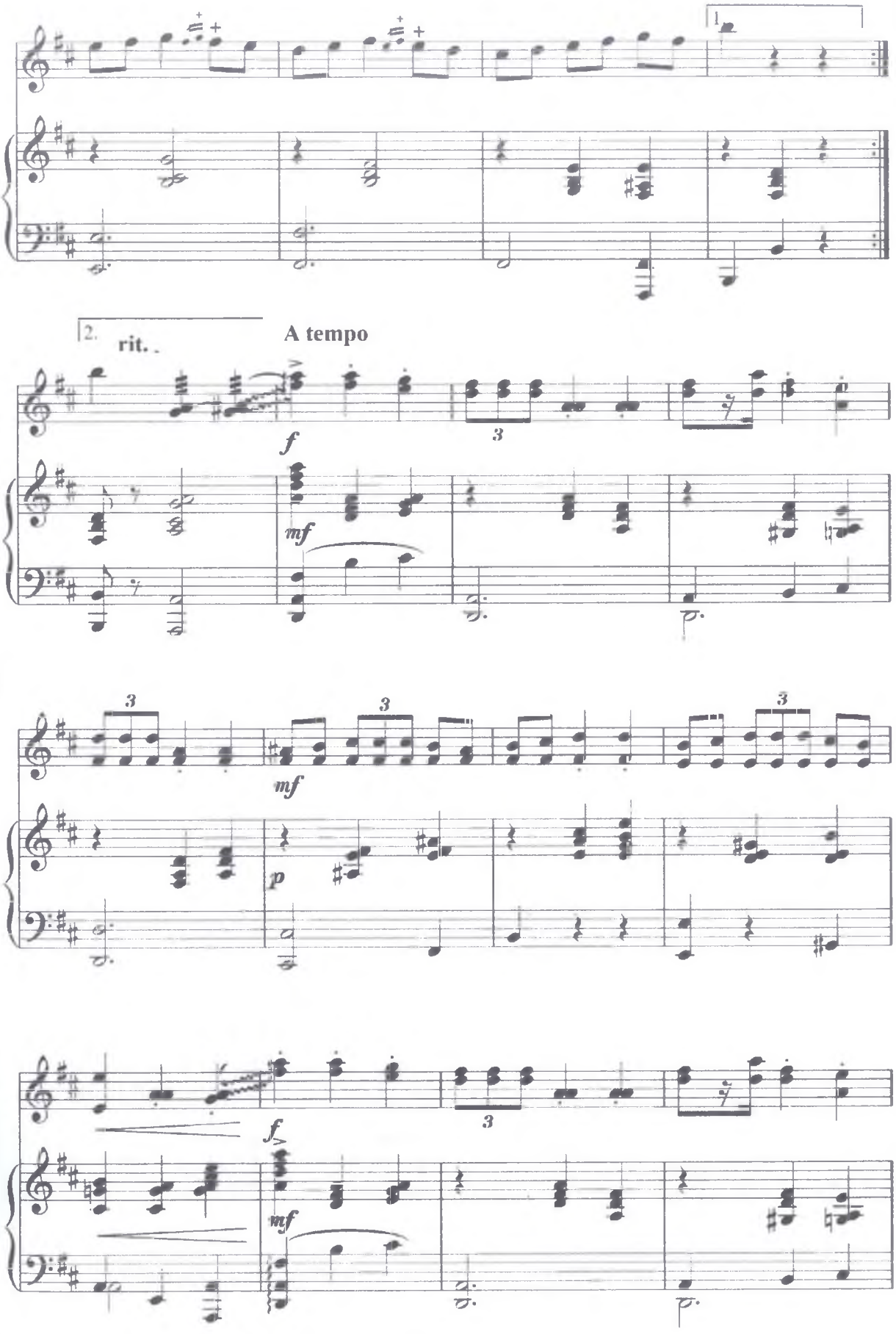
1.
2.
rit. .
A tempo
f
mf
3
p
f
mf

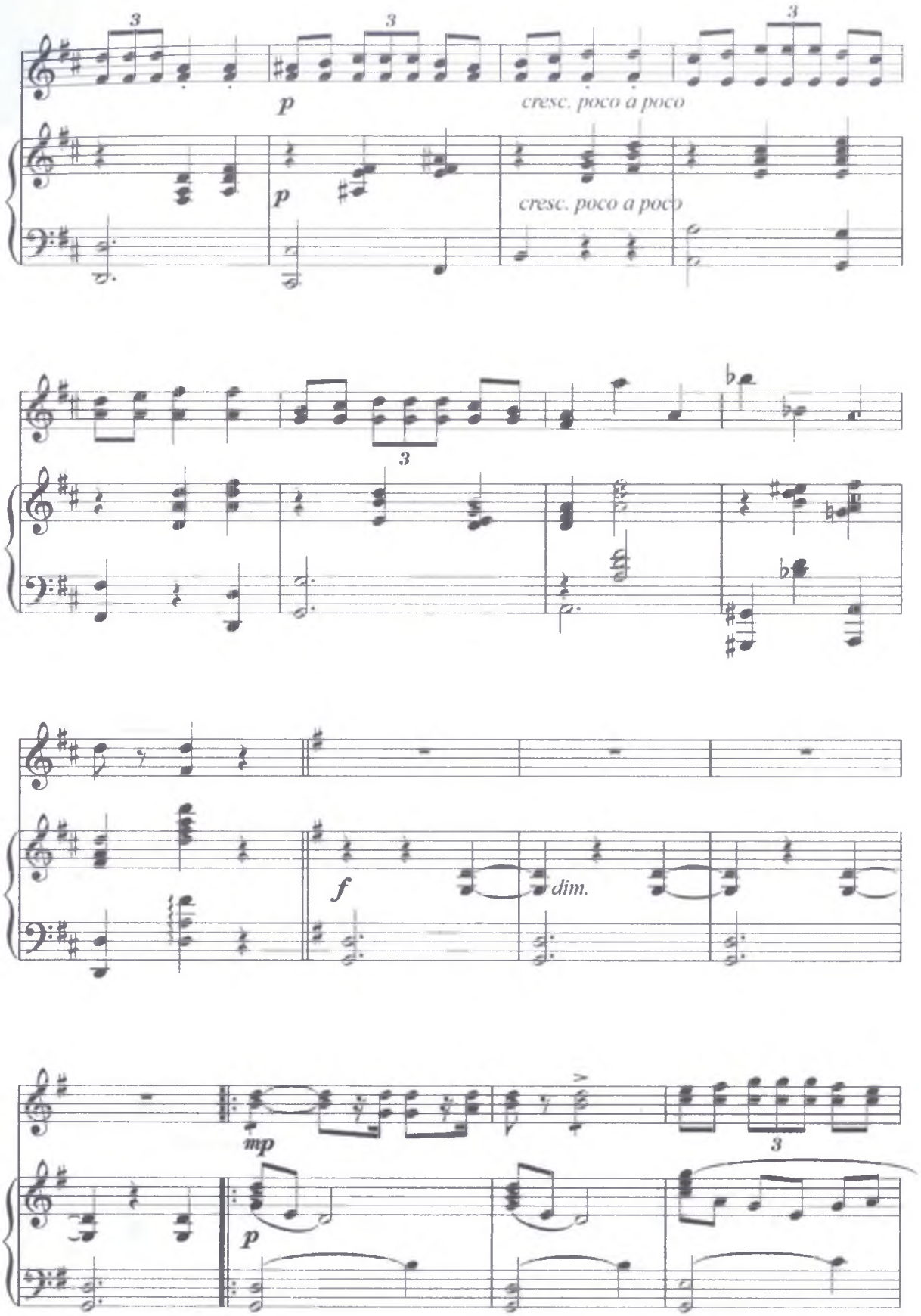
3
3
3
p
cresc. poco a poco
p
cresc. poco a poco
3
f
dim.
mp
3
p

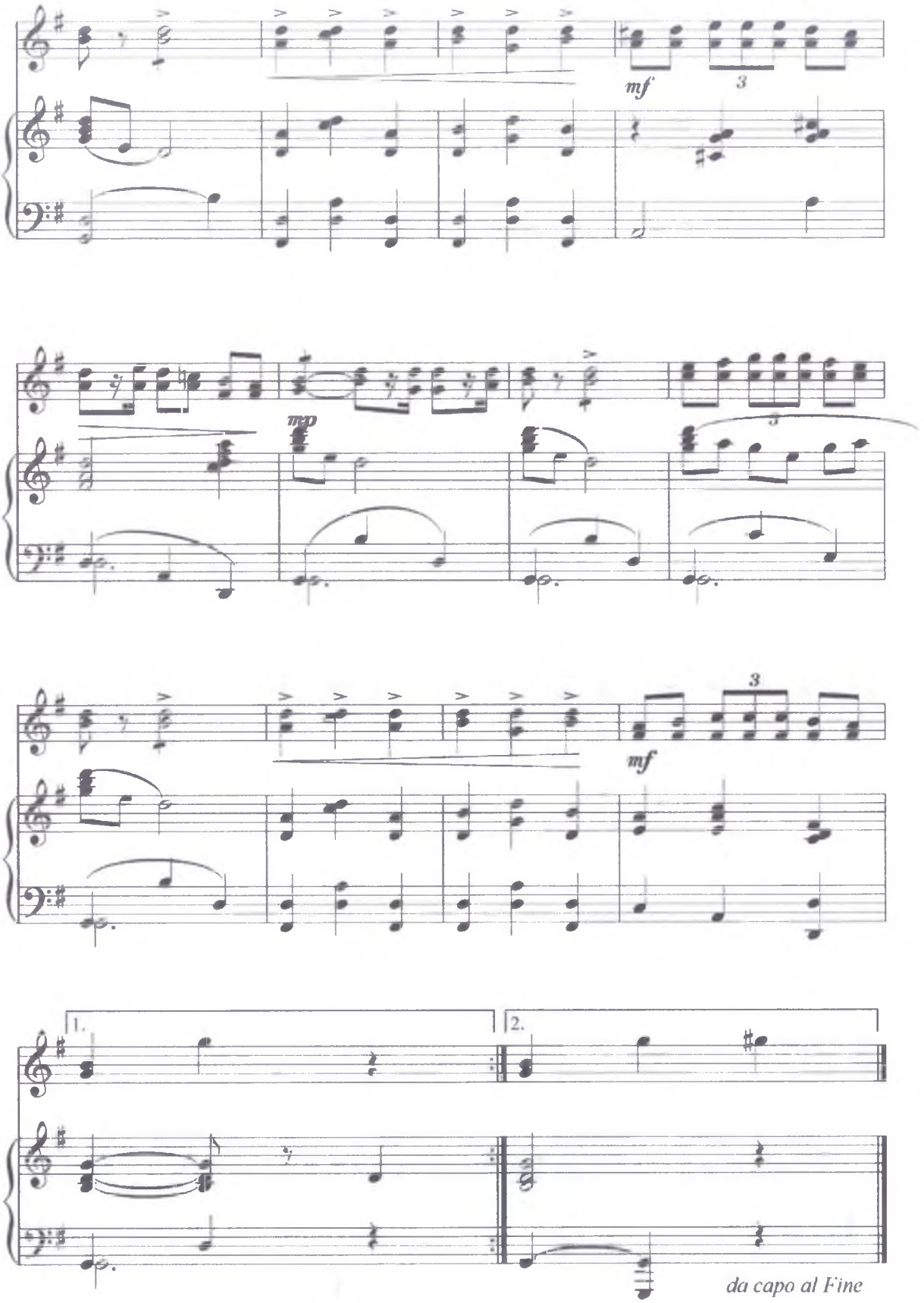
mf
3
mp
3
3
mf
1.
2.
da capo al Fine

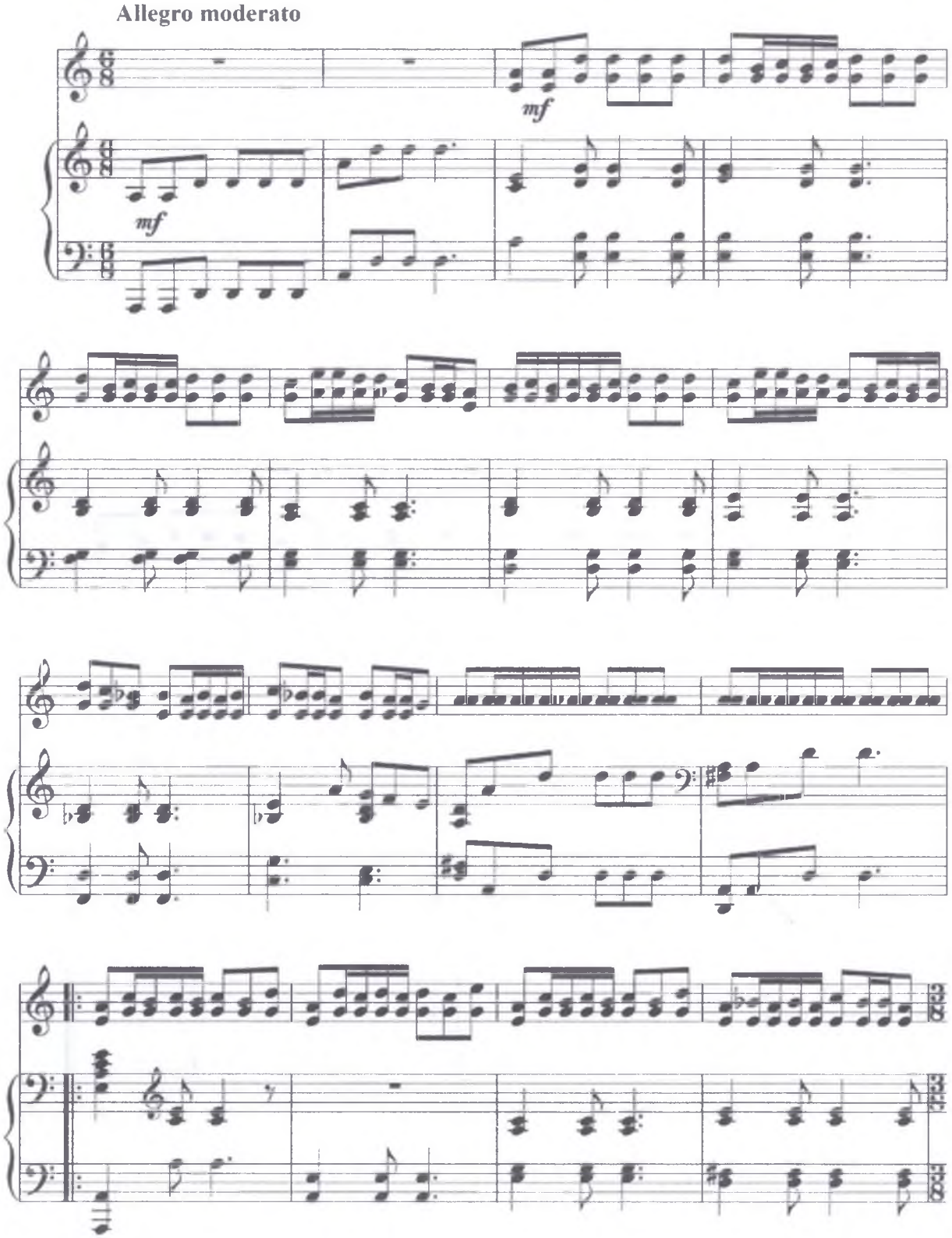
Allegro moderato
mf
mf

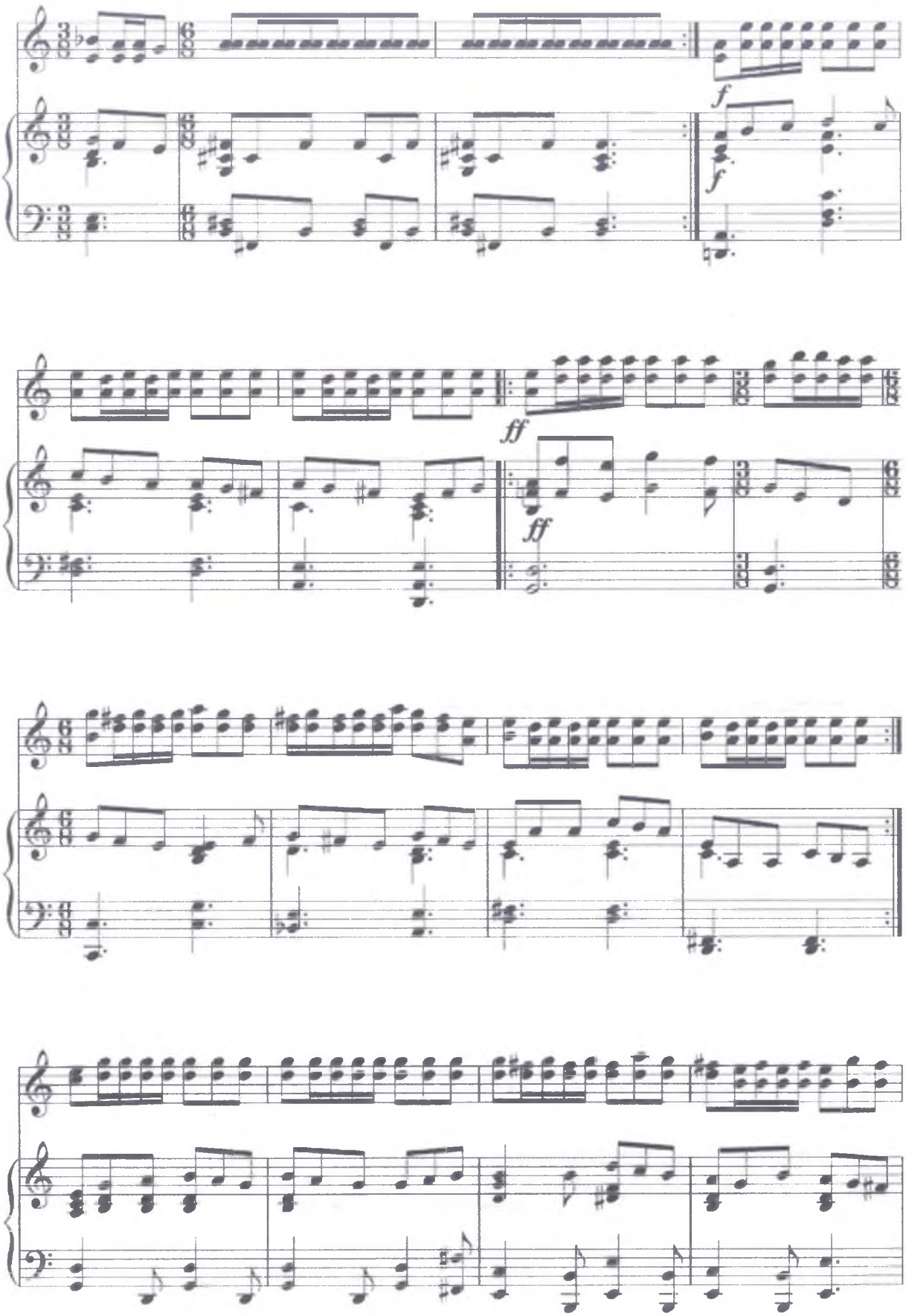
f
f
ff
ff

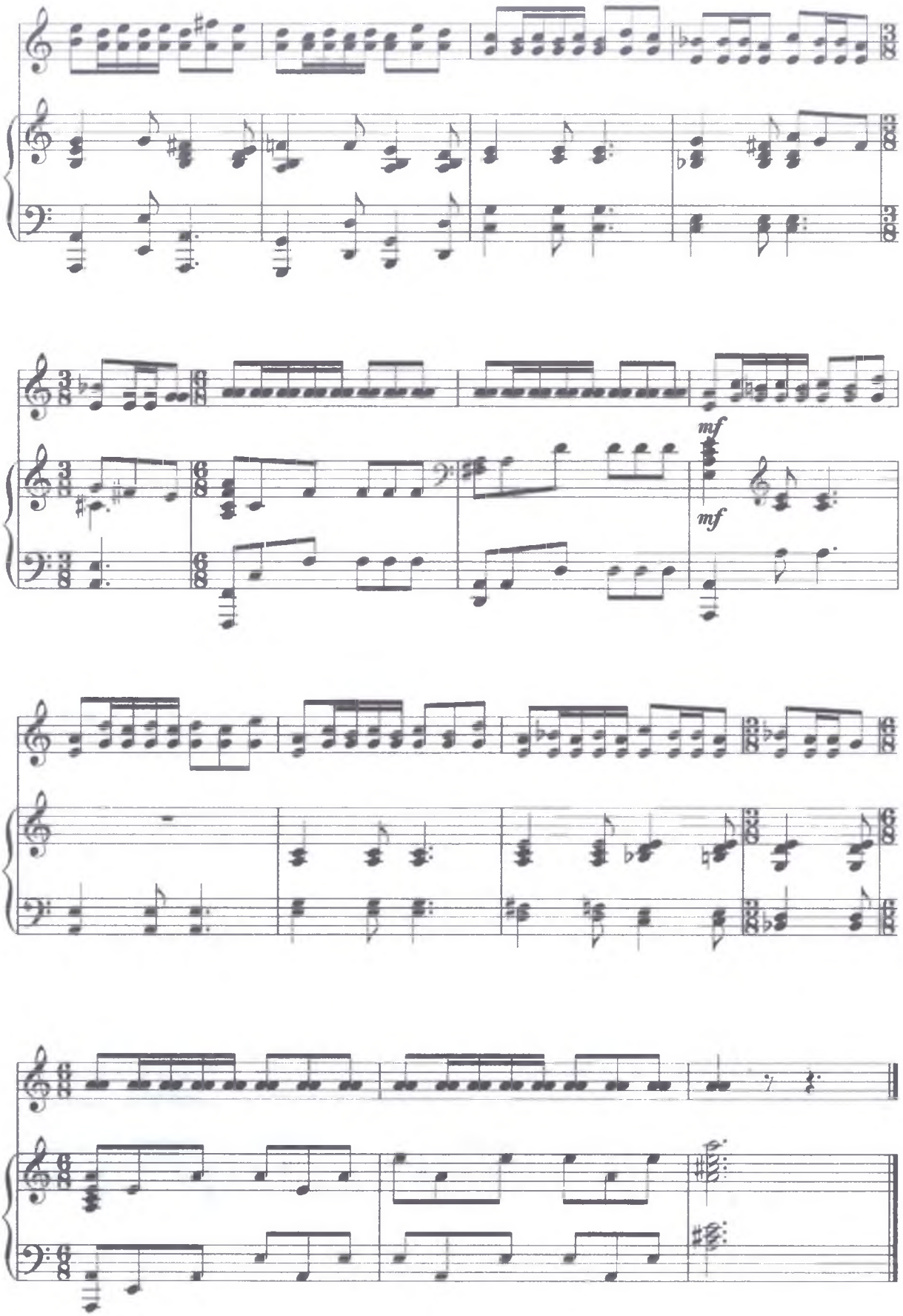
mf
mf

V.A.Motsart

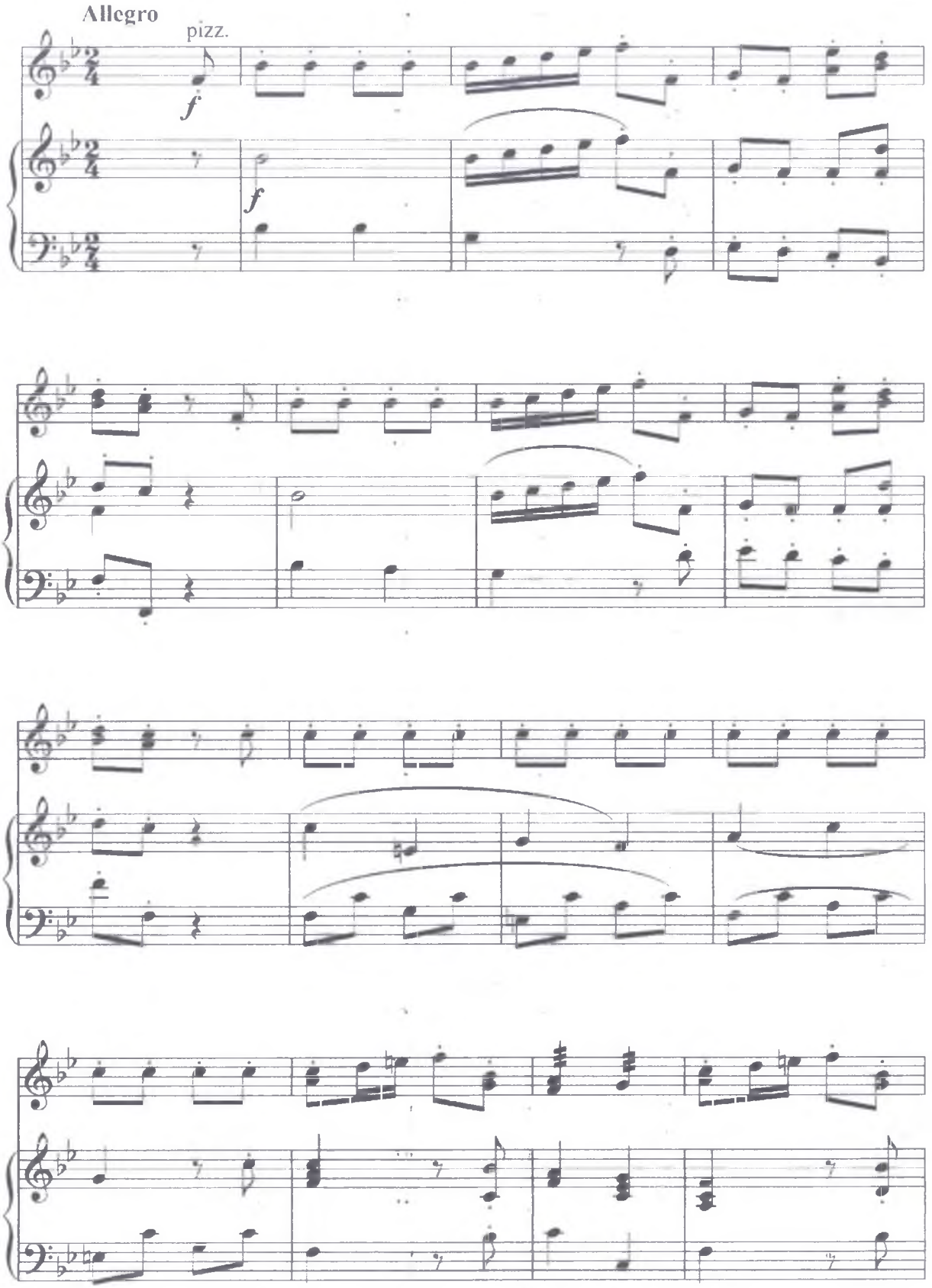

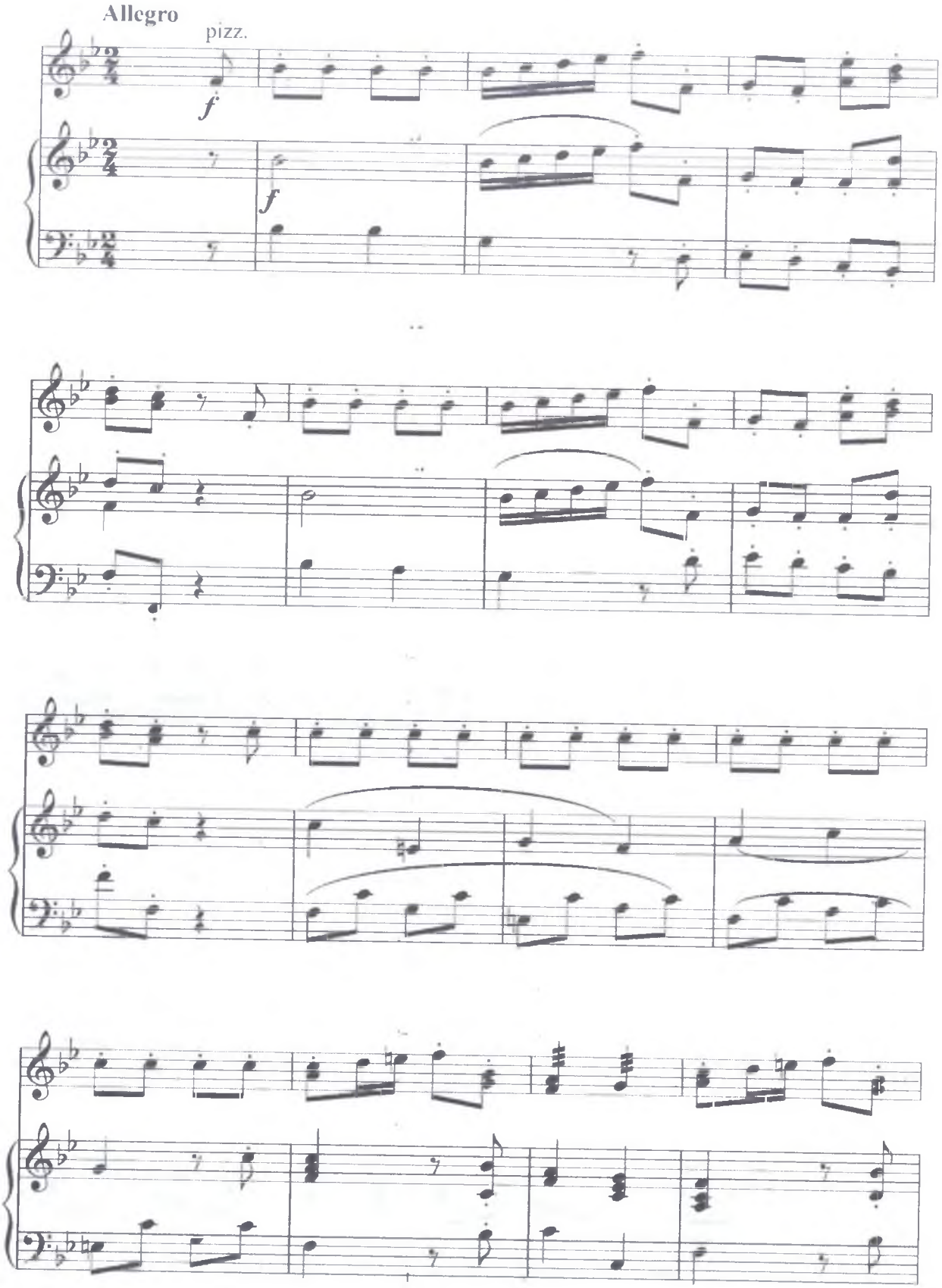
Allegro
pizz.
f
f

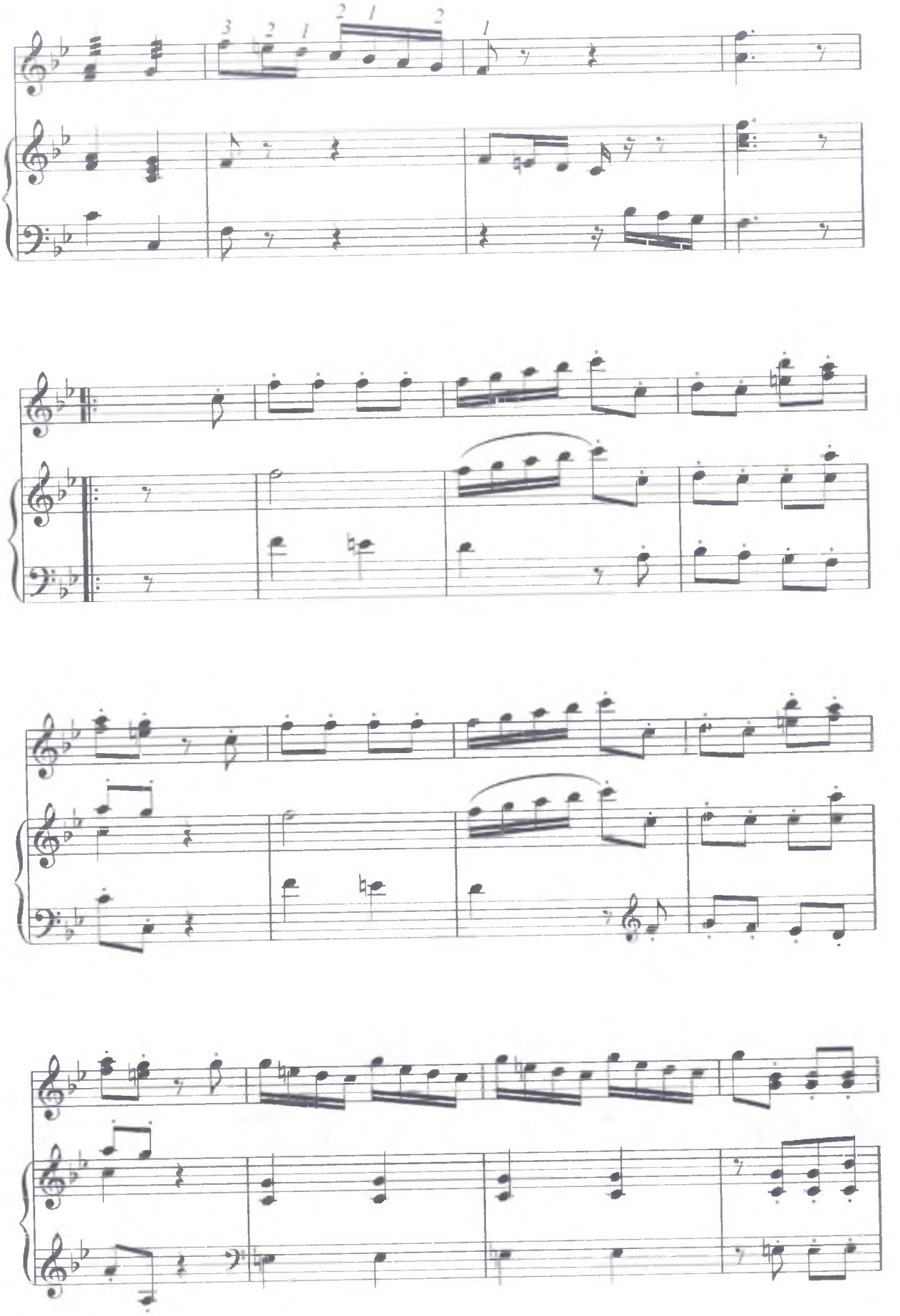

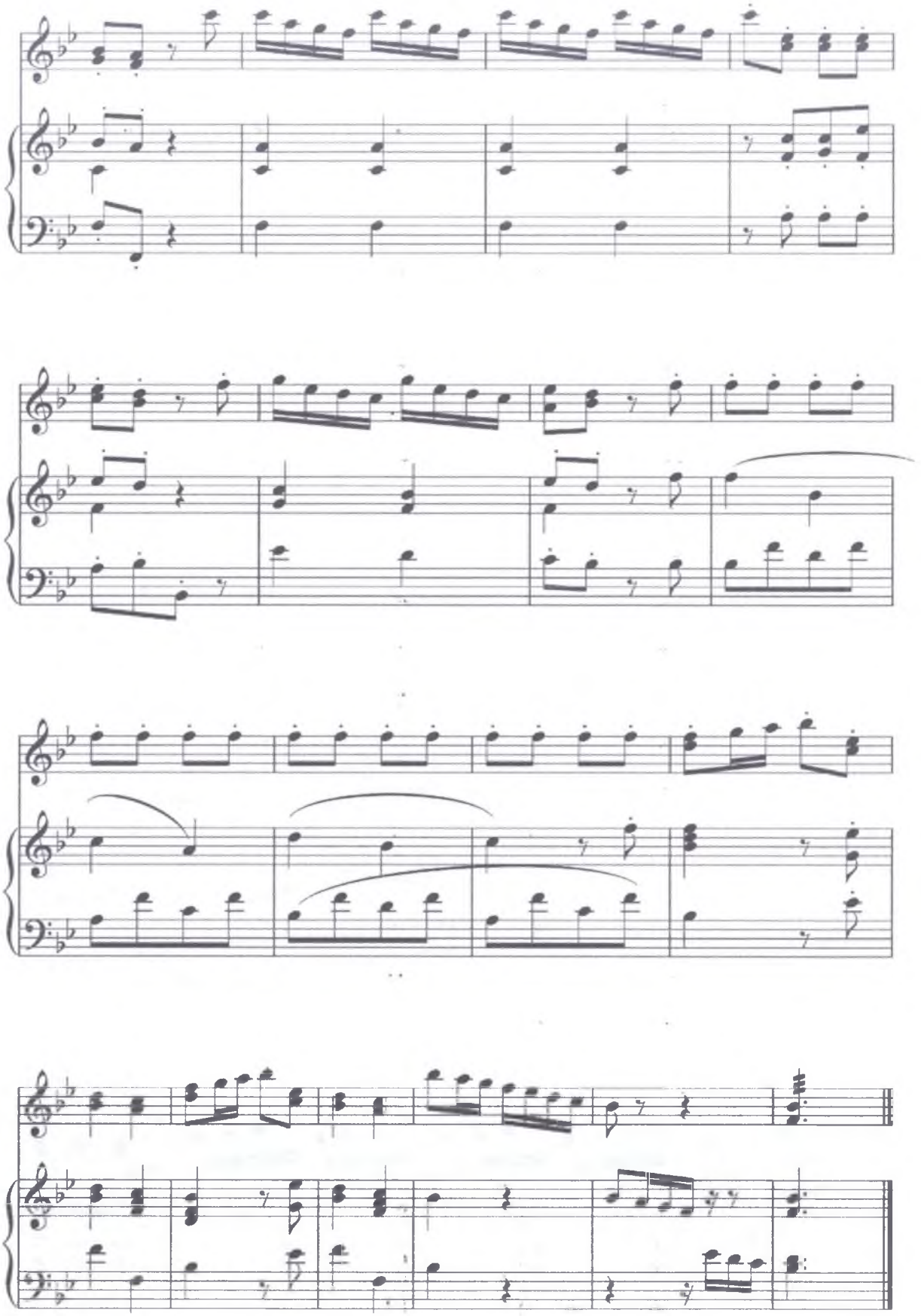

TURK NAVOSI

Dutor tenor va fortepiano uchun
«Esmere suyle suylesin»
turk kuyi asosida

Habibulla Rahimov

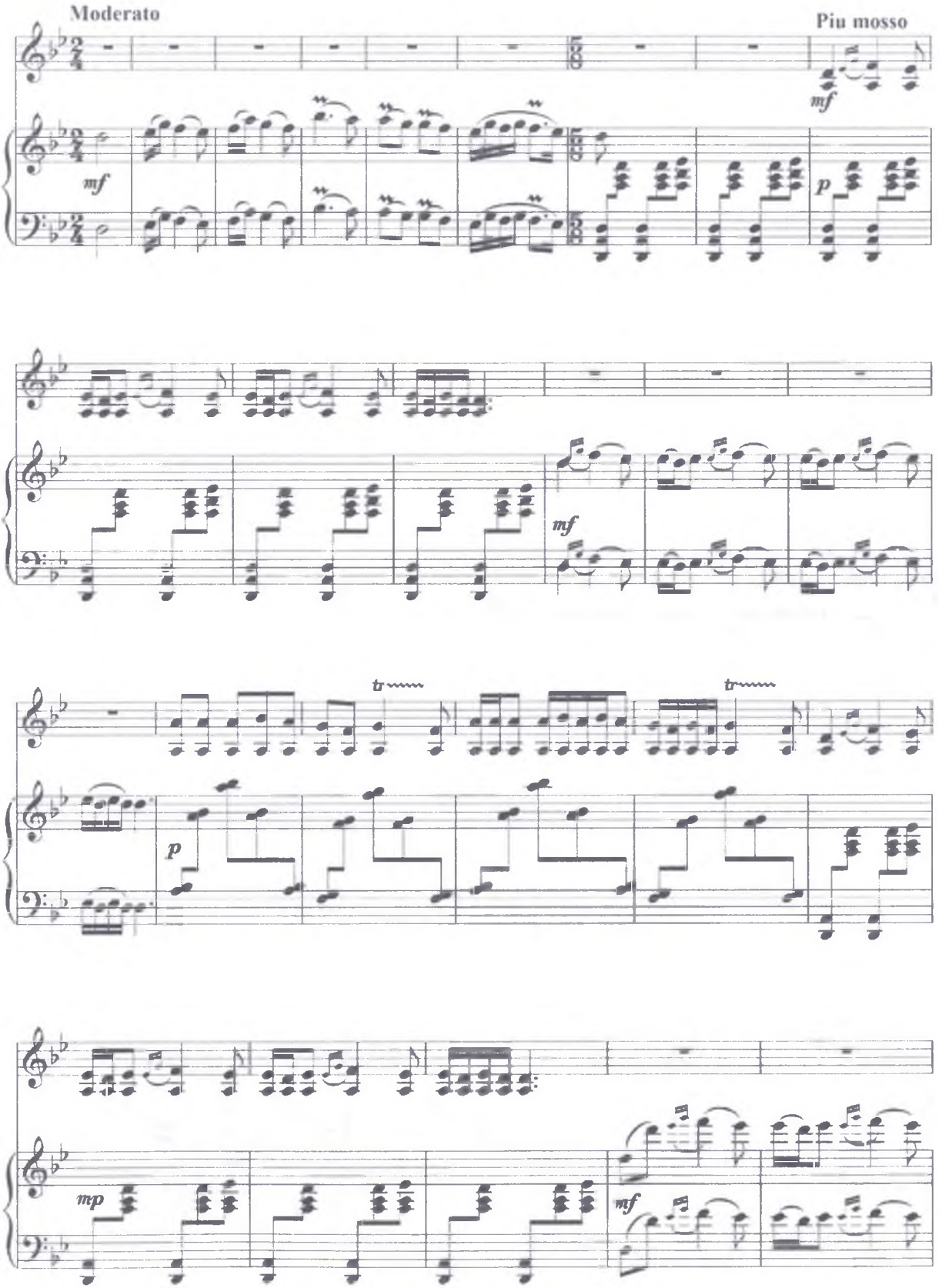

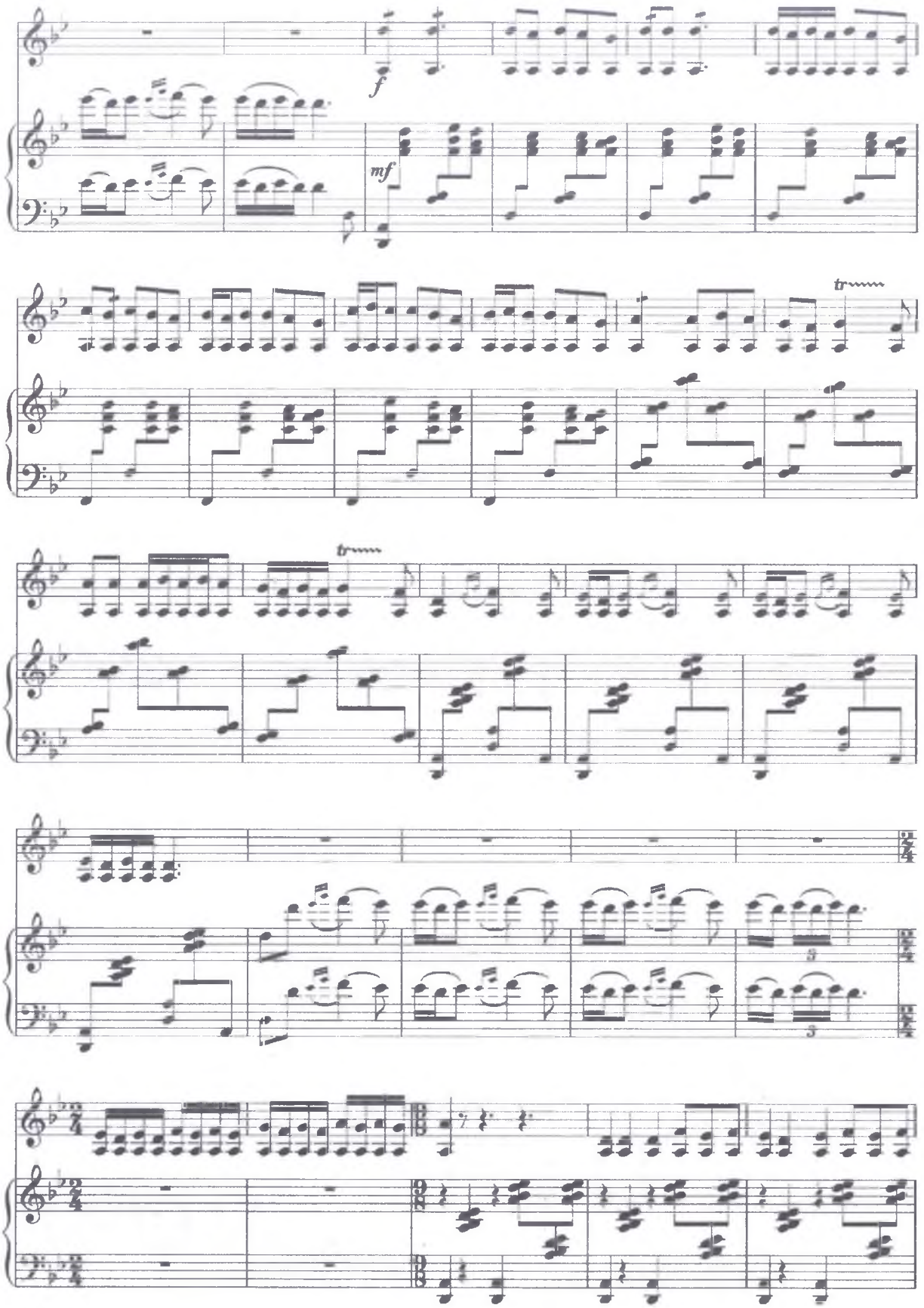
f
mf
tr
tr
3
3

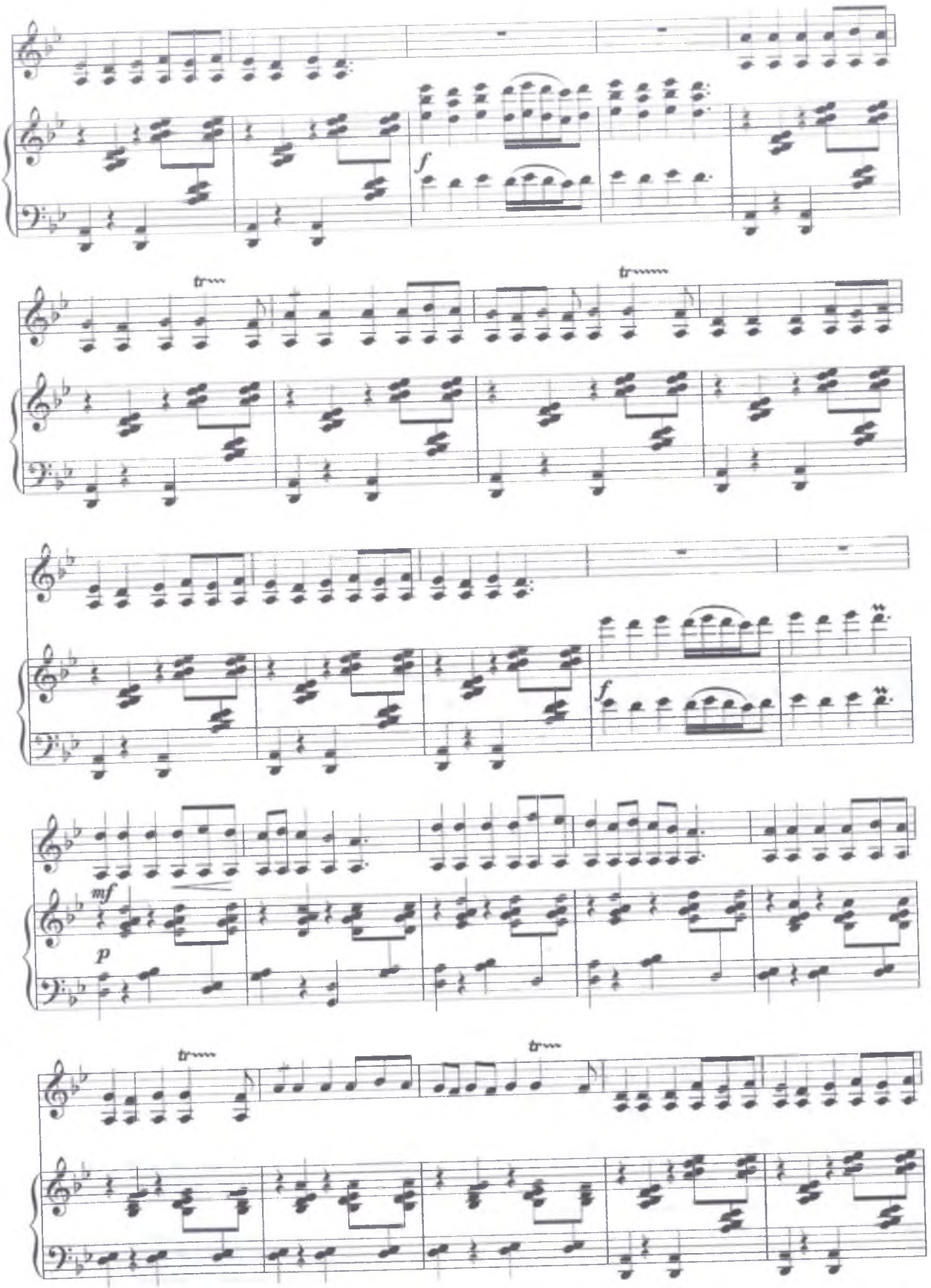
f
tr
tr
f
mf
p
tr
tr

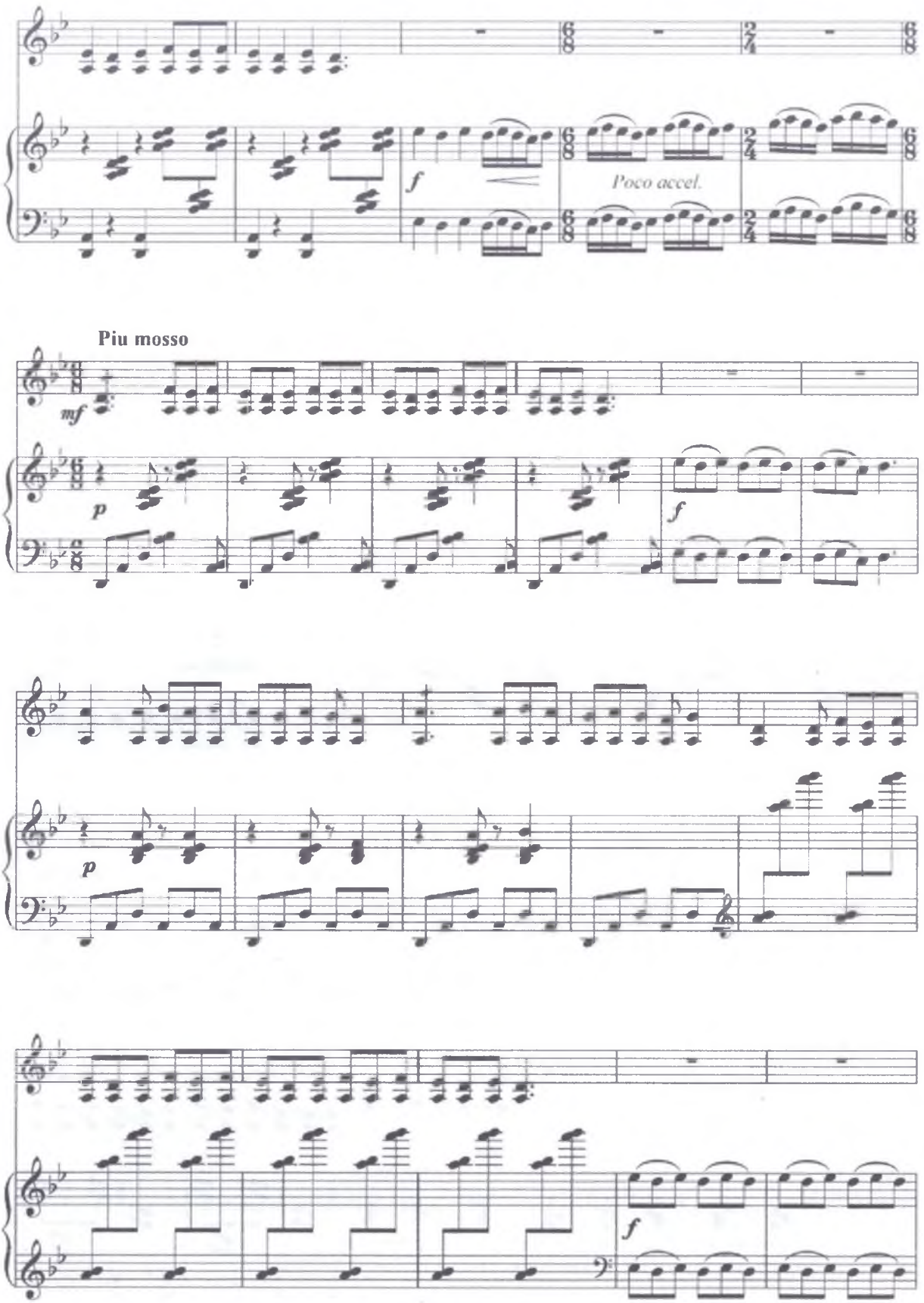
f
Poco accel.
Piu mosso
mf
p
f
p
f

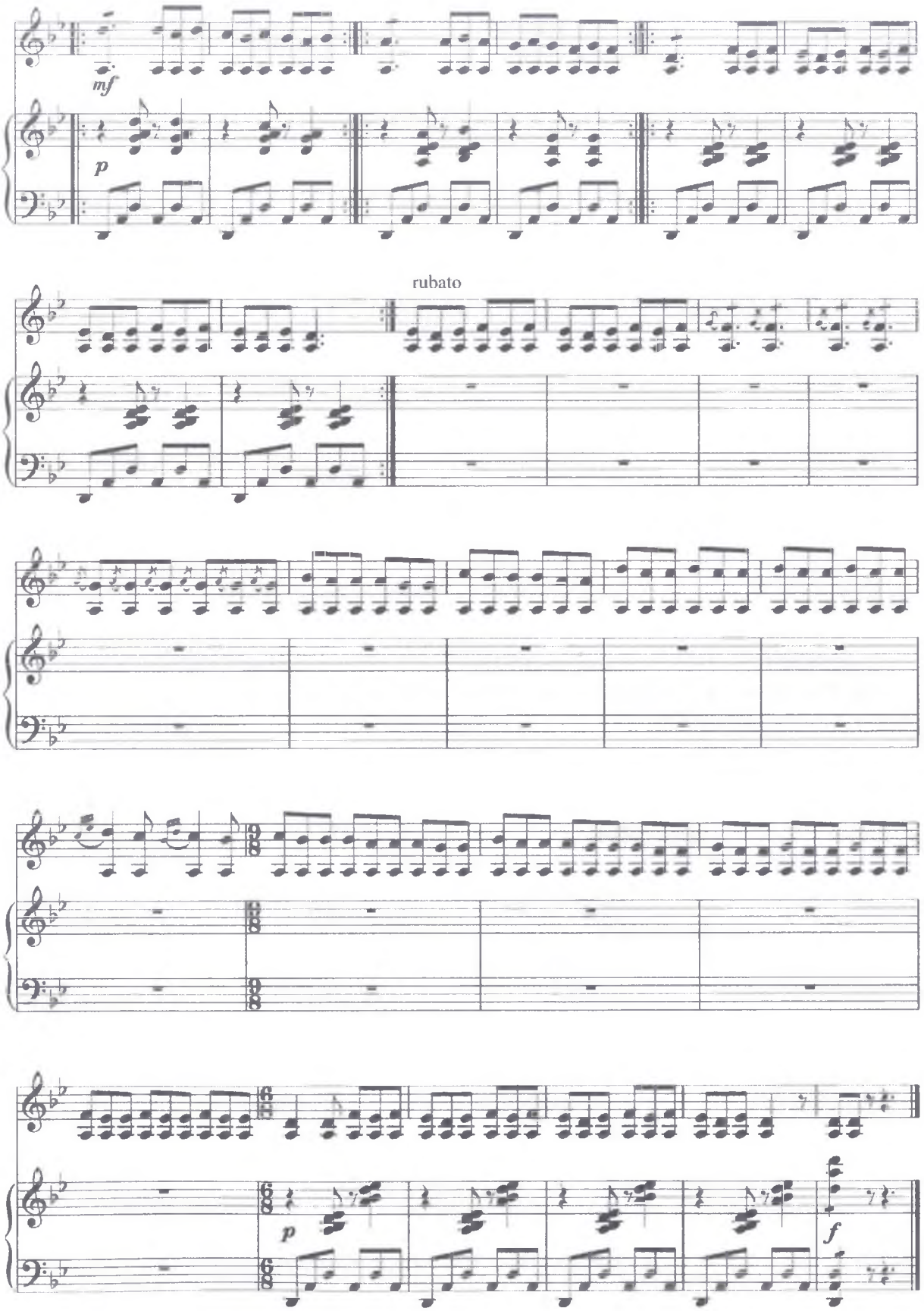
mf
p
rubato
p
f

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi//O'zbekiston Respublikasai Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza.2016-yil 7-dekabr.-Toshkent:O'zbekiston NMIU, 2017.

2. Mirziyoyev Sh. Erkin va forovon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz //O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2016.

3. X.F.Azimov Fortepiano darsligi. T., 1988.

4. Muhammadjonova Z.Fortepiano chalishnio'rgatish uslubiyoti.-Toshkent: Yangi nashr, 2006.

5. Алиматова Г. Сапаров В. Фортепиано. Ўзбекистон давлат консерваторияси. Т., 2009.

6. Бах И.С. Маленькие прелюдии и фуги. Ленинград: Музыка. 1984.

7. Николаев А. Школа игры на фортепиано. Москва. 1967.

8. Xayitboyeva D. Notani varoqdan o'qish va Fortepiano ansambli.- T., 2010.

9. Моцарт В. Шесть сонатин. Москва: Музгиз. 1963.

10. Raximov Sh. "Cholgu ijrochiligiga o'rgatish metodikasi" oquv qollanma. T., 2009.

11 4. X.Nurmatov. O.Fayziev. "Cholgu ijrochiligi rubob" oquv qollanma. T. 2009.

12. Nurmatov X. "O'zbek xalq musiqasi". T., 1998.

13. Raximov Sh. Cholgu ijrochiligi (dutor). "Fan" nashriyoti. 2007.

14. Sh.Raximov, X.Omonov «Cholgu ijrochiligi va ansambli». «Dutor» O`quv qo`llanma. «Fan» nashriyoti. 2017.

15. 3. Sh.Raximov, A.Saidov. "Cholgu ansambli". T., 2012.

16. 8. Sh.Raximov. X Nurmatov."Cholgu ijrochiligi tarixi " oquv qollanma. T., 2009.

MUNDARIJA

Kirish 3

1-qism. Fortepiano 6
2-qism. Kichik shakldagi asarlar..... 25
3-qism. Fortepiano uchun asarlar..... 32
4-qism. O'zbek xalq cholgu asarlar 72

SHAVKAT RAXIMOV, LOLA SULTONOVA

FORTEPIANO VA QO‘SHIMCHA CHOLG‘U

Oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma

Texnik muharrir *M.Qudratova*
Badiiy muharrir *Sh.Odilov*
Musahhih *M.Yusupova*
Kompyuterda tayyorlovchi *B.Ashurov*

Bosishga ruxsat etildi 4.10.2022. Bichimi 60 x 84 1/8.
Times New Roman garniturasi. Shartli b.t. 14,5.
Adadi 350 nusxa (1-zavod 50 nusxa).

“Building Print” MChJ da chop etildi.
Toshkent sh., Navoiy ko‘chasi, 40.

6/4=

O'QUV
ZA

ISBN 978-9943-8182-4-8

9 789943 818248